

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Fatih YILMAZ

PHASELİS KENTİNİN BAŞ TANRIÇASI ATHENA POLİAS
VE DOĞU AKDENİZ'DEKİ ETKİLEŞİMİ

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2016

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Fatih YILMAZ

PHASELİS KENTİNİN BAŞ TANRIÇASI ATHENA POLİAS
VE DOĞU AKDENİZ'DEKİ ETKİLEŞİMİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2016

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Fatih YILMAZ' ın bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd.Doc.Dr. F. Eray DÖKÜ
Üye (Danışmanı) : Yrd.Doc.Dr. Nihal TÜNER ÖNER
Üye : Prof.Dr. Murat ARSLAN

Tez Başlığı: Phaselis Kentinin Baş Terraçası, Athena Polies ve
Doğu Akdeniz'deki Etkileşimi.

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 31 / 12 / 2015

Mezuniyet Tarihi : 05 / 01 / 2016

Prof. Dr. Murat ARSLAN
Müdür

İçindekiler

FİGÜRLER LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
ÖNSÖZ.....	ix
1. PHASELİS KENTİ TARİHÇESİ.....	1
2. POLİS VE KÜLT İLİŞKİSİ	9
3. ATHENA POLİAS'IN DOĞU AKDENİZ'DEKİ YAYILIMI	14
4. LYKIA-PAMPHYLIA BÖLGESİ'NDEKİ ATHENA KÜLTÜ	23
5. PHASELİS KENTİNDE ATHENA POLİAS TAPINIMI.....	28
6. PHASELİS PANTHEONU VE ATHENA POLİAS	58
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	68
BİBLİYOGRAFYA	69
ÖZGEÇMİŞ.....	93

FIGÜRLER LİSTESİ

Fig. 1. <http://img-1.onedio.com/img/719/bound/2r0/52d54c4b017a34713c000081.webp>

Fig. 2. *F. Yılmaz.*

Fig. 3. *Keen 1998, 116.*

Fig. 4. http://www.gezigurusu.net/wp-content/gallery/heraklion-arkeoloji-muzesi/IMG_1439.JPG

Fig. 5. *F. Yılmaz.*

Fig. 6. *Barnett 1974, fig. 123.*

Fig. 7. *F. Yılmaz.*

Fig. 8. *Gander 2014, fig. 10.*

Fig. 9. https://pixabay.com/static/uploads/photo/2015/08/11/11/53/temple-884128_960_720.jpg

Fig. 10. *Tüner-Önen – Yılmaz 2015, fig. 1.*

Fig. 11. *Tüner-Önen – Yılmaz 2015, fig. 1.*

Fig. 12. <http://www.mfa.org/collections/object/mantiklos-apollo-152660>

Fig. 13. *Keesling 2003, fig. 3.*

Fig. 14. *Tüner-Önen 2008, 305.*

Fig. 15. *Heipp-Tamer 1993, taf. 28-29.*

Fig. 16. *F. Yılmaz.*

Fig. 17. *F. Yılmaz.*

Fig. 18. *F. Yılmaz.*

Fig. 19. *F. Yılmaz.*

Fig. 20. *F. Yılmaz.*

Fig. 21. *F. Yılmaz.*

KISALTMALAR LİSTESİ

bk. = <i>bakınız</i>	km. = kilometre
böl. = bölüm	km ² = kilometre kare
ca. = <i>circa</i> /yaklaşık	krş. = karşılaştırınız
cat. = katalog	lev. = levha
cm. = santimetre	<i>loc. cit.</i> = <i>locus citatus</i> /anılan yer
Çev. = Çeviren	m. = metre
dn. = dipnot	m ² = metre kare
Ed. = Editör	MÖ = Milattan Önce
Eds. = Editörler	MS = Milattan Sonra
<i>et al.</i> = <i>et alii</i> /ve diğerleri	res. = resim
<i>etc.</i> = <i>et cetera</i> /ve ötekileri	str. = satır
Fig. = Figür	Trans. = Translator
graf. = grafik	vd. = ve devamı
har. = harita	vdd. = ve devamının devamı
Haz. = Hazırlayan	vol. = <i>volumen</i> /cilt
Intr. = Introduced	vols. = <i>volumina</i> /ciltler

ÖZET

Athena en eski dönemlerden itibaren özellikle Ege Adaları'nda ve Hellas'ta kentlerin, kurumların ve mitolojik kahramanların koruyucusu olarak tapınım görmüş ve bu fonksiyonunu farklı şekillerde göstermiştir. Özellikle Arkaik ve Klasik dönemlerde Zeus ve Apollon ile beraber siyasal anlamda en önemli tanrılar arasında yer almıştı. Polias ise Athena'nın bu yönünü en yaygın olarak yansıtan *epitheton*uydu. Büyük Kolonizasyon hareketleriyle birlikte Akdeniz'deki birçok kente de yine Athena Polias kültü olarak taşınır. Söylencelere göre Phaselis kenti MÖ 691/690 yılında Lindos'lu Lakios önderliğindeki bir grup tarafından kolonize edilmesi üzerine Athena kültü kente yerleştirilmiştir. Zira Tanrıça Athena'nın hem filolojik ve epigrafik hem de nümismatik verilerle kentin kuruluşundan Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Phaselis'in baş tanrıçası olduğu açık bir şekilde tespit edilebilmektedir ve ona ait tapınak kentin akropolisinde yer alıyordu. Söz konusu tapınağın içerisinde ise Büyük İskender'in kente geldiği sırada tanrıçaya adadığı Troia kahramanı Akhilleus'un kargısı bir adak hediyesi olarak bulunmaktaydı.

Bu çalışmada tanrıçanın kent pantheonu içerisindeki konumu değerlendirilerek, tapınağının lokalizasyonu hakkında bazı öneriler sunulmuştur. Bunun yanında tanrıçanın Phaselis'in hemen yanındaki Lykia bölgesindeki yerel karşılıkları ve özellikle Arkaik ve Klasik dönemler boyuca Doğu Akdeniz sahil kentlerindeki yayılımı ve gelişimi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

From earliest times in the worship of Athena, especially on the Aegean Islands and Hellas, the goddess was worshipped as the protectress of cities, institutions and mythological heroes and she manifested these functions in various of ways. Particularly during the Archaic and Classical periods, it was this aspect of Athena that, politically placed the Goddess most commonly found with the epithet Polias amongst the most important deities, together with Zeus and Apollo. The cult of the goddess was taken all over the Eastern Mediterranean in the great colonization movements. Myths relate the city of Phaselis was colonized in 691/690 B.C. by a group under the leadership of Lakios from Lindos and it was then that the Athena cult of the mother city was brought to Phaselis. From the founding of the city until the Late Roman period, the cult can be defined through epigraphic, numismatic, as well as from philological evidence that Athena was the chief goddess of the city and her temple was located on the acropolis of Phaselis. Further, the temple of Athena in the city obtained great renown after the spear of Trojan hero Achilles was dedicated there.

In this work, the possible location of the temple of Athena is suggested after the goddess' position within the pantheon of Phaselis has been examined. Then the relationship of the local origin of Athena Polias in Lycia to that of Phaselis is addressed, finally, an attempt is made to describe the diffusion and interaction of this cult within the Eastern Mediterranean coastal cities particularly during the Archaic and Classical periods.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Phaselis *pantheonunun* baş tanrıçası Athena Polias'a ait kentteki epigrafik, filolojik ve nümismatik verileri zamandizinsel olarak Arkaik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar analitik bir düzlemde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Phaselis kentinin hemen sınırında yer aldığı Lykia ve Pamphylia bölgeleri başta olmak üzere Doğu Akdeniz coğrafyasındaki Athena Polias kültlerinin yayılımları takip edilerek kentteki Athena kültü ile ilintileri kurulmaya çalışılmıştır. Athena'nın antikite boyunca yurttaşlığın simgesi ve kentlerin koruyucusu rolüne sahip olması ve doğrudan Phaselis gibi bir kent üzerine eğilmek burada sunulan değerlendirmelerin odağına polis dinini yerleştirmeyi zorunlu kılmıştır. Zira panhellenik efsanelerden sıyrılarak polis somutluğu içerisine girildiğinde, tanrı ve tanrıçaların doğası ve fonksiyonları çok daha net anlaşılabilir ve her polis kendisine özgü bir pantheon karakterine sahip olduğu görülebilir. Bu bağlamda 19. yüzyılda özellikle Numa Denis Fustel de Coulanges tarafından polis dini üzerine yapılan çalışmalar bu alanda önemli bir aşama olarak kaydedilmiş ve Coulanges'in çalışmalarını izleyen yaklaşık iki yüzyıl boyunca konu üzerinde farklı metodolojiler geliştirilmiştir. Buradaki çalışmada ise sadece Athena'ya ait veriler tanrıça özelinde değerlendirilmemiş, söz konusu farklı eğilimlerden ilham alarak polis pantheonu içerisindeki diğer tanrılarla karşılaştırmalar yapılarak tanrıçanın konumu belirlemeye çalışılmıştır.

Arkaik Dönem'deki koloni hareketleri Athena kültürünün Doğu Akdeniz coğrafyasına yayılımına özel bir katkı sağlamıştı. Bu nedenle de siyasi ve ticari etkinliği yüksek olan kıyı kentlerinde tanrıçaya ait kült yoğunluklu olarak belirmektedir. Üç doğal limana sahip eşsiz bir topografiye sahip Phaselis kentine de bu dönemde Lindoslu kolonistlerle birlikte taşınmıştır. Buradaki tez çalışmasının ilk bölümü buradan başlayarak Phaselis kentinin kuruluşundan Selçuklular tarafından ele geçirilişine kadarki süreci ana hatlarıyla değerlendirmiştir. Bunun ardından Hellen polis dini sistemine ilişkin genel bir çerçeve sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise Athena'nın kentler ile yakından ilişkisi Doğu Akdeniz perspektifinde değerlendirilmiştir. Bunun ardından Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki hem yerel hem de panhellenik Athena kültlerine ve bunların özellikle akropolislerle olan bağlantılarına vurgu yapılır. Beşinci bölümde ise temel çalışma alanı olan Phaselis kenti özelinde inilerek, kentteki Athena Polias tapınımına ilişkin veriler incelenmiş ve bunun sonucunda da kentteki Athena kültüne ait yeniliklerin ve değişimlerin zaman içerisinde nasıl geliştiği açıklanmaya çalışılmıştır. Son bölümde Helios, Zeus Boulaios, Apollo Ietros ve Hestia-Hermes gibi tanrıların kent pantheonundaki varlıkları antik verileriyle belirtilerek, Athena Polias'ın bu pantheon içerisindeki baş tanrıça konumuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında katkısı bulunan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN'e, görüşlerinden yararlandığım ve değerlendirmeleriyle bana yön gösteren Prof. Dr. Murat ARSLAN'a, son olarak çalışmanın yazım şeklinin gözden geçirilmesi ve redakte edilmesi gibi alanlarda daima desteklerini gördüğüm Arş. Gör. Erkan KURUL, Arş. Gör. Mesut KINACI ve Tarihçi Mahmut DEMİR'e gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Teknik Noktalar

Metinde kullanılan yer ve kişi adları Latince ve Hellence asıllarına uygun olarak verilmiştir. Standart, süreli yayınlar ve terimlere ilişkin kısaltmalar çalışmanın sonundaki kaynakçaya dâhil edilirken, Hellence kelimelerin transkripsiyon listeleriye tezin başına eklenmiştir; antik kaynaklara ilişkin kısaltmalar listesi ile bibliyografya ise çalışmanın sonunda verilmiştir. Süreli yayınlarda, *L'année Philologique (Revue des Publications épigraphiques Relatives a l'antiquité romaine)*'in LXIV. cildinin (1996) 17-39. sayfalarındaki kısaltmalar kullanılmış; ancak burada bulunmayan bazı periyodikler için farklı kaynaklardaki kısaltmalardan yararlanılmıştır. Alıntı ya da gönderme yoluyla doğrudan doğruya kullanılan antik yazarlar ve eserlerinin kısaltmalarında Türkçe ortografyadaki farklılıkları da göz önünde tutularak, H. G. Liddle-R. Scott (1968⁹, *A Greek-English Lexicon*) adlı sözlüğün XVI-XXXVIII ve *Das Grosse Lexikon der Antike* adlı eserin I. cildinin (1971) 20-41. sayfalarındaki ilgili kısaltmalar esas alınmış ve eserlerin değerlendirilmesinde kullanılan metin ve çeviriler ayrıca gösterilmiştir. Bibliyografya kısmında ise, metinde geçen tüm monografya ve makaleler yazarın soyadı + yayın yılı biçiminde kısaltılmış olup, bir yazarın aynı yıl içinde çıkmış birden fazla eseri söz konusu olduğunda, eserlerin adları alfabetik sıraya konularak, bunlar (a), (b) *etc.* şeklinde ifade edilmiştir.

Metinde Kullanılan Hellence Harflere İlişkin Transkripsiyon Listesi

$\alpha = a$	$\delta = d$	$\iota = i$	$\omicron\iota = oi$	$\phi = ph$
$\alpha\iota = ai$	$\epsilon = e$	$\kappa = k$	$\omicron\upsilon = u$	$\chi = kh$
$\alpha\upsilon = au$	$\epsilon\iota = ei$	$\lambda = l$	$\pi = p$	$\psi = ps$
$\beta = b$	$\epsilon\upsilon = eu$	$\mu = m$	$\rho, \rho' = r, rh$	$\omega = o$
$\gamma\gamma = ng$	$\zeta = z$	$\nu = n$	$\sigma, \varsigma = s$	$\acute{=} = h$
$\gamma\kappa = nk$	$\eta = e$	$\xi = ks$	$\tau = t$	
$\gamma\chi = nkh$	$\theta = th$	$\omicron = o$	$\upsilon = y$	

1. PHASELIS KENTİ TARİHÇESİ

Phaselis, Lykia ve Pamphylia bölgelerinin sınırında, Teke Yarımadası üzerinde konumlanmış bir liman kentidir. Hemen arkasında 2366 m yükseltiyeye sahip Solyma Dağları (Tahtalı) ve onun kuzeyindeki Klimaks Dağları, Phaselis'in iç kesimlerdeki kentlerle bağlantısını kısıtlar¹. Buna rağmen üç doğal limanı ile Arkaik Dönem'den itibaren bölgenin ilgi çekici merkezlerinden birisi konumundadır. Kentin antikite boyunca bu sınır bölgesinde yer alması hem antik hem de modern yazarlar tarafından bazen Lykia'da bazen de Pamphylia'da gösterilmesine neden olmuştur². Daha sonraki dönemde ise XII. Yüzyıla birlikte artık iskan edilmemiştir. 1811/1812 yıllarında kaptan F. Beaufort tarafından yeniden keşfedilene kadar da sessizliğini korumuştur³. F. Beaufort'u izleyen yak. 200 yüzyıl boyunca da pekçok araştırmacı Phaselis'e gelerek kente ilişkin verileri incelemişlerdir⁴. En son olarak 2012 yılında başlatılan Phaselis kenti ve teritoryumuna yönelik bir yüzey araştırması da hala devam etmektedir⁵.

Phaselis'in yerleşim düzeninin ebakıldığı ilk olarak kısıtlı bir alana sahip iki tepe üzerinde ve bunlar arasındaki düzlük alanlarda konumlandığı görülür (Fig. 1). Ayrıca MÖ V. yüzyıla gelindiğinde denize doğru çıkıntı yapan burun üzerinde tahkimatlandırma yapılmıştır⁶. Arkaik Dönem Akropolisi'nin yer aldığı burun, bir kent oluşumu için elverişli bir topografyaya sahipti, zira burada karadan ve denizden gelen saldırılara karşı savunma imkanı

¹ Tahtalı Dağı'nın Solyma ile lokalize edilmesine ilişkin olarak bk. Bean 1970, 146 vd; Schäfer 1981, 20. Homeros, *Odysseus* (V. 282-290) adlı eserinde Poseidon'un Solyma Dağları'nın üzerinden, denizin ortasında salıyla memleketine dönmeye çalışan Odysseus'u gördüğünü aktarır. Strabon (XIV. 3. 9) Phaselis'in üzerinde yükselen Solyma (τὰ Σόλυμα) dağından söz etmektedir, ki bu da muhtemelen Phaselis'in hemen arkasında yer alan Tahtalı Dağı'na denk düşmekteydi. Zira P. Frei (1993, 89) da Solyma Dağları'nı, bölgedeki en görkemli dağ olan Tahtalı Dağı ve onun uzantılarıyla özleştirmektedir.

² Cic. *Verr.* IV. 21; Strab. XIV. 666 vd; Plin. *nat.* II. 236; Ptol. *geo.* V. 3. 2 Ps.-Skylaks 100. Ayrıca bk. Blackman 1981a, 31. Phaselisliler muhtemelen kendilerini Lykialı ya da Pamphyliyalı olarak değil, doğrudan bir Hellen kenti olarak tanımlıyorlardı. Zira kent Rhodoslu Hellenler tarafından kurulur. Ayrıca Phaselis'te Lykia kültürüne ait hiçbir kalıntı yoktu (Troxell 1982, 67). Daha sonraki siyasi gelişmelerde ise Lykia'dan ayrı hareket etmiştir: Attika-Delos Deniz Birliği *tributa* listelerinde Lykia'dan farklı olarak Καρικὸν φόρον'a, MÖ 433/432'den sonra ise Ἰονικὸν φόρον'a dahil olur.

³ Schäfer 1981, 13.

⁴ Phaselis'e gelerek burada çok kısa süreliğine araştırmalarda bulunan eskiçağ tarihçilerin ve arkeologların kent topografyasına ait tasvirleri ayrıntılı değildi. İlk topografik araştırma 1968 yılında H. Schläger tarafından Phaselis limanlarına yönelik gerçekleştirilmiştir (Schäfer 1981, 11, 13 vd). Daha sonrasında ise P. Knoblauch ve J. Schäfer tarafından sunulan topografik plan tüm kent alanını kapsamaktaydı (Schäfer 1981, 17).

⁵ Arslan – Tüner-Önen 2014a; 2014b.

⁶ Plut. *Kim.* XII. 3-4. MÖ 309'dan sonra tekrar inşa edilen kent suru az bir alanda korunabilmiştir. Güneyde akropolisden aşağıya doğru iner ve güney körfezi kıyısında güney kent kapısına kadar devam eder, burada tamamen izleri kaybolur (Schäfer 1981, 49 vdd., 164 vdd).

Fig. 1. *Phaselis Kentinin Havadan Görünüşü*

kolaylaşmaktaydı⁷. Zira böylesine bir topografyaya oldukça ihtiyaçları vardı, çünkü Phaselis kentinin hemen batısını iskan eden yerel Lykialılar siyasi olarak iyi organize olmuş ve nispeten Hellen kolonizasyonundan uzak kalmış güçlü bir halktı. Ayrıca Lykialılar ile Phaselis'in kolonistleri olan Rhodoslular arasında Homeros destanlarına ait efsanevi dönemlerden itibaren çekişmeler yaşanmaktaydı⁸. Zira muhtemelen bu nedenle Rhodoslular kolonicilik faaliyetlerini kendileri için daha ılımlı bir halk olan Solymoi'un yaşadığı Lykia'nın doğusuna yönelmişler⁹ ve Lykia'dan yüksek dağ kütleleri ile ayrılan dış kısımda Phaselis, Korydalla, Gagai ve Rhodiapolis gibi bazı koloniler kurabilmeyi başarmışlardı¹⁰. E. Blumenthal, Doğu

⁷ Schäfer 1981, 20, 26.

⁸ Homeros'un *Ilias* (V. 627-710) esrinde Lykialı Sarpedon ile Rhodoslu Tlepolemos arasındaki savaşın aslında bu dönemde yaşanan kültür ve siyasi olayların bir yansıması olarak görülür. Burada Sarpedon yaralanmasına rağmen Tlepolemos'u öldürmeyi başarır. Aynı zamanda eserin *scholiasında* (Schol. Hom. II. V. 639) da Lykialılarla Rhodoslular birbirleri için daimi düşman olarak görülür. Ayrıca bk. Bresson 1999, 99-101.

⁹ Hom. II. V. 479.

¹⁰ Van Gelder 1900, 66. Solymoi hakkında en erken bilgiler efsanevi kahraman Bellerophon'tes'in Lykia'ya

Lykia'nın kolonizasyonuna modern bir bakış açısıyla eğilerek, kolonizasyonu bu bölgelerin yerli halk tarafından iskan edilmemiş olmasıyla açıklamaktadır¹¹. Ancak Phaselis özelinde konu incelendiğinde yerleşim için elverişli bir coğrafyada yer alan ve üç doğal limana sahip böylesi bir bölgenin kolonizasyon öncesinde iskan edilmemiş olması mümkün görülmemektedir¹².

Antik kaynaklar da söz konusu yorumu doğrular: Söylencelere göre Phaselis kenti MÖ 691/690 yılında Lindos'lu Lakios önderliğindeki bir grup tarafından kolonize edilmişti (Fig. 2).

Fig. 2. Phaselis Kentinin MÖ 691 Yılındaki Kolonizasyonu.

geldiğinde, kral Iobates tarafından görevlendirilmesiyle ilintilidir. Bu bağlamda kahramanın aldığı bir görevde Lykialıların başına dert olan Solymoi'la savaşıacaktır (Hom. *II*. VI. 172-175). Bunun yanında kahramanın oğlu Isandros da yine Solymoi tarafından öldürülmüştü (Hom. *II*. VI. 204). Herodotos (I. 173) ise Solymoi'yu Küçük Asya'nın otokton bir halkı olarak görür. Ancak Strabon (I. 1. 10; 2. 10) onların Lykia'nın doğu sınırlarında, Tauros'un Pisidia'ya uzanan en yüce doruklarında yaşadıklarını aktarır. Ayrıca Rhodos kolonizasyonundan çok önceki bir dönemde Solymoi'un bölgede yerleşmiş olduğu ve kıyı kentleriyle sürekli bir çekişme içerisinde yer aldığı da anlaşılmaktadır (ten Cate 1961, 190, 202; Frei 1993, 89). Ancak bir görüşe göre Solymoi Arkaik Dönem'de, Lykialıların Kumluca Ovası'na, Hellenlerin ise doğudaki sahil şeridine hücum etmesi sonucunda aradaki dağlık alana geri çekilmek zorunda bırakılmışlardı (Adak – Güzelyürek 2003, 42).

¹¹ Blumenthal 1963, 128.

¹² Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Heipp-Tamer 1993, 15-16; Bresson 1999, 101-102; Tüner-Önen 2008, 88-95.

Her ne kadar bazılarının göre Argos'lu olduğu düşünülse de Lindos'lu olması çok daha muhtemel olan Lakios, Gela'nın kurucusu Antiphemos'un kardeşiymi ve Mopsos tarafından Manto'nun kehaneti üzerine Phaselis'e gönderilmişti¹³. Lakios bölgeye geldiğinde, koyunlarını otlatan çoban Kylabras'a rastlar ve ona bu bölgeye karşılık arpa ekmeği mi yoksa isli balık mı? istediğini sorar. Kylabras tuzlu balığı seçerek bölgeyi Lakios'a teslim eder¹⁴. Kentin kurulmasının ardından söz konusu olayın anısını yaşatmak ve Kylabras'ı bir kahraman (*hero*) olarak onurlandırmak için yıllık anma törenlerinde ona isli balık sunusu gerçekleştirilmiştir¹⁵. Bunun yanında dikkat çekici bir husus da kentte *oikistes* kültürüne ilişkin bir bilgiye sahip olunmamasına rağmen, bölgedeki yerel bir figüre tapınımın MS II-III. yüzyıla kadar devam etmesidir. Söz konusu olağandışı durum I. Malkin'in de dikkatini çeker ve Kylabras'ı kolonizasyon öncesinde burada ikamet eden insanların yerel bir kahramanı olarak değerlendirir¹⁶. Zira henüz antikçağda Phaselis'e ait bölgenin daha önceden de iskan gördüğü ve farklı isimlerde var olduğu bu dönem insanları tarafından dile getirilmiştir: MS II. yüzyılda Aelius Herodianus tarafından Pityousa ve MS XII. yüzyılda Eustatius tarafından Pharsalos olarak adlandırmaktaydı¹⁷. Ayrıca Lindos'un baş tanrıçası Athena Lindia'nın tapınağında yer alan ve MÖ 99 yılına tarihlenen bir yazıtta Phaselis'in ve diğer koloni kentlerinin kuruluş efsanelerine ilişkin bilgiler yer almaktadır: Burada sistematik olarak kimin, hangi adak hediyesini, ne vesileyle adadığı doğrudan kaynakları belirtilerek kaydedilmiştir¹⁸. Phaselis'e ilişkin olan bölümde, ilk olarak bölgede bulunan Solymlerle gerçekleşen bir savaşın sonucunda bu toprakların alınmış olduğu düşünülebilir. Ancak dikkatlice bakıldığında Phaselis ile Solymler arasında diğer koloni kentlerinde olduğu gibi savaşa işaret eden herhangi bir fiil belirtilmemiş ve de adağın savaş sunusu olduğuna işaret eden *dekate*, *aparkhe* ya da *akrothinion* gibi adak türlerine ait isimler de kullanılmamıştır¹⁹:

¹³ *FGrHist* III 29 F. 1 '*Philostephanos*'; *Ath. Deip.* VII. 297 vd.

¹⁴ *Ath. Deip.* VII. 51. Tuzlu balık sunma adetinin de buradan çıkmış olabileceği düşünülmüştür (Bean 1970, 139). Ayrıca bk. Ekroth 2002, 178-179.

¹⁵ *Ath. Deip.* VII. 51; *Phot. lex.* 641. 22.

¹⁶ Malkin 1987, 197.

¹⁷ *Ael. Herod.* III. 1. 269. 19 vd; *Eust. Comm. in Dion. Per.* 855. 1 vdd. Phaselis'in yer aldığı bölge ticaret güzergahları açısından stratejik bir coğrafyada yer alıyordu ve muhtemelen eski dönemlerde Phenikeliler tarafından bir ticaret istasyonu olarak kullanılıyordu. G. Bean (1970, 139) ise kent isminin etimolojisini doğrudan Fenikeye bağlayarak bu görüşü bir adım daha ileri taşımıştır. Buna göre Phaselis kentinin ismi "*tanrının himaye ettiği*" anlamındaki semitik bir dilden gelmiştir (Phaselis isminin etimolojisine ilişkin diğer görüşler için bk. Svoronos 1914, 146 vd; Göttlicher 1985, 54vd; Jones 1986, 184). Ancak tüm bu tezlere rağmen günümüze kadar Hellen öncesi yerleşime ait hiçbir belge bulunamamıştır (Blackman 1981a, 31).

¹⁸ *Lindos* II. 2. XXXV; XXVII; XXX; XXXIII.

¹⁹ *Lindos* II. 2. XXIV.

Φασηλίται κράνη καὶ δρέπανα, ἐφ' ὧν ἐπε-
 γέγραπτο· "Φασηλίται ἀπὸ Σολύμων τᾶι Ἀθα-
 ναίαι τᾶι Λινδίαι, Λακίου τοῦ οἰκιστᾶ ἀγευμέ-
 νου", <ὦ>ς ἀποφαίνεται Ξεναγόρας ἐν τᾶι α
 τᾶς χρονικᾶς συντάξιος.

Ksenogoras'un khroniklerinin birinci kitabında da gösterdiği gibi, Phaselis'liler, üzerinde "Lakios koloniye önderlik ettiği sırada Phaselis'liler Solymler'den (alarak) Athena Lindia'ya (adadılar)" yazılı mızrak ve kıvrık kılıçları adadılar.

Aslında söz konusu bu durum da kentin kuruluş efsanelerinde olduğu gibi Lindosluların bölgede yaşayan yerel halkla gerçekleştirdiği bir anlaşma sonucunda bu topraklara yerleştiği görüşünü desteklemektedir. Ayrıca kentin kuruluş efsanelerine ilişkin yukarıda sözü edilen klasik anlatımın yanında farklı efsaneler de bulunmaktadır: Lakios'un Gela'nın kurucusu olan kardeşi Antiphemos ile birlikte Delphi'ye gelip kahine danıştığını, kahin Pythia'nın Lakios'u doğuya, Antiphemos'u ise batıya gönderdiğini belirtilir²⁰. Phaselis'i doğrudan Mopsos'un kurması olarak tanımlayan kaynaklar da vardı²¹.

Kentin MÖ VII. yüzyılda kuruluşuyla birlikte Hellas'tan Mısır'a kadar ulaşan ticaret yolunda önemli bir durak noktası olur. Buna paralel olarak muhtemelen daha MÖ VI. yüzyılda Naukratis'teki Hellenion'un kurulmasına katılır²². Aynı yüzyıl içerisinde Persler Doğu'da hakimiyetini genişlemesi sonucunda, önce MÖ 547 yılında Lydia başkenti Sardes'i, ardından ise tüm Küçük Asya'yı ele geçirmişti. Bununla paralel olarak Phaselis kenti de yak. 80 yıl Pers idaresi altında kalır ve daha sonrasında bölgesindeki diğer kentlerden farklı olarak Atinalı komutan Kimon'un MÖ 469-466 arasında Persler'e karşı giriştiği seferde²³ ya da Persler ile Limyra dynasti Perikles arasındaki savaş sırasında olduğu gibi daima Perslere sadık kalma eğilimindedir²⁴. MÖ 478/477 yıllarında kurulan Attika-Delos Deniz Birliği'ne Kimon tarafından zorla dahil edilmesinin ardından MÖ 454/453 - 415/414 yılları arasında *tributa* ödeyerek katkı sağlamıştı²⁵. MÖ 411 yılına gelindiğinde ise kent tekrar Pers hakimiyetine girer ve Hippokrates yönetimindeki Sparta'lılar tarafından işgal edilir²⁶. MÖ 367-353 arasında Pers Kralına sadık iki güç olan Mausollos ve Phaselis arasında her iki tarafın karşılıklı olarak

²⁰ Ael. Herod. III. 1. 253 vd; *FGrHist* 771 F 1 'Aristainetos'; Steph. Byz. s.v. Γέλᾶ.

²¹ Mela I. 79.

²² Hdt. II. 178.

²³ Plut. *Kim.* XII. 3.

²⁴ Bean 1970, 140; Blackman 1981a, 32. Dareios I (MÖ 521-436), her yıl 400 gümüş talanta *tributa* ödemek zorunda olan Ionia, Aiolis, Karia, Lykia, Milyas ve Pamphylia'yı ilk satraplığa dahil etmiştir (Hdt. III, 90; Polyain. *strat.* V. 42). Phaselis'in Pers hakimiyeti sırasında da kendi otomnom sikkelerini darp etmeleri kentin bu dönemde de özgür karar alabildiğini göstermektedir (Heipp-Tamer 1993, 11-12).

²⁵ Tüner-Önen 2008, 289-290.

²⁶ Thuk. VIII. 99

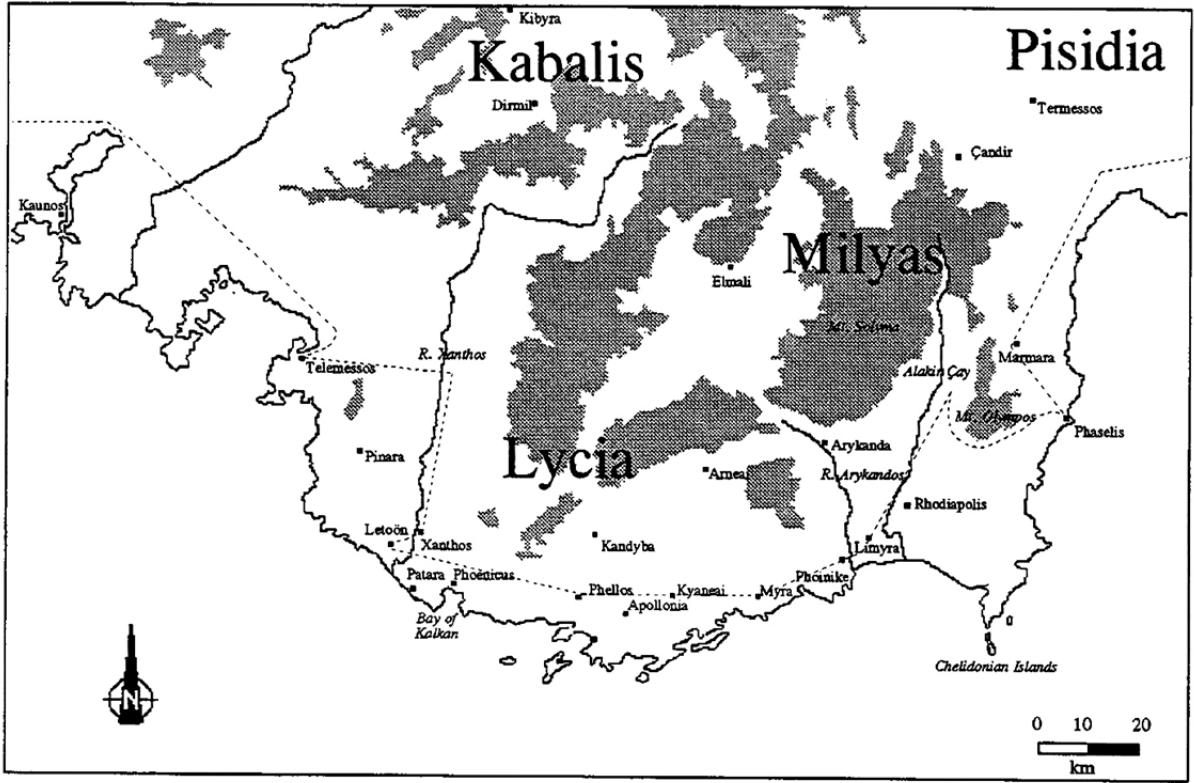

Fig. 3. Büyük İskenderin Lykia'daki Muhtemel Güzergahı

borçlarının ödenmesine yönelik bir antlaşma yapılır²⁷.

Phaselis kentinin Pers yanlı politikaları, Büyük İskender'in MÖ 334/333 kışında bölgeye gelmesiyle eksen değiştirmiş ve Phaselisli elçiler hemen kralın yanına giderek kentlerini teslim etmişlerdir (Fig. 3)²⁸. Büyük İskender bölgeden ayrılırken Nearchos'u Lykia ve

²⁷ TAM II 1183:

[-----] | [ὄρκους δὲ δόντων τοῖς πρέσβεσι τοῖς Φασηλιτᾶν Μαύσσωλ] | [λος καὶ Ἄρτεμισία ὁμός]αντες Δία καὶ Ἄλιον καὶ Γᾶν καὶ | [βασιλέως Τύχαν ἢ μὲν ἐμμενεῖν τοῖς ὁμολογημένοις ποτι | [Φασηλίτας ἀδόλωσ καὶ ἀ]βλαβέως ὁμόσαντων δὲ καὶ Φα | [σηλιτᾶν οὐστινάς κα Μ]αύσσωλλος γράψηται κατὰ τα[ῦ] | [τὰ ἐμμενεῖν τοῖς ὁμολογημένοις ἐξαιρῶντες τὸ βασι[λέ] | [ως Τύχαν, ἐκτίνοντον δὲ κ]αταδικᾶς Μαύσσωλλος Φασηλί | [ταις καὶ Μαυσσώλλωι Φασηλί]τᾶν, εἴ τινες ὀφείλοντι ἐμ μησι | [τρισὶν καθ' ὃ τι προγέγρ]α[π]ται. τῶν δὲ ἐμπροσθε συν | [βολαίων πρὶν δι' ὄρκωμο]σιᾶν κατα<λα>φθήμειν, δίκας | [δόμειν Μαύσσωλλον Φασ]ηλίταις καὶ Φασηλίτας Μαυσ | [σώλλωι, καθ' ὃ κα Φασηλί]τα] καὶ Μαύσσωλλος ὁμολογήσων[τι].

“Mausollos ve Artemisia Phaselis'lilerin elçilerine Zeus, Helios Ge ve (Pers) İmparatoru'nun Tykhe'si üzerine ant içerek gerçekten Phaselis'lilerle yapılan antlaşmalara yalansız ve yanlış yapmadan bağlı kalacaklarına dair yemin etmelidirler. Phaselis'lilerin elçileri de Mausollos'un yazılı olarak tespit edeceği kişilere, kralın Tykhesi'ni göndererek, buna müteakiben aynı şekilde antlaşmalara bağlı kalacaklarına dair yemin etmelidirler, Mausollos Phaselis'lilere, Phaselis'lilerden olanlar da Mausollos'a borcunu ödemelidir, borçlu olanlar yukarıda belirtildiği gibi üç ay içinde (ödemelidirler). Ant içerek taahhüt altına alınmasından önce, Mausollos ve Phaselis'lilerin üzerinde uzlaşmaya vardıkları önceki antlaşmaların borçlarını da Mausollos Phaselis'lilere, Phaselis'liler de Mausollos'a ödemelidirler”.

Yazıtın Türkçe'ye çevirisi için bk. Tüner-Önen 2008, 303-304.

²⁸ Büyük İskender kentte kaldığı süre içerisinde Phaselisli'lere sorun çıkaran ve kendi ordusunun geçişini zorlaştıran Mnaralıların üzerine bir sefer düzenlemişti (Arr. Anab. XXIV. 5 vd).

Pamphylia satrabı olarak atar²⁹. Söz konusu satraplık muhtemelen MÖ 329/328 yılında Kralın komutanı Antigonos Monophtalmos'un satrabı olduğu Büyük Phrygia ile birleştirilir. Büyük İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümünden sonra ise satraplıkların tekrardan tazimi esnasında kent Lykia ve Pamphylia'nın da dahil olduğu eski satraplığa tekrar yerleştirilir³⁰. Ancak Kralın ölümüyle *diadokhoi* (halefler) arasında kanlı mücadeleler baş gösterir ve Phaselis de çok zaman geçmeden MÖ 309 yılında Antigonos Monophtalmos'u yenen Ptolemaios I tarafından ele geçirilir³¹. MÖ 221/220 yılında kendi otonomisinde tekrardan sikke darp etmeye başlaması muhtemelen kentin bu dönemdeki özgür olmasıyla bağlantılı olarak görülür³². MÖ 197 yılına gelindiğinde ise Antiokhos III muhtemelen Phaselis'le birlikte tüm Lykia'yı ele geçirir³³. Ancak bölge MÖ 190 yılındaki Magnesia savaşından sonra Antiokhos III'ün kontrolünden çıkar ve Romalılar'a sadık bir müttefik olan Rhodos'lulara verilir. Yine de bu hakimiyet çok uzun soluklu olmaz ve MÖ 168/167 yılında Roma Devleti, Lykia'yı Rhodos'un elinden alarak tekrar özgür kılar³⁴.

Phaselis MÖ I. yüzyılın başlarında Kilikia'lı korsan Zeniketes'in hakim olduğu bir kente dönüşür³⁵. Bu nedenle Romalılar, komutan P. Servilius Vatia'yı MÖ 77 yılında bölgeye gönderirler ve Zeniketes hakimiyetindeki kenti ele geçirip tahrip ederler³⁶. Bu olayın sonucunda Roma, Phaselis'in bir kısmı *ager publicus* olarak ilan ederek, kenti Kilikia Eyaleti'ne dahil eder³⁷. Kilikia Eyaleti içerisinde ne kadar süre kaldığı açık değildir³⁸. Pompeius, MÖ 48 yılında Caesar ile gerçekleştirdiği ve yenildiği Pharsalos Savaşından sonra Mısıra kaçarken izlediği güzergah üzerinde bulunması nedeniyle kısa süreliğine Phaselis'e de uğrar³⁹. MÖ 42 yılında ise bir diğer Caesar mualifi olan Brutus Lykia'ya geldiğinde, Phaselis önce ona karşı koymayı düşünmüş, ancak Ksanthos'un Brutus tarafından ele geçirilmesinden

²⁹ Arr. *Anab.* III. 6. 6.

³⁰ Diod. XVIII. 3. 1; Curt. X. 10. 2; App. *Syr.* 53.

³¹ Diod. XX. 27. 1. Phaselis sadece sikkelerin gösterdiği gibi MÖ III. yüzyılın sonuna kadar Ptolemaios hakimiyeti altında kalır (Heipp-Tamer 1993, 19).

³² Heipp-Tamer 1993, 63.

³³ Liv. XXXIII. 19 vd. Ayrıca bk. Bean 1970, 142; Blackman 1981a, 34.

³⁴ Liv. XLIV. 15. 1; Polyb. XXX. 5. 12.

³⁵ Cic. *Verr.* II. 4, 10, 21.

³⁶ Strab. XIV. 671. H. Troxell (1982, 95), Phaselis'in öncelikle korsanlara karşı koyduğunu, fakat daha sonra, korsanlarla birlikte çalıştıklarında kendilerine büyük yararlar sağlayacaklarını öğrendiklerini tahmin eder; bu nedenle o korsanlarla seve seve işbirliği yapmıştır ve bu ittifak sırasında ekonomik ve politik açıdan en verimli çağlarını yaşamışlardır (Tüner-Önen 2008, 31-32).

³⁷ Cic. *leg. agr.* II. 50.

³⁸ Blackman 1981a, 34.

³⁹ Lucan. VIII. 249 vdd.

sonra ona bağlanmıştır⁴⁰.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde MS 43 yılında Phaselis Lykia Eyaleti'ne dahil edilen Phaselis hakkında çok az bilgi elde edilmektedir⁴¹. Bunun yanında kente gelen bazı Roma İmparatorları bilinmektedir: MS 131 yılında İmparator Hadrianus seyahati sırasında kenti ziyaret etmiştir⁴². Ayrıca kentte henüz yeni bulunan bir yazıtta İmparator Lucius Verus'un da Doğu seferi sırasında Phaselis'e uğradığı anlaşılmaktadır⁴³. MS III. yüzyılın sonlarından V. yüzyılın başlarına kadar Phaselis, İsaerialılar ve barbar akınları yüzünden bir çöküş yaşar ve son olarak 1158'de Selçuklular tarafından fethedilir⁴⁴.

⁴⁰ Blackman 1981a, 35.

⁴¹ Cass. Dio XL. 7. 3 vd; Suet. *Claud.* XXV.

⁴² Blackman 1981a, 153vd.

⁴³ Tüner Önen 2015, 972-979: Αὐτοκράτορι | Καίσαρι Λουκίῳ | Αὐρηλίῳ Οὐήρῳ | Σεβαστῶ πατρ[ρι] | πατρίδος Ὀλ[υμ|π]ίῳ, σωτ[ῆ]ρι τοῦ | κ]όσμου ὑπ[έρ] | τῆς ἐπιβάσεω[ς] | α]ὐτοῦ Φασηλι[τ]ῶν ἢ βουλή κα[ι] | ὁ δῆμος.

⁴⁴ Blackman 1981a, 36 vd.

2. POLİS VE KÜLT İLİŞKİSİ

Hellen dini polis in temel ideolojisini, yapısını ve anlamını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca tüm feneomenleriyle de polis in kimliğini, kökenlerini, yerleştiği topraklar üzerindeki meşruluğunu sağlamaktadır⁴⁵. Polis kurumunun kendisi ise tüm dini ritüelleri gerçekleştirir, yasalaştırır ve onlara aracılık ederdi. Bu bağlamda polis in içerisinde yer alan dini sistemin nasıl şekillendiği ve konumlandığı hakkında farklı görüşler ileri sürülür: “*polis Hellen dini pratiklerinin genel çerçevesini sunar*”, “*Hellen kentlerinin içinde buldukları dünyada kutsal ile seküler olan arasındaki karışıklık hem çok griftir hem de bir birinden bağımsızdır*” ya da “*Din polis in çerçevesini ve temel sembolunu sunmaktadır*”.

H. Hansen bazı noktaları dışarda bırakıldığında genel olarak “*polis hellen dini pratiklerinin genel çerçevesini sunmaktadır*” görüşünü destekler⁴⁶. Buna göre tapınakların ve kültlerin ortaya çıkışı polisten çok daha öncesine dayanmaktadır ve polis tarafından kendisine adapte edilmiştir. Bu adaptasyon süreci polis in tapınak inşası ve dini agonların organizasyonlarıyla bağlantılı olarak erken bir dönemde ortaya çıkmıştır⁴⁷. Arkaik Dönem’de ise polis tarafından yaptırılan tapınakların yanında⁴⁸, bazı özel kişiler ve aileler tarafından finanse edilen tapınak inşalarının olduğu da bilinmektedir⁴⁹. Zira polis kurumu ortaya çıktığı erken dönemlerinde dinin kontrolü tam anlamıyla elinde değildi; zaman içerisinde gelişti ve MÖ IV. yüzyılda üstünlüğü ele geçirdi. Bunun yanında mehtemelen tapınaklar ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren günahlardan, kötülüklerden ve de herhangi bir cezalandırmadan sığınılacak bir yer olarak düşünölmüştü⁵⁰. Tapınağa kaçmış ya da bir altara sarılmış kişi, bir katil olduğu zaman bile, sadece düşmanlarından değil, aynı zamanda polis görevlilerden de korunmuş oluyordu. Polis in yetkilendirdiği cezalandırıcı, suçluyu eğer tapınak sınırlarında görürse buradan çıkmasını beklemek zorundaydı⁵¹.

⁴⁵ Zaidman – Schmitt-Pantel 1992, 8; Kearns 1996a, 1300; Sourvinou-Inwood 2000, 22.

⁴⁶ Hansen 2004, 135.

⁴⁷ Snodgrass 1980, 33, 58; Polignac 1994, 15; Voyatzis 1999, 150-153. Polis dini MÖ VIII-VI yüzyıllar arasında tapınak inşasının artmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkmıştır.

⁴⁸ Siphinalıların Delphoi’daki hazineleri (Hdt. III. 57. 2); Atinalıların Delphoi’daki stoası; Atina’daki Athena Nike tapınağı. Doğrudan kanıtlar nadirdir fakat genellikle tüm tapınakların çoğu bölgelerde polis ve onun gibi kurumlar tarafından inşa edilmektedir. Ayrıca bk. Nielsen 2002, 176-184.

⁴⁹ Syrakusai’da MÖ VI. yüzyılda bir Apollon tapınağı inşa eden Kleomenes (IG XIV. 1) finansmanını sağladığı tapınağın sahibi olabilirdi (Hellmann 1999, 100). Alkmaionidai, Delphoi’daki tapınağı yeniden inşa ettirdi (Hdt. V. 62. 2; 63. 1; Arist. *Ath. Pol.* XIX. 4); Themistokles, Atina’da Artemis Aristoboule için bir kutsal alan yaptırdı (Plut. *Them.* XXII. 2-3); Xenophon, Skillous’ta bir Artemis tapınağı inşa etti (Xen. *An.* V. 3. 7-9).

⁵⁰ Sinn 1993.

⁵¹ MÖ c. 632 yılında Kylon kendisini Atinalıların tyranı olarak kabul ettirmeye çalıştı. Kendisi kent dışına kaçınca, onun takipçileri de akropolis üzerindeki bir altara sığındılar. Onlar açıkça vatana ihanetten suçlu

Poliste tapınakların içerisine girildiğinde, onların bakımlarını yapacak ve halk ile tanrılara aracılık görevini üstlenecek bazı rahiplik memuriyetlikleri bulunurdu. Arkaik Dönem Atina'sında tüm halk rahiplikleri gene üyeleri arasından yaşamı boyunca seçilmektedir⁵². Polisin yine kurumsal olarak gücü ele geçirmesiyle, Klasik Dönem'de bu görevleri devraldı ve sayısı arttırılan rahipliklere de Atinalılar arasından bazı ayrıcalıklı kişiler yerleştirildi. Tapınaklardaki rahiplerin öncelikli hizmet ettiği kişiler ağırlıklı olarak polis vatandaşlarıdır. Zira kentteki yabancılar için tapınaklara adakta bulunmak ya da herhangi bir ritüele katılmak zor bir işlemdir. Panhellenik tapınaklarda dahi farklı bir kentin vatandaşı tanrılara ait bu tapınaklara sadece bir *ksenos* (yabancı) olarak girebiliyordu. Zira *ksenos*la polis vatandaşı ayırım adak yazıtlarında da açıkça belirtilmek zorundaydı. Eğer polis vatandaşı bir sunuda bulunuyorsa sadece baba adıyla anılmakta, ancak farklı bir polisin vatandaşı olarak bunu sunuyorsa muhtemelen etnikonunu belirtmek zorundaydı. Ayrıca *ksenos* statüsünü elde edebilmesi için de kentin *proksenos* adlı polis yöneticisinin iznine ihtiyacı vardı⁵³. Bunun paralelinde Delphoi'de üretilen kehanetlerin polis çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Kehaneti üreten dini görevliler Delphoi vatandaşıydılar, Delphoi vatandaşı olmayanlara *proksenoi* aracılık ederdi ve vatandaş olmayanların kehanete danışmasından önce, Delphoilular kendileri tanrılarına bir kurban töreni düzenleyerek *ksenos*la aracılık ederlerdi⁵⁴. Aslında polisin vatandaşlarına tanınan bu öncelik hiyerarşik olarak ilerler. Delphoi'deki durumu ele alındığında, burada kehanet için gelen Hellenler barbarlardan önceliklidir; Hellenler içerisinde ise Delphoilular diğer Hellenlerden üstündür. Kehanetlere karşılık verilen

olmalarına rağmen Atina arkhonları bu kişileri altardan sürükleyerek uzlaştırıp idam etmişlerdir. Söz konusu kişilerin kutsal bir suç işledikleri ve kenti kirlettileri düşünülmekteydi (Thuk. I. 126. 10-11). Spartalı yetkililer Pausanias'ı Athena'nın bronz tapınağında öldürmeye cesaret edememişlerdi (Thuk. I. 134. 1-2).

⁵² Soylu üst düzey vatandaşlar kendi kökenlerini ata erkil olarak açık şekilde kentin bir birimi olan phratrriaia dayandırıyorlardı (Aiskhin. II. 147; *IG I³ 6*);. Ayrıca söz konusu soy ve phratrria bağlantısı M.Ö. 621 yılında Atina'da gerçekleşen Drakon Yasaları'nın M.Ö. 409/408 yılına ait taş üzerine yazılmış bir kopyasında bulunmaktadır (*IG I³ 104*). Yazıtı göre cinayet nedeniyle sürgün edilen bir kişinin memleketine geri dönmesi için, öldürülen kişinin babası, kardeşi ve oğlu öncelikli olarak onu affetme yetkisine sahiptir. Ancak öldürülen kişinin söz konusu yakınları ya da başka bir yakın akrabası bulunmuyorsa, bu kişinin kayıtlı olduğu Phratrria'dan seçilen on kişi sürgün edilen kişiyi affedebilmektedir.

⁵³ Spartalı komutan Kleomenes, bir kehanet nedeniyle Argos'taki Hera tapınağına kurban kesmek istemiş, ancak tapınağın rahibi buna bir yabancıнын izinli olmadığını belirtmiştir. Komutan ise rahibi kırbaçlatarak kurbanını kendisi kesti ve Sparta'ya geri döndü (Hdt. VI. 81). Söz konusu kutsal yasa ihlaline ilişkin ayrıca bk. Hdt. VI. 134-135; Andok. I. 33; 71. Walbank 1978, 2; Marek 1984; Sourvinou-Inwood 1993, 13-14.

⁵⁴ Kurban adamasını sıradan günlerde Delphoi polisi gerçekleştirmekteydi, diğer günlerde ise kent adına - *proksenoi* bu görevi üstlenmiştir (Eur. *Androm.* 1102-1103; Marek 1984, 168-169). Benzer bir durum Zeus'un Olympia'daki tapınımı için de geçerli gibi görülür. Burada Olimpik Oyunları düzenleyen Eleialılar *proksenoi* olarak rol alırlardı ve Eleialılar kimin bu oyunlar ve tapınaktaki ritüellere katılabileceğine karar vermektedirler (Hdt. II. 160; Paus. V. 9. 5. Krş. Thuk. V. 50. Ayrıca bk. Marek 1984, 169; Sourvinou-Inwood 2000, 15.)

ücretler ya da savaş ganimetlerinden adaklar gibi tanrıların tapınağına sunulan hediyeler tamamen kutsal eşya olarak aldılır ve polislin seküler işleri için kullanılamazlardı. Zira tapınakların hazineleri ile polise ait kamu hazinesi arasında kesin bir fark olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵. Lokroi Epizephyrioi'da MÖ IV-III yüzyıl bronz levhalarında, polislin Zeus Olympios tapınağından borç para aldığı ve bunu geri ödediğı kaydedilmiştir⁵⁶. Burada da görüldüğü üzere esasen polis dini son derece önemliydi. Zira polis yaşamı içerisinde yemek yemeninde içinde bulunduğı neredeyse tüm insan eylemleri bir ritüel ile başlardı.

Özellikle *oikistes*lerin bir kahramana dönüştüğü koloni kentlerinde *oikistaiya* ait kahraman kültü en öncelikli kültlerden biridir⁵⁷. Zira kahraman kültleri her polis dini sistemi için genel çerçevesini anlaşılmasında yardımcı olur. Ayrıca polisi diğer Hellen kentlerinden farklılaştıran bir kimliğe burunmesini sağlar. Bu nedenle bir polislin kurulduğu kolonilerde, kurucu pozisyonunda bulunan *oikistese* ait kahraman kültlerindeki ritüeller de birbirinden farklıdır⁵⁸. Tanrıları gücendirmek istemeyen tüm Hellenler diğer kentlerin tapınaklarına ve ritüellerine saygıyla bağlıydılar. Hellenlerin yasasında, her kent kontrolü altındaki bölgelere ve bu bölgelerdeki tapınaklara da sahipti. Bu nedenle tapınağına hakim olan polis geleneksel olarak devam eden ritüelleri de sahiplenmiş olur ve bunların devamlılığıyla yükümlü sayılırdı⁵⁹. Bir koloni kentinin kuruluşu aşamasında Hestia'ya ait ortak ocak ana kentteki prytaneiondan bir ateşle alınarak getiriliyordu⁶⁰. Birçok Hellen polisinde ise kent daimi yaşamını prytaneiona yerleştirilen tanrıça Hestia için bir altarla sembolize edilirdi⁶¹.

Polis kurumunun kendilerine özgü koruyucu tanrı ve tanrıçaları bulunmaktadır⁶². Polis içerisinde yer alan kültler ise siyasi altbirimleri birleştirerek polislin nihai koruyuculuğına birer bileşen olarak katkı sunarlar. Erkhia, Atina polislinin bir altbirimi ya da demesidir. Ancak aralarında Zeus Polieus ve Athena Polias'ın da bulunduğu bir takım tanrılara ait kültler için bazen Athena akropolisinde bazen ise Erkhia akropolisinde gerçekleşen kurban

⁵⁵ Migeotte 1998.

⁵⁶ Costabile 1992, 113-114. Polis paraya ihtiyaç duyduğu zaman, elbette kutsal paranın kiralanmasını zorunlu kılan bir karar çıkarabilirdi, fakat söz konusu kira bedeli vadesinde tanrıya ödenmesi gerekmekteydi. Kutsal paranın sekülerleştirildiğine ya da kamulaştırıldığına ilişkin hiçbir kayıt yoktur (Linders 1975, 12-18).

⁵⁷ Leschhorn 1984, 98-105.

⁵⁸ Malkin 1987, 189-266. Kahraman kültleri genellikle polislin agoralarında konumlanmıştı. Atina polisi ile bağlantılı bir kahraman olan Theseus'a ait bir kutsal alan bulunmaktadır (Sourvinou-Inwood 2000, 26).

⁵⁹ Thuk. IV. 97. 2-3. Ayrıca bk. Malkin 1987, 149-150.

⁶⁰ Malkin 1987, 114-134.

⁶¹ Miller 1978; Burkert 1992, 170. Kos kentinde ise bir bina içerisinde değil, kentlin agorasında Hestia'ya tapılır. Zira Athena, Zeus ve Hestia gibi tanrılar polislin merkezinde yer alırlardı (Plat. *Leg.* 745b-848d).

⁶² *IG* XII. 8. 356 (Thasos: Dionysos ve Herakles).

törenlerine ait MÖ IV. yüzyıldaki takvim listeleri bulunur⁶³. Bunun yanında doğrudan kentin kurumlarıyla ilişkili ve onların koruyuculuğunu üstlenen kültler de bulunuyordu. Meclis binalarına genellikle Boulaios *epithetonu* ile birlikte Zeus'un ve Athena'nın kültü bulunmaktadır⁶⁴.

Arkaik ve Klasik polisi erkek egemen bir yapıyla şekillenmişti⁶⁵. Kadınlar vatandaş olabilirler, ancak siyasi ve idari eylemlerde bulunamazlardı. Onlar *politai*'dan ziyade *astai*'dılar⁶⁶. Ancak dini alanda kadın hem evindeki hem de polisteki kültlerde ve ritüellerde rol almaktadır⁶⁷. Buna rağmen bazı ritüellerden kadınların dışlanması söz konusudur⁶⁸. Ancak aynı şekilde Thesmophoria gibi bazılarında da erkekler dışlanmıştır⁶⁹. Bunun yanında kentte tapınım gören çoğu tanrıçaya rahiplerden çok rahibeler hizmet etmekteydi⁷⁰. Kadınlar din alanında doğal bir üye olarak resmi bir statüye bile sahiptiler⁷¹.

Polisin Panhellenik dini ritüellerde önemli rol oynadığı bir alanda *theoriai* olarak adlandırılan elçilerdi. Bu elçiler bizzat poleis tarafından farklı kentlerdeki tapınaklara ve oyunlara gönderilirdi⁷². Bazen sporcular, edebiyatçılar ve entellektüeller de bu elçik görevini yerine getirmektedirler. Polis adına diğer kentlere ve tapınaklara gönderilen bu tür elçilerin rolü oldukça önemlidir. Zira onların yapacağı bir hata doğrudan polise aitti ve cezasını da yine polis ödemekteydi. Helikarnassos kenti Dor heksapolisinden bu nedenle çıkarılmıştır. Apollon onuruna düzenlenen oyunlarda kazananlara verilen bronz üçayaklar, dışarıya çıkarılmaz Apollon Triopion tapınağında adak hediyesi olarak muhafaza edilirdi. Ancak Agasikles

⁶³ SEG XXI. 541; XXII. 131. Polis görevlileri tarafından kamu harcamasıyla düzenlenen ve bütün halkın katılımıyla gerçekleşen bu tür törenler polis dininin en önemli parçalarından birini oluşturmaktaydı (Zaidman – Schmitt-Pantel 1992, 102-111).

⁶⁴ McDonald 1943, 115, 132.

⁶⁵ Vidal-Naquet 1983, 26; Hemen hemen tüm kaynaklarda kadınlar siyasetten ve askerlikten muaftılar. Atinalılar için polisi kadınlara teslim etmek ve onlara siyasi haklar vermek (Arr. *Eccl.* 210) ya da polisi savunmak için katılımlarını sağlamak (Plat. *Resp.* 451C–57C; Leg. 814C) inandırıcı bir fikir değildi. Naukratis kentinde kadınların açık şekilde Prytaneion'dan dışlandığı görülmektedir (Ath. *Deip.* 150A). Yine kadınlar için bazı onur dekretleri bulunmasına rağmen (*IG XII. 7. 36*), Kadınlara bahşedilen ayrıcalıklar arasında kendisine vatandaşlık hakkı çok nadir olarak verilmirdi. Buna bir örnek Smyrna'dan Aristodama'dır ve erkek kardeşi *politeia* olmasına rağmen o Khalaia'da *proksenia* ile onurlandırılmıştır. Ancak Lamia'da hem *proxenia* hem de *politeia* hakkını elde etmiştir (Syll³ 532). Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde kadınların görev ve haklarına ilişkin bk. Bremen 1996, 13-19; 25-30.

⁶⁶ Astai için bk. Syll³ 1015. 6-7 (Halikarnassos). Atinalılar için bk. Jones 1999, 123-133.

⁶⁷ Just 1989, 23.

⁶⁸ Kadınlar bazen Poseidon, Zeus ve Ares gibi neredeyse tamamen erkekliği simgeleyen tanrıların kültlerine katılımları engellenmiştir (Parker 1983, 85).

⁶⁹ Demeter kültürünün temel formu olan ve en yaygın Hellen festivali vatandaş statüsündeki kadınlar tarafından kutlanmaktaydı (Burkert 1985, 242-246).

⁷⁰ Holderman 1985, 299-330.

⁷¹ Kearns 1996b; Jones 1999, 123-133.

⁷² Andok. IV. 29; Sourvinou-Inwood 1993, 15.

adındaki Halikarnassoslu kazandığı bir üçayağı tapınakta bırakmamış ve evinin duvarına götürüp yerleştirmişti. Bu nedenle diğer dor kentleri de vatandaşının yaptığı bu kutsal saygısızlık üzerine Halikarnassos'u birlikten çıkarmıştı⁷³.

⁷³ Hdt. I. 144.

3. ATHENA POLÍAS'IN DOĞU AKDENİZ'DEKİ YAYILIMI

Tanrıça Athena'nın ismine dair etimolojik çalışmalar fazlaca bulunsa da kesin olarak kökeni ve anlamı bilinmemektedir. Bu görüşlerin arasından en yaygın olanı Athenai (Atina) kentinin isminin tanrıçaya verilmiş olabileceği ya da Boiotia'daki bir yerin isminden oluşturulmuş olabileceği düşünülmüştür⁷⁴. Ayrıca Atina kentindeki erken dönem yazıtlarında koruyucu tanrıçalarına isminin uzun formu olan Athenaii şeklinde hitap etmişlerdir. En erken dönemlerden itibaren Hellen dünyasının pek çok farklı yerinde Athena tapınımına raslamak mümkündür. Ancak bunların içerisinde Tanrıçanın kökeni ve doğuşu ilişkin bir görüşün *communis opinio* olarak kabul görmesi mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen tanrıçanın en erken verilerde *Dios ekegauia*⁷⁵, *autos egeinao*⁷⁶ şeklinde Athena'nın bizzat Zeus'tan doğduğu belirtilir⁷⁷.

Özellikle erken Arkaik Dönem'de yakın doğunun Hellen Uygarlığı üzerindeki etkileri 19. yüzyılda başlayan dibilimsel çalışmalarla çok daha anlaşılır hale gelmiştir. Söz konusu etki alanı içerisindeki en dikkat çekici fenomen ise şüphesiz mitler ve dini olaylardır. Bu bağlamda Athena'nın doğuş mitini de bununla bağlantılı olarak düşünmek ve burada onunla karşılaşmak tanrıçanın kökenine ilişkin bazı yorumlara olanak sağlamaktadır. Hititlerdeki Cennetin Krallığı mitinin Athena'nın doğumu ile paralellikleri bulunur. Cennetin kralı Anu'yu devirmek için Kumarbi onun üreme organını ısırır ve yutar. Bu eylem Kumarbi'yi hamile bırakır ve Tessub da onlardan doğar, tıpkı tanrı ^dKA.ZAL'ın Kumarbi'nin kara tasından doğmasına benzer şekilde⁷⁸. Ayrıca son dönemlerde Athena yine Hittit savaş tanrıçalarından

⁷⁴ Farnell 1896, 258.

⁷⁵ Hom. *Od.* VI. 229.

⁷⁶ Hom. *Il.* V. 880.

⁷⁷ Apollod. I. 6. 2: Cic. *Nat. D.* III. 59; Clem. Alex. *prot.* 2.28; Hom. *h.* XXVIII. 7. Tanrıça için söylenen Glaukopis *epithetonu* genellikle gri-gözlü, mavi gözlü ya da yeşil gözlü anlamında kullanılır. Ancak çok daha muhtemel olarak parıldayan gözlü, ışıldayan gözlü ya da baykuş gözlü olarak kullanılmış olabilir. Zira *glauks* küçük baykuş anlamına gelmektedir. Athena'nın doğumu sırasında aldığı parıldayan, ışıldayan ve altından sıfatları, tanrıçanın geçici süreliğine Güneşin (Helios) yerini almış olabileceğini göstermektedir. Söz konusu durum Zeus'un başka bir çocuğu olan Apollon için de geçerlidir, o da doğumu sırasında altından olarak düşünülmüştür. Athena'nın doğumu bir depreme neden olmuştur. Varlığı erkeklik/kadınlık ve savaş/barış gibi birçok karşıtlıkları içerisinde barındırır. Söz konusu Homeros İlahisi'nde ise tanrıçanın doğuşundaki bu ikircikli yapı gözlemlenir. Hem korku salan savaşçı bir tanrıça hem de barış getiren bir tanrıçadır. Zeus yeryüzünün hakimiydi ancak Athena'nın doğuşuyla bu durumunu Athena'nın aracılığıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Zeus ise bu doğum nedeniyle Metieta *epithetonu* ile anılmıştır. Yani akıl ya da *metis*leşmiş anlamlarında.

Athena'nın doğumu sıklıkla diğer örneklerinin bulunmadığı ve *ex nihilo* olarak görülen bir biçimde tasvir edilmiştir. Zeus'un bu şekilde davranması ondan önce Uranos, Krnos soyunun aynı kehanlere tahttan indiği şeklinde görülmektedir. Athena hem Uranos → Kronos → Zeus soyunun devamı hem de Gaia → Rhea → Metis soyunun devamını temsil etmektedir (Deacy 2008, 23).

⁷⁸ West 1999. 278-280.

biri olan Güneş tanrıçasıyla ilişkilendirmektedir. Zira bu Hitit tanrıçası da Athena'nın fonksiyonunda yöneticilerle halk arasındaki bağı sağlayan bir tanrıça olarak ön plana çıkmaktadır⁷⁹. A. Teffeteller'e göre Athena isminin etimolojisi de güneş tanrıçasının bulunduğu Arinna kentine dayanıyordu ve belki de Küçük Asya'daki Hellenler tarafından Atana şeklinde duyularak ödünç alınmıştı⁸⁰. Mezopotamya'da Athena ile paralel olabilecek diğer bir tanrı ise Inanna'dır. Bu tanrıça da Athena gibi savaşçı özelliklere sahiptir ve simgesi de baykuştur⁸¹. Bunların yanında Mısır'ın Sais kentindeki Neith, Semitik tanrılar Astarte ve Anat ön plana çıkmaktadır⁸². M. Bernal'e göre ise Neith de tıpkı Athena gibi kentlerin koruyucusu, savaşçı ve patroniçeydi⁸³. Athena figürü özellikleri itibariyle oldukça farklı karışımları içerir, zira tarihöncesindeki tanrıların *pantheonu* anaerkildi ve barış ile tarımın hakim olduğu söylenen bu dönemde söz konusu yapının ana tanrıça etrafında şekillendiği düşünülüyordu. Daha sonra Zeus'un başında bulunduğu ataerkil bir *pantheon* Hellenlerin dini yaşamına girmiştir. İçerisinde Athena'nın da bulunduğu Hellas ve ötesinde yer alan birçok tanrıça aslında ana tanrıçanın birer yansıması olarak çıkmışlardır⁸⁴.

Fig. 4 Girit Yılanlı Tanrıçası

Minos kentinde de anaerkil bir *pantheon* bulunuyordu ve bunun başındaki tanrıça iki elinde de yılanlar tutan yılanlı tanrıçaydı. Buradaki yılan ve ana tanrıça Knossos Sarayı'nın ve kentin koruyucusudur (Fig. 4). Bu tanrıça ile yılanı simgesi olarak kullanan hellen *pantheonundaki* Athena arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Athena'nın yılanlarla olan bağlantısı onun kökenlerinin yer-altı dünyasıyla ilişki içerisinde olduğunu akla getirmektedir. Bu bağlamda Athena'nın ataerkil tanrılardan önceki kökeni Minos Dünyası'ndaki dini sistem içerisinde bulunan söz konusu baş tanrıça döneminde bulunmaktadır. Arkeolojik kanıtlar da tanrıçanın savaşçı rolünü ataerkil *pantheonun* görevi devralışından sonra gerçekleştiğini

⁷⁹ Hattusili I (MÖ c. 1650-1620) tanrıçanın bir azizi olarak tasvir edilirken, Mursili II (MÖ c. 1322-1295) ise halkın kuşatılan topraklara bir aslan gibi akın etmelerine olanak sağlayan savaşlarda tanrıçanın yaptığı yardımını kutluyordu.

⁸⁰ Teffeteller 2001, 54.

⁸¹ Deacy 2008, 20.

⁸² Loudon 2006, 240-285.

⁸³ M. Bernal'in (2014, 99-100) görüşüne göre Athena ismi etimolojik olarak Neith'in Evi (Sais kentinin kutsal ismi) anlamına gelmekteydi (Ht Nt). Onlara göre Athena daha çok Anadolu bir tanrıçaydı ve ismi günümüz Adana kentinden, Kartacalı tanrıça Tanit'ten ya da kendi tezi olan Şeytan'ın bir kadın versiyonundan türemiş olabileceğini iddia etmekteydiler.

⁸⁴ Deacy 2008, 35.

kanıtlar⁸⁵. Mikenler MÖ 1450 yıllarında Minos Uygarlığı'nı istila ettikleri zaman beraberlerinde miğferli ve kalkanlı savaşçı bir tanrıça da getirmişlerdir. Athena için de buna paralel olarak Minos'taki yılanlı tanrıçayla Mikenler'in getirdikleri savaşçı tanrıçanın bir karışımıydı⁸⁶. Konu hakkında çalışan A. Baring ve J. Cashford'a göre Athena'nın doğuşundaki dualizm tanrıçanın doğrudan Minos kökenli olduğuna işaret etmektedir. Anaerkil yapısını Minos'tan ataerkil yapısını ise Mikenlerden almıştır⁸⁷. Ayrıca bu karışım üzerinde duran bazı yerel bilim insanları da daha çok tanrıçanın yeryüzünün (Polias) ve bakire bir tanrıçanın (Parthenos) karışımı olduğu üzerinde durmaktadırlar⁸⁸.

Tanrıçanın farklı kültür ve dini sistemleri içerisinde de görüldüğü üzere en karakteristik özelliği yurttaşlığın simgesi ve kentlerin koruyucusu olarak düşünülmesidir. Bu bağlamda en eski dönemlerden itibaren Ege Adaları ve Hellas'ta kentleri, kurumları ve mitolojik kahramanlarının koruyucusu olarak tanrıçaya tapınım gerçekleştiği görülmektedir (Fig. 5)⁸⁹. Bu

Fig. 5. Athena Polias Kültürünün Doğu Akdeniz'deki Yayılımı

⁸⁵ Deacy 2008, 38.

⁸⁶ Nilsson 1925, 28.

⁸⁷ Baring – Cashford 1991, 338.

⁸⁸ Herington 1955, 89.

⁸⁹ Tanrıça Athena'ya ilişkin bk. Roscher 1886, 675-687; Dümmler 1896, 1941-2020; Farnell 1896, 258-382; Demargne 1984, 955-1044.

bağlamda bir tanrı/tanrıçanın doğasını ve fonksiyonlarını anlamak için araştırılması gereken öncelikli nokta söz konusu tanrıya ilişkin *epitheton*lardır⁹⁰. Athena için kullanılan en erken örneklerde koruyucu rolüyle ön plana çıkan Girit'teki Knossos Sarayı'ndan ele geçen bir Linear B yazıtında Atana Potnia (*a-ta-na-po-ti-ni-ja*) “*sahibe Atana*” olarak anılmıştır⁹¹. Homeros destanlarında ise yine aynı anlama gelen ἐρυσίπτολις (kentlerin koruyucusu) *epitheton*uyla karşımıza çıkar⁹². Bunun yanında Athena'nın bu fonksiyonunu Arkaik ve Klasik dönemlerde en çok vurgulayan *epithetonu* Polias'tı. Söz konusu *epitheton*uyla kentlerin koruyucusu olarak tapınım gördüğü belgelenen en erken kent ise Argos'tur. Bu belge Athena Polias'ın tapınağıyla bağlantılı bir *lex sacra* ile ilişkilidir; *SEG XI. 314*:

→ ἐπὶ τονδεονὲν : δαμιοργόντων : τὰ ἐ-
 ← [v] Ἰθαναίιας : ἐπ[ο]ιφέθε : ταδὲν : τὰ ποιφέ-
 → ματα : καὶ τὰ χρέματά τε : καὶ τὸν [νέον] δὲ
 ← ὄ[χον] ἀ[νέθεν] : τᾶ Ἰθαναίια : τᾶ Πολιάδι :
 5 → Συλεύς : τε → τοῖσι : χρέμασι : τοῖσι : χρεστερ-
 → καὶ : Ἰράτυιος ← ἰοισι : τοῖσι : τᾶς θιο : μὲ χρε-
 → καὶ : ΠολύϞτορ → σθο : ϕηεδιέστας : [ἐ]χθὸς
 → καὶ : Ἰξάκεστο[ς] ← : το τεμένεος : το [τ]ᾶς Ἰθαν]-
 → καὶ : *χαγί* → [αίιας] : τᾶς Πολιάδος :: δαμόσ-
 10 → καὶ : ἸρύϞ[ιορος] ← ἰον δὲ : χ[ρ]όνσθο : προτὶ τὰ
 → [ιαρά :]. αὶ δὲ σίναιτο : ἀφ[α]κεσ-
 ← ἄσθο : *hoĩz* δὲ δαμιορ[γὸς : ἐπ]α[να]νκασσάτο·
 → *ho* δ' ἀμφίπολος : μελεταινέτο : τούτον.

(Aşağıda belirtilen) söz konusu demiurgosların
 döneminde (tanrıça) Athena'nın buradaki malları
 ve serveti oluşturuldu; ve güvenli bir tapınak
 Athena Polias için dikildi.
 Syleus ve Tanrıçaya ait olduğu bildirilen

⁹⁰ Athena için Polias, Promakhos, Parthenos, Hygieia gibi birçok *epitheton* bulunmaktadır. Hellen tanrıları güçlerini çok farklı noktalarda göstermektedirler, ancak söz konusu Athena olunca bu çeşitlilik birkaç kat daha da artmaktadır (Deacy 2008, 5-7).

⁹¹ Knossos Sarayı'ndaki yazıt için bk. Chadwick – Ventris 1973, 311-312, n° 208 = V 52. Tanrıçanın kökenlerinin Minos-Miken'e dayanmasına ilişkili olarak bk. Nilsson 1950, 490-499; Larson 2007, 41.

⁹² Hom. *Il.* VI. 305; *Hom. h.* XI. 1.

Eratyios ve mallar, Athena Polias kutsal alanı
Polyktor ve haricinde kişisel olarak kullanma-
Eksakestos ve sını ancak devlet ve kutsal konularda
Hagias ve (bunları) kullansın. Eğer bunlara
Erykoiros (birisi) zarar verirse, Demiurgos.
verdiği zararı (ona) karşılamaya
mecbur bıraksın; (Tanrıça'nın) rahibi de
buna ihtimam gösterebilir.

Hera tapınımı en güçlü şekilde varlığını gösterirken ve liderliği üstlenmişken, Athena Polias *epithetonu* ile en temel akropolisi olan Larisa'da, *Oksyderkes* (keskin görüşlü) *epithetonu*yla ise Aspis tepesinde tapınım görmekteydi⁹³.

Tanrıçanın isminden oluşan Atina kentindeki Athena tapınımı ise akropolis üzerindeki muazzam mabedlerde gerçekleştirilmekteydi. Akropolisin hem güneyinde hem de kuzeyinde Athena'ya ait bir takım tapınaklar yer almaktaydı. Bunlar arasında Athena ve Erekhtheus için inşa edilmiş olan bir tapınak Homeros Dönemi'nden itibaren varlığı bilinmektedir⁹⁴. Bu tapınak Phedias'in yine Athena onuruna inşa ettiği Parthenon tapınağının hemen kuzeyinde yer almaktaydı ve farklı zamanlarda birkaç kez inşa edilmişti: İlk kez Peisistratos Dönemi'nde inşa edilen tapınak MÖ 480 yılında Persler tarafından tamamen yok edildi⁹⁵. Mimarı hakkında bilginiz olmasa da Erekhtheion olarak isimlendirilen tapınağın yapımına MÖ 421 yılında başlanmış ve MÖ 406 yılında tamamlanmıştır⁹⁶. Burada Athena'ya tapınımın

⁹³ Argos'ta yer alan Athena Oxyderkes tapınağı, Troya Savaşında gözünün önünden sis bulutunu çekip alan Diomedes tarafından kurulmuştur (Paus. II. 24. 2).

⁹⁴ Hom. II. II. 546-551; Od. VII. 80.

⁹⁵ Garland 1984, 91 Malkin 2005,70-72. Larson, 2007, 41-42. M.Ö. 566 yılında Atina din yaşamında bir yenilikler gerçekleşmiş ve Atinalılar dini bir topluluk olarak hareket etmeye başlamışlardı. Bu yılda tiran Peisistratos'un üç dönemlik iktidarının ilkinde Büyük Panathenaia festivallerini kurmuştur. Bunun öncesinde ise bu festival çok daha yerel ve sadece tanrıçanın Hekatombaion'un 28'indeki doğum gününü kutlamak ve onun kutsal xoanon kült heykeline yeni bir *peplos* giydirme töreni düzenlenmek amacıyla yapılmaktaydı (Herington 1955, 17, 32-33; Kroll 1982, 65). Tüm Hellen dünyasından bu festivale katılım olurdu ve insanlar akropolis'in yamaçlarından tepedeki tanrıçanın altarına doğru bir geçit töreni yaparak burada 100 inek kurban ediyorlardı. Bunun yanında bu tören hem kültürel hem sportif bir törendi. Burada Güreş, at arabası yarışları, at yarışları, geçit törenleri yapılmaktaydı. Bunun yanında Homerik ilahilerden ezbere okumalar yapılır ve *aulos* ile *kithara* yarışmaları düzenlenirdi. Bu festivaller Olympik ve Pythia Oyunları gibi dört yılda bir düzenlenmekteydi. Büyük Panathenaia'ların kurulmasıyla Athena Polias, Olympia Zeus'u ve Delphoi Apollon'u gibi önemli bir statüye yükseltilmiş oluyordu. Peisistratos ikinci kez iktidara gelirken Athena ile halk meydanına birlikte gelmelerini planladığı bir düzen kurar ve onları kandırarak gücü elde eder (Hdt. I. 59-60). Kendisini Herakles gibi bir kahramanın yerine koyarak ve Atina halkının tanrıçaya olan yakın ilişkisinden ve zaafından yararlanarak bu amacına ulaşmıştır. Tiranlığını böylece yasallaştırmıştır.

⁹⁶ Persler Akropolis'i MÖ 480 yılında talan ettikleri zaman, hünüz tamamlanmamış eski Parthenon da dahil

yanında isminden de anlaşıldığı üzere Erekhtheius'a ait bir tapınım da bulunmaktaydı. Tapınağın içerisinde Athena'nın gökyüzünden düştüğüne inandıkları koruyucu tılsım niteliğindeki *xoanon* heykeli de muhtemelen burada bulunuyordu⁹⁷.

Atina kentinde Athena'ya da hizmet eden rahipler elit bir genos olduğu anlaşılan Eteoboutadai'dan seçilmektedir⁹⁸. Bu rahiplere yine aynı genostan Kosmo ve Trapezo (ya da Trapezophoros) adını alan iki rahibe yardım ediyordu⁹⁹. Bunun yanında *arrhephoroi* olarak adlandırılan ve yaşları yedi ile onbir arasında değişen dört soylu genç kız tanrıçanın hizmetindeydi¹⁰⁰. Bunlar Erekhtheion'un hemen yanında ve muhtemelen de Athena'ya hizmet eden rahiplerin korumasında yaşıyorlardı¹⁰¹. Yaz mevsiminde bir gece akropolisten Aphrodite'nin kutsal alanlarına doğru gerçekleşen bir geçit töreni düzenlenir ve iki *arrhephoroi* da tanrıçaya ait kutsal eşyaları ellerindeki sepetlere koyarak bu törende yerlerini almaktaydılar¹⁰². Güneydeki tapınakların öncelikli fonksiyonları tanrıçaya adanmış adakları sargilemek ve muhafaza etmektir. Athena'nın *tamiai* adındaki memurlar Klasik Dönem'de Erekhtheion ve Parthenon'da sergilenen adak hediyeleri ve ritüel nesnelere korumakla ve envanter kaydını tutakla görevliyidiler¹⁰³. Athena'ya ait kült heykeli altın bir taca, küpelere, gerganlığa, beş kolyeye, altın bir baykuşa, bir gorgon başıyla birlikte altın bir aigis'e ve altından bir libasyon tasına sahiptir¹⁰⁴.

olmak üzere tüm tapınaklar yanmış ve bunlardan kalanlar da devşirme malzeme olarak kuzey akropolisin sur duvarlarında kullanılmıştır (Herington 1955; Hopper 1963; Demargne 1984 n° 124; Hurwit 1999, 99-137;).

⁹⁷ Paus. I. 26. 6. Kroll 1982, 65.

⁹⁸ Sourvinou-Inwood 2011, 264.

⁹⁹ Harp. s.v. τραπεζοφόρος.

¹⁰⁰ *Arrhephoroi* yıllık olarak seçilmektedir (Garland 1984, 93).

¹⁰¹ Paus. I. 27. 3.

¹⁰² Bilinen deme takvimlerinden birçok attika demesinin Athena onuruna düzenlenen muazzam kent festivallerini yerel kutlamalar yaptıkları görülmektedir. Thorikos'ta Plynteria için bir kurban adanıyordu. Erkhia'da Kourotrophos, Athena Polias, Aglauros, Zeus Polieus, Poseidon ve Pandrosos'a Skirophorion ayının 3'ünde kurban adanıyordu, ki aynı günde *arrhephoroi* tanrıça onuruna kutsal objeleri taşıdığı gündü (Deacy 2007, 80-82).

¹⁰³ Larson 2007, 43.

¹⁰⁴ Paus. 1.26.6-7; Harris 1995.104-22. Edisyon: IG II² 1424a: [φιᾶλη ἄργυρᾶ] | [ἄστατος ἐν καλιᾶδι, ἦν Εὐκολίνῃ] | [ἀνέθη]κεν· [φιᾶλη ἄργυρᾶ ἄστατος, ἦν] | [Γ]λαύκωνος [γυνῆ ἀνέθη]κεν· | φιᾶλη ἄργυρᾶ ἄστ[ατος, ἦν Δημῶ] | Ἀκουμενοῦ γυνῆ ἀνέθ[η]κεν· || ἀσπιδίω δύο ἄργυρᾶ [καὶ κρανιδίω δύο] | καὶ δοράτιον ἄργυρᾶ· v | φιᾶλη ὑπόξυλος ἐπὶ[χρυσος· χρυσιόν]· ἄπυρον, ὃ ἀνέθηκε Φιλ[ιτῶ, ἄστατον]· | δακτύλιος χρυσοῦς ἄστ[ατος, ὃν Ἀρχεδίκη] || ἀνέθ[η]κεν· v ἀπορρα[ντήριον χρυσοῦν], | ὃ ἔχε ὁ ἀνδριάς· στεφ[άνη, ἦν] | ἡ θεὸς ἔχε· π[ι]λάστρα, [ἃ ἡ θεὸς ἔχε]· | ὄρθοιβος, ὃν ἔχει [ἡ θεὸς ἐπὶ τῶν τραχήλοι]· | ὄρμοι πέντε· γλ[α]ῦ[ξ] χρυσοῦ· αἰγὶς χρυσοῦ· || γοργόνεος χρυσοῦ[v· φιᾶλη χρυσοῦ, ἦν] | ἐν τῇ χε[ι]ρὶ ἔχει· στ[έφανος χρυσοῦς] | ἄστατος, ὃν ἡ βουλή ἢ [ἐπὶ Καλλέο ἀνέθη]κεν· | στέφανος χρυσοῦς ἄ[στατος, ὃν ἡ βουλή] | ἢ ἐπὶ Χαρισάνδρο ἀν[έθη]κεν· || ξιφομάχαιρα [χ]αλ[κῆ] πρὸς τῇ παραστάδι. | vacat spatium unius versus | ἐπὶ Σωκρατίδο ἄρχο[ντος]· | στέφανος χρυσοῦς, [ὃν Τιμόθεος] | ἀνέθηκε[v· στέφανος χρυσοῦς, ὃν] | Φίλιπ[πος ἀνέθη]κε· [στέφανος] || χρυσοῦς, ὃν Καλλίκλ[εια ἀνέθη]κε· | στέφανος χρυσοῦς, ὃ[ν ἡ βουλή] | ἢ ἐφ' Ἰπποδάμαντος | ἀνέθηκε· vacat | φιᾶλη ἄργυρᾶ, ἦν [Ἀριστοβούλη] || ἀνέθη[κε]v· vacat | vacat spatium unius versus | τὸ ἄγαλμα τῆ[ς] Νίκ[ης, ὃ οἶ]

Athena'nın Atina kenti dışındaki tapınımına geçerken ilk başlanacak kentlerden birisi de Sparta'dır¹⁰⁵. Tanrıçaya ait en eski kültlerden birine sahip olan Sparta'nın çokta yüksek olmayan akropolisi üzerindeki en önemli yapı Athena Polioukhos'a ve Athena Khalkioikos'a ait tapınaklardır¹⁰⁶. Birisi Polias ile aynı anlama gelen Polioukhos, diğeri ise Bronzdan evin tanrıçası anlamındaki Khalkioikos *epithetonu*¹⁰⁷. Ancak Khalkioikos *epithetonu* ile tam olarak tanrıçanın hangi özelliği anlatılmak istendiği açık değildir¹⁰⁸. Buna rağmen Athena'nın doğum sahnesinin ve Herakles, Kastor, Polydeukes gibi Peloponnesos Savaşı kahramanlarına

ἐπιστάται παρέ[δοσαν] | Καλλίστρατος Ἀ[φιδναῖος] | καὶ συνάρχοντε[ς].

Eukoline'nin kutsayarak adadığı, ahşap yapının içerisinde yer alan ölçüsü belirlenmemiş bir phiale; Glaukon'un karısının kutsayarak adadığı, ölçüsü belirlenmemiş bir phiale; Akoumenos oğlu Demos'un karısının kutsayarak adadığı, ölçüsü belirlenmemiş bir phiale; İki küçük gümüş kalkan, iki gümüş miğfer ve gümüş bir mızrak. Altın kaplama ahşap bir phiale. Philto'nun kutsayarak adadığı işlenmemiş ve ölçüsü belirlenmemiş altın. Arkhedike'nin kutsayarak adadığı ölçüsü belirlenmemiş altın bir yüzük. Heykelin sahip olduğu altın bir aporranterion. Tanrıçanın sahip olduğu çelenk. Tanrıçaya ait küpeler. Tanrıçaya ait boynundaki gerdanlık. Beş kolye. Altın bir baykuş. Altın bir aigis. Altın bir gorgoneion. (Tanrıçanın) elinde tuttuğu altın bir phiale. Boulenin Kalleos döneminde kutsayarak adadığı ölçüsü belirlenmemiş altın bir çelenk. Boulenin Kharisandros döneminde kutsayarak adadığı ölçüsü belirlenmemiş altın bir çelenk. Tapınak kapısının yakında bakırdan bir kılıç. ^{vacat spatium unius versus} Sokratidos'un arkhosluğu sırasında, Timotheos'un kutsayarak adadığı altından bir çelenk. Philipos'un kutsayarak adadığı altından bir çelenk. Kallikleia'nın kutsayarak adadığı altından bir çelenk. Boule'nin Hippodamas döneminde kutsayarak adadığı altından bir çelenk. ^{vacat} Aristoboule'nin kutsayarak adadığı gümüş bir phiale. Vacat vacat spatium unius versus Epistatai olarak Kallistratos Aphidnaios'un ve meslektaşlarının devrettiği Nike heykeli. ^{vacat}

¹⁰⁵ Kentte farklı Athena tapınımları bulunmaktadır. Penelope'nin talimleri tarafından koşulan bir yarışla bağlantılı Athena Keleutheia'ya ait üç ayrı tapınak bilinmektedir. Dromos bölgesinde ise Herakles ve Athena Aksiopoinos'a ait tapınaklar bulunmaktaydı. Bir başka tapınak Thera kentinin kolonisti Theras tarafından kurulmuştur (Larson 2007, 53).

¹⁰⁶ Onun kökenleri efsane kral Tyndareos'a atfedilir, kazı çalışmaları yapıya ait en erken tarihin Geometik Dönem olduğunu göstermektedir. Tapınağın kendisi ve içerisindeki bronz kült heykeli Gitiadas tarafından MÖ VI. yüzyılda yapılmıştır (Farnell 1896, 259; Larson 2007, 53; Deacy 2008, 127).

¹⁰⁷ Paus. III. 17. 2-4. Polioukhos epithetonu hakkında bk. Cole 1995, 301. Sparta'da Athena tapınımına ilişkin en erken tapınımlardan birisi bulunmaktadır. MÖ 450-431? arasında Sparta vatandaşı Damanon'un kazandığı zaferlerin sonucunda Athena'ya gerçekleştirdiği adak Polias epithetonu için en erken verilerden biridir; *IG V¹ 213*; Δαμόνων | ἀνέθεκε Ἀθαναία[ι] | Πολιάχοι νικάδας | ταυτῆ, hāt' οὐδέξ || πέποκα τὸν νῦν. | τάδε ἐνίκαθε Δαμόνο[ν] | τοῖ αὐτῷ τεθρίπο[ι] | αὐτὸς ἀνιοχίον· | ἐν Γαιαφόχο τετράκτιν ... *Damonon, çağdaşlarının asla (elde edemediği) buradaki zaferleri elde ettiği için Athena Poliokhos'a (bu adağını) kutsayarak adadı. Damonon bizzat kendisi dört-atlı yarış arabasını kullanarak şu (yarışları) kazandı; Gaiaoukhos tapınağındaki oyunları dört kez (kazandı).*

¹⁰⁸ Söz konusu durum hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Birincisi Pausanias'ın (III. 17. 2) belirttiği gibi bu bronz evden anlaşılması gereken tanrıçanın buradaki bronzdan heykelidir. Diğer görüşe göre ise bu evin duvarlarının bronz levhalarla donatılmış olması, ki bu kısmen de olsa arkeolojik verilerle de desteklenmektedir. Üçüncü olarak da bu *epithetonun* kentteki metal işçilerinin tanrısı olabileceğini vurgulamak amacıyla kullanıldığıdır. Diğer bir ilgi çekici nokta ise burada Klasik Döneme ait kısmen *terracotta* kısmen ise bronzdan yapılmış yaklaşık olarak 120 civarında zilin (çan) bulunmasıdır. Bilindiği kadarıyla bu tarz objeler Athena kültü için üniktir. Başka kentlerde görülmeyen bu zillerin kullanımı ise muhtemelen kenti korumak ve düşmanı önlemek amacıyla yapılmış olabilir. En ikna edici açıklama ise şeytanı varlıkları uzaklaştırma amacıyla bronz çanların çalınmasıdır.

ve Perseus'a ait betimlerinin tapınağın üzerine işlendiği bilinmektedir¹⁰⁹. Bronz tapınak hakkında çok az bilgi bulunmaktadır, fakat Polybios, *ephoroiun* kurban töreni için beklediği yerdeki altara doğru tamamen silahlanmış Spartalı askerlerin geçiş törenine ilişkin geleneksel bir ritüeli tasvir eder¹¹⁰. Söz konusu tapınak suçluların sığındıkları dokunulmazlığa sahiptir ve oldukça da ünlüdür. Pers kralı Kserkses ile birlikte entrika planlaması ve bir helot isyanını teşvik etmesi üzerine Pausanias, Sparta kentine MÖ 470'lı yıllarda geri çağırılmıştır¹¹¹. Pausanias yaptıklarının deşifre olduğunu ve cezalandırılacağını anlayınca hemen kentteki Athena Khalkioikos'un kutsal alanına sığındı. Bu nedenle kentteki ephoroslar tarafından küçük bir odaya hapsedilmiştir. Sonunda açlıktan ve susuzluktan bitkin düştü, ölmeden önce tapınağın *temenos* duvarı dışına taşınmasının ardından orada öldü.

Arkadia Bölgesi'nin Güney Doğusu'nda yer alan Tegea kentindeki Athena Alea tapınağı oldukça ünlüdür. Bu kutsal alan MÖ VIII. yüzyılda hala gelişmekte olduğu görülmektedir. Ancak bu alanın içerisine büyük bir tapınağın inşası MÖ VII. yüzyılda gerçekleşmiştir¹¹². Bu tapınak IV. yüzyılda bir yangın sonucunda yıkıldı, ancak daha sonra görülmeye değer büyüklükte yeni bir tapınak inşa edildi¹¹³. Athena tapınaklarında görmeye alıştığımız akropolisteki tapınak burada Argos ile Arkadia kendi sınırında stratejik bir konumda yer almaktadır. Tapınak ile bağlantılı olan bir efsane Athena'nın Tegea'daki belirgin yapısına işaret eder. Yerel bir figür olan Auge, Athena Alea'nın rahibesi olarak Herakles tarafından saldırıya uğramış ve burada bulunan kaynağın ötesindeki kutsal alan içerisinde de Telephos'u doğurmuştur¹¹⁴. Athena, Medusa ve Iodama gibi kadın figürlere de tapınaklarına gösterdikleri saygısızlıktan dolayı öfkelenmişti¹¹⁵. Tanrıça'ya atfedilen efsaneler içerisinde bu bölgede, onun daha çok bolluk ve bereketi getiren bir tanrıça olarak algılandığı görülmektedir. Bu bağlamda Athena Alea kendisini bolluk ve bereketin tanrıçası olarak bilinen Demeter karakterine bürünerek göstermektedir. Dolayısıyla muhtemelen buradaki Athena Alea kültü çiftçilerin tapınımını yaptığı bir tarım tanrıçasıydı. Bu bölgede tanrıçanın tapınımına yönelik en önemli noktalardan birisi de tanrıçanın genellikle tapınımının akropoliste yapıldığı ancak burada kırsal alanda yürütüldüğüdür.

¹⁰⁹ Paus. III. 12. 4; 15.6. Villing 1997, 82–87.

¹¹⁰ Polyb. IV. 35. 2-4.

¹¹¹ Pausanias'ın, Artabazos'a krala yazdığı mektubu götürmekle görevlendirdiği, eski gözdesi ve çok güvendiği Argyros'lu habercinin kendisini ihbar etmesi sonucu ihaneti anlaşıldı. Thuk. I. 132. 1-5; Diod. XI. 45. 1; ayrıca bk. Aristot. *pol.* VII. 13. 13 [1333b]. Detaylı bilgi için bk. Arslan 2011, 88-90.

¹¹² Deacy 2008, 129.

¹¹³ Paus. VIII. 45. 4.

¹¹⁴ Apollod. II. 7. 4; Paus. VIII. 457.

¹¹⁵ Paus. IX. 34. 2.

Tanrıça Hellas'taki baskın karakterini her ne kadar daha az göstermiş olsa da, MÖ VII. yüzyıldan itibaren neredeyse tüm Ionia kentlerinin en önemli tanrılarında biriydi. Aynı yüzyılda Apollon'un baş tanrı olduğu Miletos'taki eski bir Minos ve Miken kolonisinin bulunduğu ticaret bölgesinde Athena tapınağı inşa edilmiştir. Sonraki dönemlerde sürekli olarak tahrip edilmesine rağmen her defasında restore edilmiştir. Erythrai kentindeki Athena tapınağı içerisindeki en erken belgeler MÖ VII. yüzyıla tarihlenmektedir. Keşfedilen en eski yapı kalıntıları arasında bir tapınak ve bir yöneticinin yaşadığı ev bulunmaktadır. Pausanias Erythrai'daki Athena'ya ait kült heykelini tahtında oturur şekilde ve *xoanon* olarak tanımlar. Tanrıça ait bu kült heykelini ise Endoios'a atfedilir¹¹⁶.

Eski Smyrna'da yer alan Athena kültü Aioliyalı kurucuları tarafından ele geçirilen Kolophon'dan göçen İonialı mülteciler tarafından tanıtılmış görünmektedir. MÖ 600'lü yıllarda Lydia kralı Alyattes kenti ele geçirmiş ve tapınağı yağmalamış, fakat halk tapınağı hızla inşa etmiştir. Alyattes aynı zamanda Miletos yakınlarındaki Assessos'taki Athena tapınağını da yakmıştı. Bu kutsal saygısızlık sonucunda hasta olması nedeniyle Delphoi kehanetine danışır ve yaktığı tanrıça tapınaklarının yerine Athena için tapınak inşa etmesi gerektiğini belirtmektedir. Antik kentte yürütülen kazı çalışmaları da bu bilgileri destekler niteliktedir, bir tapınağın MÖ VII. yüzyılda yıkıldığı ve tekrar inşa edildiği anlaşılır. Khios'taki Emporio kalesinde de yine MÖ VII. yüzyıla ait bir tapınağı yer alıyordu. MÖ 600'lü yıllarda kentin yamaçları terk edilmiş ancak buradaki Athena tapınağı etkinliğini korumuştur. Priene, Phokaia, Ephesos, Teos, Kolophon ve Klazomenai gibi kentlerde Athena Polias ya da Poliokhos tapınımı bulunmaktaydı¹¹⁷.

¹¹⁶ Paus. VII. 5. 9.

¹¹⁷ Larson 2007, 49-50.

4. LYKIA-PAMPHYLIA BÖLGESİ'NDEKİ ATHENA KÜLTÜ

Athena, Lykia Bölgesi'ne ait en erken efsanelerden itibaren burada kendine yer edinmiştir. Tanrıça Olympos yakınında ağzından ateş saçan Khimeira canavarına karşı elde ettiği zaferde Bellerophontes'in en yakınındaki yardımcısıdır¹¹⁸. Medusa'nın başının kesildiği sırada akan kandan doğan kanatlı at Pegasos'u kahraman için evcilleştirir ve eğitir¹¹⁹. Daha sonraki tarihsel süreçte ise Lykia Bölgesi'ndeki Athena tapınımı yerel tanrıça Maliya ile eski bir geleneğe sahip olmuştur¹²⁰. Hitit metinlerinde MÖ II. bin yıldan itibaren Küçük Asya'daki birçok *theophorik* kent, dağ, nehir ve şahıs isimlerinin kökenini Maliya ismi oluşturmaktaydı¹²¹. Ayrıca Lydia Bölgesi'ndeki Teos kentinde de Klasik Dönem'e ait Maliades ismi gibi bazı *theophorik* isimler tanrıçayla ilişkilendirilmiştir¹²².

Fig. 6. Üzerinde Paris'in Yargılama Sahnesinin Betimlendiği ve Lykçe İsimlerin Yer Aldığı Kantharos?

Büyük Kolonizasyon öncesinde Lykia Bölgesi'nde tapınım gören Maliya esas itibariyle panhellenik tanrıça Athena'la özdeşleştirilmektedir. Zira bunun en önemli göstergelerinden birisi, MÖ IV. yüzyılın ilk yarısına ait gümüş çiftbaşlı bir vazo (Kantharos?) başlığında

resmedilen Paris'in Yargılama sahnedir (Fig. 6)¹²³. Söz konusu betimde bir tarafta Pedrita

¹¹⁸ Korinthos kralı Glaukos ve Eurymede'nin oğlu ve aynı zamanda Sisypheos'un da torunudur (Apollod. I. 9. 3; Hom. *Il.* VI. 155.). Hyginos'a göre Poseidon ve Eutymede'nin oğullarıdır (Fab. 157; krş. Pind. *Ol.* XIII. 66). Bellerophontes'in adı bir korinth soylusu Belloros'u öldürmesi nedeniyle Belleros'u öldüren anlamına gelmektedir. Ancak kahraman bu günahından arınabilmek için memleketinden çıkarak Proitos'un yanına gitmiştir. Proitos'un eşi Anteia kahramanla birlikte olmak isteğinde, Bellerophontes olumsuz yanıt verir. Anteia da bunun üzerine Bellerophontes'i kendisine karşı uygunsuz davrandığı gerekçesiyle kocasına şikayet eder. Proitos ise onu kendisi bizzat cezalandırma istemediği için akraba ilişkileri bulunan Lykia kralı Iobates'in yanına gönderir (Apollod. II. 3.).

¹¹⁹ Paus. II. 1. 4; Pind. *Ol.* XIII. 66; Strab. VIII. 21.

¹²⁰ Maliya'nın yanında bir başka isim olan Malis'in de Lydia ile Isauria bölgelerinde Athena'nın yerine kullanıldığı düşünülmektedir (Hippon. *fr.* 40; Soph. *Phil.* 754). Ayrıca bk. Neumann 2007, 193.

¹²¹ Hitit metinlerindeki Maliya için bk. Neumann 1967, 34-35; 1970, 16; Hawkins 1974, 902-903; Laroche 1980, 4; Lebrun 1982, 123-130; Bryce 1986, 177-178; Keen 1998, 202. Ayrıca Hitit metinlerinde farklı türdeki bazı *theophorik* isimler *mali-* kökünden türemiştir: muhtemelen bir asma tanrıçası Maliyannas, Maliya ya da Maliyassa kenti, Maliya nehri ve Malimaliya dağı gibi. Bunların içerisinde Luvi *theophorik* isimleri olduğu düşünülen Mal, Malazitis ve Mala/iwashı isimleri de nadir de olsa görülmektedir (Barnett 1974, 901).

¹²² Kadınlar için kullanılan Malia ismi de bu kapsamda değerlendirilir (CIG 3064. Ayrıca bk. Zgusta 1964, n° 849).

¹²³ Vazo muhtemelen 1947 yılında Mısır'daki Tell-el-Maskuta definesinde bazı Attika ve Pers gümüş plakalarıyla beraber keşfedilmiş ve 1962 yılında British Museum envanterine dahil edilmiştir. Konu

Fig. 7. Tanrıça Malija'nın Lykia'daki Yayılımı

(Aphrodite) ve Alixssa[tra] (Aleksandros/Paris), diğer tarafta ise Mal[jija] (Athena) başında miğfer ve aigisli olarak elinde kargı tutar halde yer almaktadır. Bu ikonografi Lykia sikkele-
rinde yer alan miğferli Athena betimlemesiyle oldukça benzerdir¹²⁴.

Malija'ya ait Likçe metinler ilgi çekici şekilde, yerel tanrıçanın Athena Polias'a benzer olarak kentler ve akropolislerle yakından ilişki içinde olduğunu göstermektedir (Fig. 7). MÖ 412 yılındaki zaferlerin anısı vesilesiyle Harpagos oğlu Kherei tarafından politik ve dini bağlamda yaptırılan Ksanthos yazıtlı dikmesinde Malija ismi birkaç kez kaydedilmiştir¹²⁵. Bunların birinde söz konusu dikmenin lokalizasyonu olarak Malija, Ertemi (Artemis) ve Basileus Kaunos'un ortak temenosu gösterilmiştir¹²⁶. Aynı yazıtta Patara kenti ile tanrıça birlikte anılmış ve Patara'nın Malija'sı (Pttara: Malijehi) şeklinde Polias ile benzer anlamda

hakkında ilişkin bk. Strong 1964, 95-102; Barnett 1974, 893-901; Neumann 1979, N 307; Bryce 1986, 178; Frei 1990, 1776; Keen 1998, 202.

¹²⁴ Hem Atinalıların hem de Perslerin egemenliği esnasında darp edilmeye devap eden Malija sikkeleri onun ulusal bir tanrıça olduğuna bir kanıt olarak görülür. Bunun yanında MÖ V-IV. yüzyıllar ait sikkeler üzerindeki tanrıça tasvirlerinin yaygın olarak Hellen tarzında olması ise A. G. Keen (1998, 203) tarafından Athena kültürünün Lykialılara adapte edilmesi olarak değil, aksine yerlilerin kendi tanrılarını bağımsız bir şekilde Hellenlere tanıtmaya girişimi olarak tanımlanır.

¹²⁵ Keen 1998, 136-137.

¹²⁶ TAM I. 44.c. 5, 7-8.

kullanılarak kent ile ilişkilendirilmiştir¹²⁷. Elde edilen zaferlerin kutlandığı Hellence dizelerde ise bu özelliği daha güçlü bir şekilde ifade edilerek birçok akropolisin Athena'nın yardımıyla ele geçirildiği belirtilir ve tanrıçaya atfen ptoliporthos (πολίπορθος) “kentleri talan eden” sıfatı kullanır¹²⁸. Ayrıca Ksanthos'taki bir *sarphaphagos*un kapağında betimlenen Amazonlarla ilgili savaş sahnesinde de yine yerel tanrıça Malija yer almaktadır¹²⁹.

Tüm bu örneklerin yanında epigrafik metinler üzerinde Malija ve Athena özdeşleştirilmesiyle ilintili en açık belgeler Phaselis gibi bir Rhodos kolonisi olan Rhodiapolis kentinden ele geçmektedir. Burada Malija bölgesel ya da ulusal gibi anlamlara gelen Wedrēni *epitheton*uyla anılmaktaydı. Söz konusu *epitheton* büyük olasılıkla Phaselis kentinde belgelenen Polias *epitheton*uyla aynı anlama sahipti. Zira daha sonraki Hellenistik ve Roma İmparatorluk dönemleri içerisinde Athena tapınımı muhtemel baş tanrıça olarak Rhodiapolis'te devam etmiştir. Bunun yanında yerel tanrıça Malija tüm Lykia Bölgesi'nde olduğu gibi Rhodiapolis kentinde de mezarların koruyucusu olarak saygı görüyordu. Rhodiapolis'te muhtemelen Malija Wedrēni'nin bir rahibi? olan (*akataza*) Terssikle oğlu İjamara inşa ettiği mezara başka birinin gömülmesi ya da zarar vermesi durumunda belirtilen cezanın tanrıçaya verilceğini yazdırmıştı¹³⁰. Yine bu kentte Kutlapa oğlu Kssenzija ise kendisi için bir mezar inşa ederek, buna zarar veren kişiyi hem Malija Wedrēni'nin hem de tüm Lykia ulusunun yargılanacağını belirtmiştir¹³¹. Tanrıça aynı zamanda mezarların koruyucu olarak Tyberisos, Antiphellos ve Arneia kentlerinde de saygı görmüştür¹³². Tlos kentinde ise yeni bir kült kuruluşu ya da kült düzenlemesine ilişkin Likçe bir yazıtta adı geçer (Fig. 8)¹³³.

Tanrıça Athena, Lykia ve Pamphylia'da özellikle sikkeler üzerindeki ikonografisiyle ön plana çıkmasına rağmen¹³⁴, farklı *epitheton*larla da saygı görmüştür. Sidyma kentinin ise oniki

¹²⁷ TAM I. 44.a. 43. Buna benzer olarak Athena'nın Lindia, Itonia ve Kydonia gibi bazı kent isimleriyle birlikte anılarak bu kentin tanrıçası olduğu vurgulanır. Söz konusu kullanım Polias epitheton'u ile aynı anlamı içermekteydi.

¹²⁸ TAM I. 44.c. 26.

¹²⁹ Barnett 1974, 901.

¹³⁰ TAM I. 149, 2-3, 9, 12. Buradaki Wedrēni epithetonu polias ile aynı anlamdadır (Hawkins 1974, 902).

¹³¹ TAM I. 150, 6-7. Ayrıca sonraki dönemde kentteki iki mezar yazıtında da koruyucu tanrıça olarak anılmaktadır (TAM II 924. 6; 925. 11).

¹³² TAM I. 75. 5. Tetmpe adlı bir kişi kendisi ve eşi için bir mezar inşa etmiş ve başkasının mezarı kullanması ya da zarar vermesi durumunda anlamı ve kimliği belirli olmayan Mindi ile birlikte mezarın koruyucusu olarak Malija'yanın bu kişileri cezalandıracağı belirtilmektedir. Bunun yanında fragman halinde ele geçen bir mezar yazıtında daha tanrıça Malija mezarın koruyucusu rolündedir (TAM I. 76. 5). Arneai'da ise Kacbija kendisi, karısı ve çocukları için bir mezar inşa etmiş ve bunun koruyucusu olarak Trqqas (Zeus) ve en yüce olarak tanımladığı Malija'yı nitelemiştir (TAM I. 80. 3).

¹³³ TAM I. 26. 12; Gander 2014, 369-415. Ayrıca tam olarak anlamı açık olmasa da Letoon'dan bir yazıt da muhtemelen Malija'ya işaret etmektedir (Laroche 1979, 117).

¹³⁴ Frei 1990, 1776-1779.

tanrı listesinde kentin bir tanrıçası olarak yer almaktaydı¹³⁵. Doğu Lykia'daki küçük bir Rhodos kolonisi olan Melanippion'da ise Athena'ya ait bir tapınak bulunuyordu¹³⁶. Arykanda kentinde ise yine bir yazıtta aracılığıyla Athena tapınağı olabileceğini göstermektedir¹³⁷. Bunların yanında Pamphylia Bölgesi'ne geldiğinde Athena Polias tapınımı için en özel kent kuşkusuz kAttaleia'dır¹³⁸. Zira kentin baş tanrıçasıydı¹³⁹ ve Polias *epithetonu* kentin kolonisti Pergamon'un baş tanrıçası ile bağlantılıydı¹⁴⁰. Bunun yanında Attaloslar Küçük Asya'daki diğer bazı bölgelerde kendi başkentleri olan Pergamonluların kült yapılarını da taşımışlardı. Bu kapsamda Lykia Bölgesi'ndeki Telmessos'ta II. Eumenes'in Prusias'a karşı elde ettiği zaferin anısına MÖ 184 yılında dikilen bir dekrette Zeus Genenethlios ile birlikte Athena Nikephoros da anılmıştır¹⁴¹.

Fig. 8. TAM I. 26 Nolu Yazıt (Tlos)

Pamphylia Bölgesi'ndeki Perge kentinde ise bir rahiplik memuriyetliğine sahip olan Athena, burada Areia (ἀρειά) ve Glaukopis (γλαυκῶπις) gibi farklı *epitheton*larla da anılmaktadır¹⁴². Ayrıca kentin sosyal bir kurumları olan bazı *phyle*ler burada tanrı isimleriyle adlandırılmışlardır. Athena da Hermes ve Hephaistos ile birlikte ismini bir *phyleye* vermiştir¹⁴³. Perge'nin hemen doğusunda yer alan Side kentinde Athena ile Apollon baş

¹³⁵ SEG XXXVII. 1228. Sidyma kentinin on iki tanrısına ait liste Hestia, Hermes, Demeter, Poseidon, Zeus, Hera, Artemis, Apollon, Hephaistos, Athena, Ares ve Aphrodite gibi tanrı ve tanrıçalardan oluşmaktadır.

¹³⁶ Quint. Smyrn. III. 233.

¹³⁷ I.Arykanda 108.

¹³⁸ Attaleia kentine ilişkin olarak bk. Gökalp 2008.

¹³⁹ SEG XVII. 576: ὁ δῆμος ἐτείμησεν | Τερεντίαν, Μάρκου θυγα- | τέρα, Πῶλλαν, γυναικα γε- | νομένην Γαίου Κα<π>ρανί- || ου Ἀκύλου ἀγαθὴν καὶ σώ- | φρονα, ἱερασαμένην | Ἀντωνίας θυγατρὸς | Τιβερίου Κ<λ>αυδίου Καίσα- || ρος Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ, | χαρισσαμένην τῇ πόλει | δηνάρια τετρα<κι>σχεῖλια | εἰς θυσίας ἐτησίους Ἀθηνᾶ || Πολιάδι, τῆς εἰς τὴν θεὸν | [ε]ὔσεβείας καὶ τῆς εἰς τῆ[v] | πατρίδα εὐνοίας ἔνεκα: *Demos, iyi ve aklıselim bir kişi olan, Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus'un kızı Antonia'nın rahibeliğini yapmış, Athena Polias adına gerçekleştirilen yıllık kurban törenleri için dört bin denaria yardımda bulunmuş olan Marcus'un kızı, Gaius Caetranius Aquila'nın karısı Terentia'yi tanrıçaya olan dindarlığı ve vatanına olan iyi niyetinden dolayı onurlandırdı.*

Attaleia ve Magydos kentlerinin sikke darplarındaki tanrıça Athena betimlemeleri büyük benzerlik içindedir bu nedenle muhtemelen Magydos'ta da bir Athena tapınımı bulunduğu düşünülmektedir (Adak – Atvur 1999, 60 dn. 30; Gökalp 2008, 10-11).

¹⁴⁰ Frei 1990, 1776-1777.

¹⁴¹ Segre 1932, 446-452. Söz konusu yazıt bağlamında II. Eumenes ile Prusias arasındaki savaşa ilişkin tartışmalar için bk. Kınacı 2014, 203-223.

¹⁴² I.Perge 173; 207, II.

¹⁴³ SEG XXXVIII. 1399.

tanrıydılar ve tanrıçanın buradaki tapınağı hem *neokoros* unvanı hem de *asylia* (dokunulmazlık) hakkına sahipti¹⁴⁴. Bunun yanında tanrıçanın Phaselis kentindeki denizcilikle ilişkili rolü Side’de benzer canlılıkta ortaya çıkmaktadır. Burada *mare liberum* olarak adlandırılan hava koşullarının artık deniz seyahatlerini özgür kıldığı bahar mevsiminde gemi seyrüseferlerinin tekrar canlanmasını kutlanmak amacıyla *epibaterios* (*ἐπιβατήριον*) agonu tanrıça onuruna düzenlenmekteydi¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Srab. XIV. 4. 2. Side kentinde *neokoros* unvanı alan Athena’nın tapınağı için bk. *SEG* VI. 731; *AE* 1966, 460. Tanrıça Athena kentten ele geçen bir yazıtta τῆ προκαθεζομένη θεῶ Ἀθηνῶ olarak anılmış ve kentteki başat rolü anlaşılmıştır (*Bean – Mitford* n° 19). Ayrıca kentte tanrıça için bir rahiplik kurumu da belgelenmiştir (*Bean* 1965, n° 128). Side’nin darp ettiği sikkeler üzerinde de en yaygın ikonografilerden birisi de Athena’ya aittir (*Grainger* 2009, 58; *Alanyalı* 2011, 76). Side kentinde Athena’ya ait veriler için bk. *I.Side* Tep 1; Tep 3a; n° 26; 44; 74; 120-124; 126; 141; 269.

¹⁴⁵ *Bean* 1965, n° 146 (...ἐπιβατήριον τῆς Ἀθηνᾶς...). Bu agon daha sonradan hem Athena hem de Apollon için kutlanmıştır (*CIG* 4352-4355; *Bean* 1965, n° 145 [...ἐπιβατήριον θεῶν Ἀθηνᾶς καὶ Ἀπόλλωνος...]). Ayrıca G. E. *Bean*’e (1999, 79) göre *epibaterion* agonu Athena ve Apollon için yapılan yeni tapınakların tamamlanmasının ardından tanrılara ait kült heykellerinin limana girişine istinaden bu bayramların kutlanmaya başlayabileceğini belirtmektedir.

5. PHASELİS KENTİNDE ATHENA POLİAS TAPINIMI

Phaselis kenti pantheonunun baş tanrıçası olan Athena Polias'ın kökleri kentin kolonistleri Lindoslulara uzanır. Rhodos Adası'ndaki üç köklü temel biri olan Lindos kentinin, Boiotia'daki Alalkomenai ya da Arkadia'daki Alipheira halkları gibi Athena'nın Zeus'un başından doğuşuna şahitlik ettiğine inanılırdı¹⁴⁶. Rhodos kentinin baş tanrısı Helios kızları Heliadai'a tütsülenmiş sunular ve bir altarla tanrıçayı ilk olarak onların onurlandırmasını istemişti. Ancak kızları Lindos akropolisine doğru tırmanırken ateş korlarını yanlarında getirmeyi unutmaları nedeniyle, kurban adaklarını ateşsiz gerçekleştirmişdi (ἄπυρα ἱερά) ve daha sonra da bir gelenek haline getirmiştir¹⁴⁷. Athena'nın arkaik tapınağı MÖ VI. yüzyılda Hellenlerin yedi bilgesinden biri ve Mısır kralı Amasis'in de dostu olan tyran Kleoboulos tarafından inşa edilirken, tapınağın kuruluşuna ilişkin buna alternatif bir efsane ise Mısır'dan kaçan Danaos ve onun kızlarına atfedilir¹⁴⁸. Amasis iki heykel ve altın ipliklerle işlenmiş bir zırhı, Athena Lindia'ya adamıştır¹⁴⁹.

Yaklaşık olarak MÖ 392 yılında muhtemelen Sparta ve Atinalıların savaşları sırasında Lindos akropolisindeki Athena tapınağı neredeyse tamamen yok olmuş ve daha sonrasında uzun bir tadilat süreci geçirmiştir (Fig. 9)¹⁵⁰. Söz konusu yıkımından yaklaşık bir yüzyıl sonra, Rhodoslular büyük harcamalarla tapınağı tekrar inşa etmeye başladılar. Bu süre içerisinde de tanrıçanın popüleritesinin oldukça yüksek olduğu MÖ 212 yılında Syrakusai'nın alımışına istinaden Romalı Marcellus tarafından Athena Lindia tapınağına bir adakla anlaşılır¹⁵¹. Ancak her şeye rağmen Athena Lindia'nın görkemli geçmişi ve kimliği kaybolmuş gibiydi, zira tapınağın yıkılışıyla birlikte mitolojik dönemlerden gelen muazzam adaklardan yoksun kalmış ve kentin tarihsel hafızası çok ciddi tahribata uğramıştı. Bu nedenle Lindoslular en nihayetinde daha önceden tapınağa adaklarda bulunmuş önemli kişilerin ve adaklarının bir kaydını tanrıçanın tapınağına adamaya karar vermişlerdi. Tapınağın içerisinde sergilenen ve günümüzde Lindos Kroniği olarak da bilinen bu yazıt MÖ 99 yılına tarihlenirken, Herakles,

¹⁴⁶ Homeros'un *Ilias* (II. 654-656) destanında verilen gemi listesinde, Rhodosluların adada Lindos, Ialysos ve Kamiros olmak üzere üç kentte yaşadıkları belirtilmektedir. Pindaros (Ol. 7.18) Rhodos'u *tripolis nasos* şeklinde tanımlayarak adada başat üç kent olduğunu doğrular. Pseudo-Skylax (99) ise söz konusu üç kent için *tripolis archaia* ifadesini kullanmıştır.

Athena'nın Zeus'un başından Rhodos'ta doğuşuna ilişkin olarak bk. Pindar. *Ol.* VII. 34, 49-53. Ayrıca bk. Torr 1877, 74; Farnell 1896, 281; Higbie 2001, 108; Larson 2007, 54.

¹⁴⁷ Pindar. *Ol.* VII. 39-49. Kurban törenleri günlük olarak gerçekleştirilmekteydi ve kurbanın etleri tapınağın içerisinde yeniyordu. Ayrıca bk. Sfyroeras 1993, 2-16.

¹⁴⁸ Hdt. II. 182; III. 47; Diog. Laert I. 6. 89.

¹⁴⁹ Francis – Vickers 1984, 68-69; Higbie 2003. 113-115.

¹⁵⁰ Larson 2007, 54.

¹⁵¹ Plut. *Marc.* XXX.

Fig. 9. Athena Lindia Tapınağı

Helen, Tlepolemos gibi efsanevi kahramanlardan Büyük İskender ve Pyrrhos gibi tarihsel kişiliklere kadar sunulan adakların bir kataloğunu da içermektedir¹⁵².

Özellikle Büyük Kolonizasyon hareketleriyle birlikte Rhodos adasındaki Lindos kenti aracılığıyla Athena Polias kültü Akdeniz'deki birçok kente taşınmıştır¹⁵³. Söz konusu katalog Rhodos kolonilerininin tanrıçanın tapınağına adaklar sunarak nasıl Athena Lindia ile ilişkilerini devam ettirdiklerini göstermektedir. Zira Lindos'un kolonize ettiği Gela, Akragas ve Soloi gibi kentlerin ana kent ile kurduğu en güçlü bağ kült aalanında gerçekleşerek bağlılıklarını göstermek amacıyla Lindos'taki Athena Tapınağı'na değerli hediyeler sunmuşlardır¹⁵⁴.

¹⁵² Söz konusu yazıtın detaylı incelemesi ve yorumları için bk. Higbie 2003.

¹⁵³ Platon'un söylemiyle (Phaid. 109b: ...ὡσπερ περὶ τέλμα μύρμηκας ἢ βατράχους περὶ τὴν θάλατταν οἰκοῦντας...), Hellenler kısa sürede tıpkı bir havuzun kenarında yaşayan karıncalar ve kurbağalar gibi deniz kıyısında yerleşmişlerdi.

¹⁵⁴ Bunlardan bir tanesi olan Gela kenti, *oikistai* olan Giritli Entimos ve Rhodoslu Antiphemos tarafından ya da sadece Antiphemos tarafından MÖ 689/8 yılında kolonize edilmiş ve muhtemelen Lindos'daki Athena kültü bu sırada Gela'ya taşınmıştır (Hdt. VII. 153; Thuk. VI. 4. 3). Bunun yanında Gela vatandaşlarının Lindos'taki Athena'ya bir krater adadıkları bilinmektedir (Lindos II. 2. XXXV). Kentin kuruluşuna ilişkin detaylı bilgi için bkz. Malkin 1987, 52-54; 180; Fischer-Hansen *et al.* 2004, 192-194; Tüner Önen 2008, 88-91. Gela kentinin kuruluşundan 108 yıl sonra ya da diğer bir anlatıya göre 76. Olimpiyat Oyunlarında (MÖ 476) Theron'un Olimpiyat zaferinden 100 yıl önce, yani yak. MÖ 580 yıllarında Akragas kenti birisi Gela diğeri ise Rhodos kentinden olan Aristonoos ve Pystilos adındaki iki *oikistes* tarafından kurulmuştur (Thuk. VI. 4. 4. Ayr. bkz. Pind. *fr.* 105; *schol. Ol.* 2.166-69; Polyb. IX. 27. 8). Akragas'taki Athena kültüne ilişkin bkz. Diod. XXXIII. 85. 4; Polyb. IX. 27. 7. Ayr. Fischer-Hansen *et al.* 2004, 186-189. Akragas tirani Phalaris'in bir krateri ve Akragas vatandaşlarının da Minoa kentinden gaspettikleri fildişinden bir *palladion*

Lindos'un koloni kenti olarak görülen bir diğer kent olan Phaselis'in akropolisindeki *pantheon* içerisinde yer alan tanrı/tanrıçaların başından da yine Athena Polias gelmektedir ve buradaki varlığı muhtemelen kentin kuruluş tarihine kadar erken bir döneme uzanmaktadır. Efsanelere göre MÖ 691/690 yılında *oikistes* Lakios önderliğinde Lindos'lu kolonistler bölgeye gelerek burayı kolonize ederler ve kendilerinin baş tanrıçası olan Athena'ya ait kültü Phaselis'e taşırlar. Bu bağlamda Phaselisliler, henüz koloninin ilk yıllarında ana kentlerinin baş tanrıçası Athena Lindia'ya olan bağlılıklarını gösteren bir adağı tanrıçanın buradaki tapınağına sunmuşlardır. Söz konusu kayıttta Phaselis'in kuruluş efsaneleriyle ilintili bazı atıflar da bulunmaktadır¹⁵⁵.

Phaselis kentinde baş tanrıça olan Athena ile ilintili en erken yazılı kaynaklar Geç Arkaik ve Klasik dönemlere tarihlenen iki adak yazıtıdır. Her ikisi de kent tiyatrosunun hemen güneybatısından akropolise çıkan merdivenlerin sonlandığı kısımda bulunmuş ve aynı zamanda akropolise girişin sağlandığı kule yapısının batı duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (Fig. 11). Bunlardan Geç Arkaik – Erken Klasik dönemlerine tarihlenen ve harf karakterleri göz önüne alınarak diğerinden daha erken bir dönem ait olduğu anlaşılan yazıtta Khrysiyas oğlu Euphanes servetinin *dekatesini* (δεκάτη, ondabirlik pay) Athena Polias'a adamaktadır (Fig. 10)¹⁵⁶;

heykelini Lindos'taki Athena Lindia tapınağına adayarak, kendi kurucuları Gela'yı kolonize eden Lindoslulara bağlılıklarını göstermişlerdir (*Lindos* II. 2. XXVII; XXX). Kamarina kenti MÖ 461 yılında Gelahlılar tarafından tekrar kurulmuş (Diod. XI. 76. 5; Thuk. VI. 5. 3) ve tanrıça Athena, Polioukhos *epithetonu* ile bu kentin baş tanrısı olmuştur (Pind. *Ol.* 5.10–11; schol. Pind. *Ol.* 5). Her ne kadar tam olarak belirlenemese bile Soloi kentinin bir Rhodos kolonisi olduğu da düşünülmektedir (Arist. *fr.* 582R; Strab. XIV. 5. 8; 17). Zira Soloi'luların Lindos'taki Athena tapınağına yaptıkları sunular bilinmektedir (*Lindos* II. 2. XXXIII).

¹⁵⁵ *Lindos* II. 2. XXIV. Phaselisliler'in Solymlerden alarak Athena'ya adakta bulunduğu silahlardan biri olan δρέπανον (kıvrık kılıç) Herodotos'a (VII. 92-93) göre bu dönemde Hellen olmayanlar tarafından kullanılan bir silahtır (Higbie 2003, 104).

¹⁵⁶ Phaselis antik kenti ve teritoryumunda sürdürülen 2013 yılı yüzey araştırmaları sırasında keşfedilen yazıt (Arslan – Tüner-Önen 2013) kireç taşından yapılmış bir blok (0.315 x 0.77 x 0.61 m.) üzerinde yer almaktadır. Dor diyalektinde olan yazıtın harfleri 0.03 m. yüksekliğinde olup, Geç Arkaik – Erken Klasik dönem özellikleri (ε - Θ - Ξ - ν - ς) göstermektedir. Bu nedenle MÖ V. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir (Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 121-131).

Adağı gerçekleştiren Euphanes'in (Εὐφάνης) ismi Küçük Asya'da az sayıda belgelenmiş olsa da, Hellas ve Ege Adaları'nda oldukça yaygın kullanıma sahiptir (Küçük Asya: *I.Kalchedon* 15; *SEG* XII. 474; XXXVI. 992; *I.Rhod. Peraia* 101. Hellas ve Ege Adaları: *LGPNI* I. 187; II. 187; IIIA. 180; IIIB. 168). Ayrıca MÖ 364-363 yıllarına ait Delphoi Apollon Tapınağı kayıtlarında Phaselis'li başka bir Euphanes daha bilinmektedir (*SIG³* I. 239; *FD* III. 3; Tod 1948, 140; *CID* I. 4; Tüner-Önen 2008, 258-259). Yazıtta göre Euphanes oğlu Phaselis'li Damothemis tanrı için yedi *drakhmai* vermiştir. ... (73-74) Δαμόθεμις Εὐφάνης Φασηλήτας δραχμαὶς ἑπτὰ... Ancak bu Euphanes adlı kişiler farklı dönemlerde yaşamışlardır. Phaselis kentindeki yazıtta yer alan Euphanes'in babasının adı, en erken örneği burada görülen ve kullanımı oldukça nadir olan Khrysiyas (Χρυσίας, α, m.) ismidir. Khrysiyas ismi Mısır'da MS II. yüzyıla ait bir papirüs üzerinde belgelenir (*SB* V. 7515 kol. I). Ayrıca Khrysiyas'a benzer şekilde nominativus halde sonu -σίας olup, genetivus'u -σία

Fig. 10. Akropolis 'te Athena Polias 'a Ait Yazıt

Athena, Phaselis kenti için en erken yazılı belge niteliğindeki bu adak yazıtında polis ya da akropolisin koruyucusu anlamındaki Polias (Πολιάς) *epitheton*uyla anılır. Tanrıçaya özgü bu *epitheton*, kentlerde yine koruyuculuğa işaret eden Έρυσίπολις, Πολιοῦχος, Αστυνόμος, Πολιᾶτις ya da Ἀθηνᾶ Ἀθηνῶν μεδέουσα (Athenalılının koruyucu Athena'sı) gibi diğer *epitheton*lardan farklı olarak polis kurumu ve onun mekânsal izdüşümü olan akropolis ile fiziki bir bağı bulunmaktaydı¹⁵⁷. Phaselis kentinde her ne kadar Athena Polias'a ait tapınağın

Ἀθαναΐαι Πολιάδι

2 Εὐφάνης Χρυσία

ἀνέθηκε χρημάτων

4 δεκάταν εὐξάμενος.

Khryusias oğlu Euphanes servetinin dekatesini Athena Polias'a dua ederek adadı.

çekimiyle biten birtakım isim grubu bilinmektedir: MÖ IV. yüzyılda Delphoi'de Χαίρεσις (CID II. 20), MÖ II. yüzyılda yine Delphoi'de Μελησις (Amandry 1942, n° 4), Epidauros'ta Τελεσις (IG IV² 1. 71), Lindos'ta Στασις (Lindos II. 88), Ambryssos'ta Ἀγησις (IG IX, 1 10), Megalopolis'te Λησις (IG V. 2. 439). Bunun yanında MS I. yüzyılda Iasos kentindeki bir *epheboi* listesinde genetivus hali Χρυσῶ olan Χρυσῶς ismi de belgelenmiştir (I.Iasos 269; Balzat et al. 2014. krş. Pape – Benseler 1911, 1693).

¹⁵⁷ Korumak (ἐρύω) ve kent (πόλις) kelimelerinden üretilen Έρυσίπολις *epithetonu* daha çok Homeros destanlarındaki kullanımı dikkat çeker (Hom. *Il.* VI. 305; *Hom. h.* XI. 1; XXVIII. 3). Yine özellikle Arkaik ve Klasik dönemde yaygın bir *epitheton* olan πολιοῦχος (koruyucu, kenti koruyan) Athena gibi tek ve özel bir tanrıyı değil, herhangi bir tanrıyı ya da bağlamı içerisinde olan tanrıların tümünü hep birlikte belirtmek için kullanılabilmekteydi (Aiskh. *Sept.* 116 vd). Nesir ve epigrafik metinlerde nadir olarak görülen bu *epitheton* şiirlerde oldukça yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Atina'da kentin baş tanrıçası Athena ile ilişkilendirilmiştir (ID 15: Ἀρχερμος ἐποίησεν ὁ Χῖος. | Ι<φ>ιδίκε μ' ἀνέθεκεν Ἀθαναΐαι πολιόχοι. "Bu adağı Khios'lu Arkhermos üretti. Iphidike ise Athena Poliokhos'a adadı."; IG I³ 775: ἱεροκλείδης : μ' ἀνέθεκεν : Γλαυκίο | δεκάτην : Ἀθαναΐαι : πολιόχοι. "Glaukias oğlu Hierokleides beni onda birlik adağı olarak Athena Poliokhos'a adadı."). Daha çok vezinli adak yazıtlarıyla sınırlandırılmış olan şiirsel kullanımı büyük olasılıkla vezinsel uygunluğu için kullanılmıştır. Paros ve Thasos kentleri nesir olarak yazılan adak ve kamu belgelerinde söz konusu terimin kullanılarak Athena'nın anıldığı bazı nadir kentler arasında sayılabilir (Paros: IG XII. (5) 134; krş. 1029. Thasos: SEG XXXVI. 790). Diğer bir terim olan αστυνόμος (kentin koruyucusu) ise hem tanrılar hem de kentte gerçekleştirilen festivaller için şiirlerde kullanılabilirdi. Aiskhylos (*Ag.* 88-90) bu terimi kentin fiziksel ya da mekânsal tanrılarını tanımlamak için değil, kenti koruyan gökyüzünde, yeryüzünde, kentin dışarısında ya da agoradaki tanrıların hepsini kast eder. Athena'nın özellikle *eponoumos* memuriyetliği bulunan Tegeia kentinde anıldığı Πολιᾶτις *epithetonu* ağırlıklı olarak tanrıçanın askeri gücünü vurgulamaktadır (Paus. VIII. 47. 5).

Fig. 11. *Athena Polias* 'a ait Yazıtların Lokalizasyonu

yeri belirlenememiş olsa bile, muhtemelen kentin akropolisinde ve baş tanrıça olması nedeniyle de akropolisin en yüksek yerinde konumlanmış olmalıdır¹⁵⁸. Bu bağlamda Phaselisliler, *Polias epithetonu* ile tanrıçayı akropolisinin bir parçası olarak görür ve akropolis nasıl kenti koruyorsa Athena'nın da akropolisi öyle koruduğuna inanırlardı¹⁵⁹.

Athena'nın polis kurumuyla oldukça yakın bir bağı bulunmaktaydı ve birçok kentin akropolisinde en önemli tanrılar arasında yer alıyordu¹⁶⁰. Athena ile kendisini başından doğuran Zeus (Μητίετα) arasında özellikle *polis* ve *demos*, *boule*, *agora*, *phratria* gibi birçok kent kurumları özelinde bir kült birlikteliği bulunmaktaydı¹⁶¹. Athena sadece kendisine özgü

¹⁵⁸ Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 125.

¹⁵⁹ Poll. *onom.* IX. 40; Aristoph. *Lys.* 288; *Eq.* 1093; *Scol. Dem.* XXII. 13. Ayrıca C. J. Herington (1955, 11) *polias epithetonunun* sonunda yer alan *-αç* ekinin bir mekanla bağdaştırılması gerektiğini ve bunun da akropolisi işaret ettiğini belirtmektedir.

¹⁶⁰ *Polias epithetonunun* belgelendiği kentler: Aigale, Aigeai, Aizanoi, Amorgos, Aphrodisias, Argos, Assos, Atraks, Atina, Attaleia, Daulis, Delos, Didyma, Dodona, Eleutherna, Epidauros, Eresos, Erythrai, Geraistos, Gonnoi, Halasarna, Halmyros, Herakleia, Hierapytna, Ialysos, Ikonion, Ilion, Imbros, Ios, Itanos, Kallatis, Kameiros, Knossos, Kolophon, Kos, Kyzikos, Larissa, Lindos, Magalopolis, Miletos, Mytilene, Naupaktos, Nikopolis ad Istrum, Olympia, Peparethos, Pergamon, Phalanna, Phaselis, Phigaleia, Priene, Rhodes, Schedia, Sinope, Sparta, Stymphalos, Syloi, Synnada, Tegea, Telos, Tenos, Thebes, Thera, Troezen, Velia. Athena *Polias*'a ilişkin olarak bk. Farnell 1896, 299; Kroll 1982, 65-76; Kurse 1952, 1363-1365; Herington 1955; Luyster 1965, 134-156; Demargne 1984, 959-960; Cole 1995, 301-305; Sourvinou-Inwood 2011, 263-270.

¹⁶¹ Polis ile *chorayı* birbirine bağlayarak toplumsal düzeni şekillendiren *Phratria* kurumunun kült uygulamalarında en sık görülen tanrılar Zeus *Phratrios* ile Athena *Phratria*'dır (Farnell 1896, 52-56; Sourvinou-Inwood

olan Polias *epithetonu*yla başta Ege adaları olmak üzere birçok kıyı kentinde Zeus Polieus'un yanında anılmış ve bu kent kurumlarının koruyuculuğunu üstlenmişlerdir¹⁶². Ancak Athena Polias'ın aksine Zeus Polieus daima ikincil öneme sahip olarak hiç bir zaman baş tanrı konumunda olamamıştır¹⁶³. Buna rağmen tanrıçanın Polias *epithetonu* ile bir kentin akropolisinde yer alması, her zaman baş tanrıça olması anlamı taşıymıyordu. Söz konusu durumun en açık örneği Polias *epithetonun* MÖ VI. yüzyılda ilk kez yazılı kaynaklarda geçtiği Argos kentinde görülmektedir. Kentin baş tanrısı Apollon Lykeios olmasına rağmen buradaki Larissa akropolisinde tanrıça Polias *epithetonuna* (τῆ Ἀθαναίια : τῆ Πολυιάδι) sahip olarak bir tapınağa sahiptir ve onunla ilişkili bir kült düzenlemesi (*lex sacra*) gerçekleştirilmiştir¹⁶⁴: Athena Polias için güvenli bir tapınak inşa edilerek burada saklanacak olan hazinenin tamamen kamusal harcamalar (...χ[ρ]όνσθο : προτὶ τὰ ἱερά...) için kullanılması gerektiği ve kişisel kullanımının yasak olduğu (...μὲ χρῆσθο : φηδιέστας...) karara bağlanmıştır. Bunun yanında tanrıça bir kentin akropolisinde Polias ile aynı anlamda kullanılan ve kentlerin isminden türetilen çeşitli *epithetonlar* da taşıyabilirdi. Phaselis ile ilintili olanı kolonist Lindos'un baş tanrıça Athena Lindia'ya (Lindos kentinin Athena'sı) ait kült de aynı yapıya sahipti¹⁶⁵.

Phaselis kentindeki söz konusu adak yazıtında öne çıkan noktalardan bir diğeri ise tanrıça Athena için gerçekleştirilen sununun adanma türüdür. Artan servet miktarı ya da bir ticari faaliyet sonucunda kazanılan para gibi farklı gerekçelerle sunulan adaklar için δεκάτη ve

2000, 33-36; Şahin 2001, 150-152). Kritik kararların verildiği ve kent idaresinin kalbi olan Boule'yi Zeus Boulaios ile Athena Boulaia korumaktaydı (*JG* II² 3543; 3544). *Demosu* ise yine Zeus Demos ile Athena Demosia korumaktaydı: Tiryns kentindeki sur duvarı üzerindeki bir yuvarlağa kazınmış MÖ VII. yüzyıla ait bir yazıtta polis kurumlarıyla bağlantılı olarak Zeus ἱερομνάμων ve δᾶμος ile anılırken Athena için ἀλιασία (ἐκκλησία) ve δαμοσία *epithetonları* kullanılmaktadır (*SEG* XXX. 380).

¹⁶² Farnell 1896, 56-58; Cole 1995, 301-305; Şahin 2001, 155-157.

¹⁶³ Her ne kadar Polieus MÖ V-IV. yüzyıllardaki gerçekleştirilen *synoikismosun* sonucunda ortaya çıkan kentlerde Soter ve yerel unvanlarıyla önemli bir tanrı olarak görülse de (Polieus [Rhodes]; Polieus [Kos]; Soter [Megalopolis]) Zeus Polieus hiç bir zaman bir kent devletinin baş tanrısı olamazdı.

¹⁶⁴ *SEG* XI. 314.

¹⁶⁵ Polias *epithetonu* ise MÖ III. yüzyıl gibi geç bir dönemde Lindos'ta kendisini göstermeye başlamıştır (Higbie 2003, 13). Ayrıca aşağıda belirtilen *epithetonlar* da kentlerin isimlerinden oluşturularak Athena'na atfedilmiştir:

Sounia	Skillyntia	Tritônis
Skiras	Larisaia	Itônia
Hippolaitis	Panakhaia	Kydônia
Nedousia	Alalkomenêis	Telkhinia
Kyparissia	Alalkomenê	Iliia

ὄπαρχή terimi yaygın olarak kullanılmaktaydı¹⁶⁶. Phaselis'teki adağı sunan Euphanes adlı kişi de biriken servetinin *dekatesini* Phaselis akropolisindeki Athena Polias tapınağına adanmıştır¹⁶⁷. Adanılan *dekatenin* εὐξάμενος ifadesiyle de netlik kazandığı şekilde önceden verilen bir sözün (adağın) yerine getirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir¹⁶⁸. *Dekate* olarak sunulan bu tür adaklar sadece para olarak değil, aynı zamanda gösterişli bir kap, heykel sütunu ya da buna benzer bir takım farklı nesnelere olarak da verilebilmekteydi¹⁶⁹.

Gerçekleştirilen adağın türünü gösteren *dekate* teriminin kökeninde insanoğlunun en temel aritmetiği olarak görülen ellerindeki parmak sayısı olduğu düşünülür¹⁷⁰. Bu kadim oran hem *politeist* Mısır ve Mezopotamya gibi en erken uygarlıklarda hem de Yahudi ve Hıristiyan inancına sahip geç dönem *monoteist* uygarlıklara kadar birçok coğrafyada da kullanılmıştır¹⁷¹.

¹⁶⁶ *Dekate* ve içeriği hakkında detaylı bilgi için bk. Koch 1901, 2423-2424; Rouse 1902, 39-94; Lansdell 1906, 21-28; van Straten 1981, 92-96; Czech-Schneider 1998, 121-130; Jacquemin 1999, 90; Keesling 2003,6-10; Patera 2012, 23-27; Jim 2014.

İlk defa Herodotos (I. 92) tarafından kullanılan *aparkhe* terimi ise yaygın şekilde ilk meyve sunusu olarak algılanmasına rağmen, ilk sunu ya da ilk adak payı olarak anlaşılması daha doğrudur. Ayrıca bu terim ziraai ürünlerden (Eur. *fr.* 516), hayvan satışından ya da avından (IG I³ 828; Arr. *cyn.* 33; *Anth. Graec.* VI. 196; karşı SEG 47, 346 “δεκατᾶν αἰγῶν”), kesilen saçlardan (Eur. *Or.* 96; Eur. *Phoen.* 1524-1525), elde edilen bir işten (IG I³ 628; 695; IG XI 4, 1248) ve de farklı birçok nedenden tanrılara adanan sunular için kullanılmıştır (Jim 2011, 46-47).

¹⁶⁷ Lydia kralı Kroisos ise babasından kalan servetinin *aparkhesini* Delphoi ve Amphiaraos tapınağına sunmuştur (Hdt. I. 92). Rhodopis adında bir hayat kadınının servetinin *dekatesiyle* Mısır'da bir piramit yaptırıldığı söylenmesine rağmen, Herodotos (II. 135) söz konusu paranın yüksek olması nedeniyle söylentiye pek gerçekçi bulmaz. Ancak Rhodopis bütün bir öküzü kebab edebilecek kadar çok sayıda demir şişlerini Delphoi'ya servetinin *dekatesi* olarak göndermiştir. Bununla birlikte Samoslu denizciler de Herakles direklerinin ötesine sürüklenerek Tartessos'a varduktan sonra, burada inanılmaz bir servet elde ederler. Bu nedenle kazançlarının *dekatesi* olan altı *tanlanta* ile kendilerine Argos kretosunu örnek alarak yaptırıkları bir vazoyu Samos'taki Hera tapınağına adanmışlardır (Hdt. IV. 152). Kişilerin kendi servetlerinin *aparkhesi* olarak gerçekleştirdikleri sunular için ayrıca bk. Dion. Hal. *ant.* XIV. 11. 2; IG I³ 647; II² 3846; 4904.

¹⁶⁸ Rouse 1902, 59; Jim 2014, 157. Atina akropolisinde *δεκάτη* ve *εὐξάμενος* ifadelerinin birlikte kullanılarak Athena'ya gerçekleştirilen adaklar için bk. IG I³ 570bis e, 608, 617, 631-633, 667, 735, 857, 862, 885; II² 4318; IV², 1. 123 (22-23).

¹⁶⁹ Bu nedenle Pausanias (I. 28. 2) sanat eserleri için bizzat *δεκάται* ifadesini kullanır. Olympia Zeus tapınağının altın kasesi bunun en açık örneklerinden biridir (Paus. V. 10. 4: τᾶν δεκάταν νίκας εἶνεκα τῷ πολέμῳ).

¹⁷⁰ Rouse 1902, 55.

¹⁷¹ Farklı uygarlıkların kutsal bir oran olarak *dekate* kullanımı hakkında bk. Lansdell 1906. Bunun yanında Kitab-ı Mukaddes'te *dekateye* ilişkin birçok gönderme bulunmaktadır: İbrahim, tanrısı Melkhizedek'e kazandığı zaferlerin ganimetinden ve servetinden *dekatesini* sunmaktadır (Bib. Sac. *Gn.* XIV. 20; *Hebr.* VII. 2, 4-6). Yakup'un Luz'da tanrıya bir adak yemini ederek kendisinin evine sağsağlım dönmesi halinde tanrının artık kendi tanrısı olacağını ve kendisine vereceği tüm şeylerin *dekatesini* tanrıya geri vereceğini söyler (Bib. Sac. *Gn.* XXVIII. 22). Ayrıca *dekate* Eski Ahit'te yasalaşmıştır da; toprakta yetişen her şeyin ve bütün sığırlarla davarların *dekatesinin* ödeneceği belirtilerek bu ilkeleri uygulamayan ya da eksik/yanlış uygulayanlar hakkında yapılacak işlemler de detaylıca belirtilir (Bib. Sac. *Lv.* XXVII. 30-33). Bunların dışında Kitab-ı Mukaddes'in birçok pasajında *dekateye* ilişkin yapılan atıflar bu kültür yapısı içerisinde de kutsal bir oran olarak kullanımının canlı şekilde sürdüğünü göstermektedir (Bib. Sac. *Nm.* XVIII. 21, 24, 26, 28; *Dt.* XII. 6, 11, 17; XIV. 22-25, 28; XXVI. 12; 1 *Sam.* VIII. 15, 17; 2 *Chr.* XXXI. 5-7, 12; *Neh.* X. 37-38; XII. 44; XIII. 5, 12; *Am.* IV. 4; *Mal.* III. 8, 10; *Mt.* XXIII. 23; *Lc.* XI. 42; XVIII. 12; *Hebr.* VII. 8-9).

Fig. 12. Mantiklos'un
Apollon'a Dekate Olarak
Sunduğu Adak

Hellen Uygarlığı içerisinde Homeros destanlarında rastlanmamasına karşın bu terimin daha sonraki Kolonizasyon Dönemi'nde Mezopotamya'dan Batı'ya taşındığı düşünülmektedir¹⁷². Hellenlerdeki en erken örneği ise MÖ 700-675 yılları arasında Mantiklos adında bir kişi tarafından tanrı Apollon için adanan küçük bronz bir heykelcik üzerinde kaydedilmiştir (Fig. 12): “*Mantiklos beni, gümüş yayıyla uzaktan vuran (tanrıya) dekatesinin bir kısmı olarak adadı. Sen de ey Phoibos, bunun karşılığı olarak lütfünü bana ihsan et*”¹⁷³.

Bu en erken örnekte de görüldüğü üzere antikçağdaki insanlar kendi yaşamını yönlendiren umut ve korku tiranlarının etkisi altında tanrılardan bir takım istekler talep etmektedir¹⁷⁴. Tüm yönleriyle *anthropomorfik* olarak düşünülen tanrılar da yine insanı bir yaklaşımla talep edilen isteklere karşılık insanlardan para, yiyecek ve kurban gibi bazı farklı istekleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda çoğu kez karşılıklı rüşvet teolojisi olarak da yorumlanan *do ut des* “veresin diye veriyorum” prensibini işleterek tanrılarla bir anlaşma yapılmaktadır¹⁷⁵. Bu anlaşmada kişi ya da kurum önce gerçekleşmesini dilediği şeyle ilgili olan en uygun tanrıyı belirliyor ve sonra anlaşmanın niteliğine göre isteğinin gerçekleşmesi karşılığında tanrıya bir *eukhe* (εὐχή), *agalma* (ἄγαλμα), *aparkhe* (ἀπαρχή), *akrothinion* (ἄκροθίνιον) ya da bir *dekate* sözü (adağı) veriyordu. Tanrı ise verilen sözü kabul edip etmeme hakkına sahipti ve eğer verilen söze istinaden gerçekleştirilen anlaşmaya sadık kalınmadığı durumlarda kişi ya da kurumu en ağır şekilde cezalandırabilirdi¹⁷⁶.

¹⁷² Czech-Schneider 1998, 121.

¹⁷³ CIG I 326: Μάντικλός μ' ἀνέθεκε ρεκαβόλοι ἀργυροτόξοι | τὰς {δ} δεκάτας· τὸ δέ, Φοῖβε, δίδοι χαρίετταν ἀμοιβ[άν].

¹⁷⁴ MÖ II. yüzyılda yaşayan Lukianos, bizzat hasmı olan Abonoteikhos'lu (İnebolu) sahte peygamber Aleksandros'un halkı kurduğu düzenlere kolaylıkla inandırabilmesinin nedeni olarak insan yaşamını yönlendiren umut ve korku duygularını birer tirana benzeterek ön plana çıkarmıştır (*Alex.* 7). Ayrıca Aleksandros ve kurduğu Glykon kültü hakkında detaylı bilgi için bk. Yılmaz 2015, 157-222.

¹⁷⁵ van Straten 1981, 73, Czech-Schneider 1998, 123; Akar-Tanrıver 2009, 115.

¹⁷⁶ MÖ IV. yüzyılın geç dönemlerinde Epidauros'taki Asklepios tapınağındaki bir yazıtta tanrı Asklepios'un verilen sözün yerine getirilmemesi üzerine adağı sunmayı söz veren kişiyi nasıl cezalandırdığı kaydedilmiştir (*IG IV² 1. 123*. Bir balıkçının *dekate* sunmak için Asklepios'u seçmesi sıradışı bir seçimdi. Konuyla ilgili olarak bk. Jim 2014, 147). Amphimnastos adında bir balık taşıyıcısı (ιχθυόφορος) Arkadia'ya balıklarını taşırken Asklepios'a balık satışının gelirlerinin *dekatesini* sunacağı adağında bulunur (εὐξάμενος τὰν δεκάταν δωσεῖν τῷ Ἀσκληπιῶι), ancak bu adağını yerine getirmez (οὐκ ἐπετέλει τὰν εὐχάν). Daha sonra Tegeia'da balıklarını satarken (πωλέοντι δὲ τὸν ἰχθὺν ἐν Τεγέαι) verdiği sözün yerine getirmemesinin cezasını her yerden aynı anda birçok balığın saldırısına uğrayarak öder (ἐξάπινας κωνόπια πάντοθεν ἐπιφανέντα οἱ ἐτίτρωσκον τὸ σῶμα). Balık taşıyıcısı saldırının nedenini anlar ve tanrıya karşı yaptığı hilekarlığı oraya toplanan halka itiraf eder. Tanrıya dualar ederek balık saldırılarından kurtulur ve Asklepios'a bir *dekate* adağı sunar (ὁ Ἀμφίμναστος ἀνέθηκε τὰν δεκάταν τῷ Ἀσκληπιῶι).

Fig. 13. Atina Akropolisinde Dekate ve Aparkhe
Adağı

Yukarıda belirtilen *dekate* ve *aparkhe* terimleri sunulacak olan adağın oranını vurgulamakta ve de birbiriyle benzer adak objeleri için kullanılmaktaydılar. Bunların yanında her ne kadar bu iki terim de kazanılan bir savaşın ganimetinden adanılan savaş silahları için kullanılsa bile bunun için özellikle *akrothinion* tercih edilmekteydi¹⁷⁷. Bir kişinin tam olarak hangi durum ve koşullarda *dekate*, hangisinde *aparkhe* adamayı tercih ettiği oldukça karmaşık ve belirsizdir. Buna rağmen *aparkhenin* *dekateye* göre daha düşük bir oranı

karşıladığı Attika-Delos Deniz Birliği'ndeki üye kentlerin ödediği yıllık *tribut*lerin 60'da biri tanrıça Athena'ya *aparkhe* olarak (τὴν ἀπαρχὴν τῆι θεοῖ μὲν ἀπὸ τοῦ τάλαντο) ödenmesiyle görülmektedir¹⁷⁸. Ayrıca Atina akropolisindeki Arkaik Dönem'e ait dikdörtgen bir kaide üzerinde yer alan yazıtta Lysias adlı bir kişinin *aparkhesi*, Euarkhis'in ise *dekatesi* olarak iki *kore* (kadın) heykelini tanrıça Athena'ya adadıkları anlaşılmaktadır (Fig. 13)¹⁷⁹. Eğer yazıt ve

¹⁷⁷ Rouse 1902, 95-148; Czech-Schneider 1998, 118-121. Hdt. I. 86; 90; VIII. 121-122; Thuk. I. 132. 2. 6; Eur. *IT*. 75; 459; *Phoen.* 203; 282; *Rhes.* 470; Paus. X. 11. 6. Phaselis kentinin de yer aldığı Lindos Tapınak Kroniğinde bunun çokça örneği bulunmaktadır: *Lindos* II. 2. IX; XIII; XXV; XXX. Buna rağmen *dekate* ve *aparkhe* terimleri de savaş ganimetlerinden bir adağı ifade edebilmekteydi. Bunun en bilinen örneklerinden birisi MÖ 479 yılında Plataia'da Perslere karşı elde edilen zaferin ardından Pers ganimetinden elde edilen kazançla Hellen polislerinin Delphoi'de yılanlı bir sütun tarafından taşınan üç ayaklı kazandı. (Hdt. IX. 81). Marathon Savaşı'nı izleyen yıllarda ise Atina akropolisi hala harabe içerisinde olmasına rağmen Athena'nın kült heykelleriyle burası donatılmıştı. Bunların en büyüğü ise dokuz metre boyundaki Pheidias'ın MÖ 460-450 yıllarında inşa ettiği Athena Promakhos'nun kült heykelidir. Bu heykel Marathon Savaşı'ndan elde edilen ganimetlerin *dekatesi*yle yaptırılmıştır (Paus. I. 28. 2). Ksenophon (*Anab.* V. 3. 4-13) ise yine savaş sonunda ganimetin paylaşılması sırasında Apollon ve Artemis için *dekatai* ayrıldığını ve stratejilerin yönetiminde korumaya alındığını belirtir. Ksenophon payına düşen kısımdan onun ve *proksenosun* adıyla bir adak hediyesinin Delphi'deki Athena hazine binasına Apollon için konyulmuştur; Artemis için ise Skillus'ta taşınmazı ile birlikte bir tapınak inşa edildiğini, bu taşınmazın mahsülünün *dekatesinin* de festival kurbanı için kullanıldığını yazar. Ksenophon tarafından aktarılanlar Ithaka'dan ele geçen bir stel yazıtı aracılığıyla onaylanmıştır (*CIG* II. 1926). Yine başka bir örnekte de Massialılar Kartacalılar karşısında elde ettikleri bir deniz zaferinin adağını bu kez *aparkhe* olarak Delphoi'ye bir Apollo heykelini sunmuşlardır (Paus. X. 18. 7). Savaşta elde edilenlerin *aparkhesi* şeklinde gerçekleştirilen sunular için ayr. bk. Soph. *Trach.* 183, 761. Tüm bunların yanında savaş esirlerinin satışından elde edilen gelirlerin de *dekatesi* tanrılara adanıyordu. Atinalılar savaş sonucunda ele geçirdikleri tutsak Khalkis ve Boiotia'lıları iki *mna* karşılığında serbest bırakırken, elde ettikleri paraların *dekatesini* Pallas Athena'ya veriliyorlardı (Hdt. V. 77). Argos'lular MÖ 468 yılında Mykenai kentini yerle bir ederek ele geçirdikleri Mykenai'lı esirleri köle olarak satmışlar ve elde ettikleri gelirin *dekatesini* tanrılarına sunmuşlardır (Diod. XI. 65).

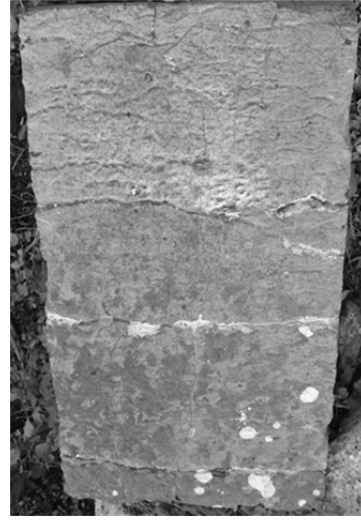
¹⁷⁸ IG I³ 285, 287, 289: *haíde ἀπέδοσαν τὴν ἀπαρχὴν τῆι θεοῖ μὲν ἀπὸ τοῦ τάλαντο*. Yazıtta her bir *talantonun* altmışta birine karşılık gelen bir *mna*yı *aparkhe* olarak tanrıçaya verilmektedir. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Keesling 2003, 7; Jim 2014, 204.

¹⁷⁹ IG I³ 644 (Athena): *Λυσίας ἀνέθεκεν Ἀθηναίαι | ἀπαρχὴν. Εὐάρχις ἀνέθεκεν | δεκάτεν Ἀθηναίαι*. Atina

kaidenin üzerindeki heykellere synkronize bir şekilde bakılacak olursa, heykel podyumundan anlaşıldığı üzere yazıtta ilk sözü geçen Lysias'ın *aparkhesi* daha küçük, Euarkhis'in *dekatesi* ise daha büyük bir *kore* heykeline işaret etmektedir. Burada *aparkhenin* hem oran hem de boyut bakımından diğerine göre daha küçük olduğu görülmektedir.

Phaselis akropolisinde MÖ V. yüzyıl ya da daha erken bir döneme tarihlenen diğer adak yazıtında ise Nikion oğlu Nikandros ve Polykartes oğlu Polyainetos adlı kişiler denizcilikten elde ettikleri kazancın *dekatesini* yine tanrıçaya adamaktadırlar (Fig. 14)¹⁸⁰.

- Νίκανδρος ὁ Νικίονος
 2 καὶ Πολυαίνετος
 ὁ Πολυκάρτεος
 4 τὰθαναίαι τᾶι Πολιάδι
 ἀπὸ ναυτιλίας
 6 δεκάταν ἀνέθεκαν.

*Nikion oğlu Nikandros ve Polykartes oğlu
 Polyainetos denizcilikten elde ettikleri gelirin
 dekatesini Athena Polias'a adadılar.*

Fig. 14. Akropolis'te Athena Polias'a Ait Yazıt

Yazıtta göre adağı gerçekleştiren Nikandros ve Polykartes adlı kişiler arasında bir akrabalık bağı yoktur ve muhtemelen de sadece ticari ortaklıklar¹⁸¹. Phaselisli tüccarlar denizcilikten elde

akropolisinde tanrılara adanan heykellerin otuz dördü *aparkhe* olarak yirmi dokuzu ise *dekate* olarak adanmıştır (Keesling 2003, 6). Ayrıca söz konusu iki adak türünden aynı anda söz eden kaynaklardan da terimlerin farklı şeyleri ifade ettiği görülmektedir. *IG XI,4. 1248 (Delos): Lindos II. 2. XXXIII; 41; 44 (Lindos); Ael. An. IV. 53.*

¹⁸⁰ Kalinka, *TAM* (II. 1184) içerisinde yayınladığı bu yazıtın buluntu yeri olarak tiyatronun kuzeybatısındaki kulenin duvarını (*Immissus moenibus arcis septemtrionalibus ad occidentem a theatro*) verir. Fakat J. Blackman (1981, 139) bu yazıtın tiyatronun kuzeybatısında değil de güneybatısında yer alan kulenin batı duvarında yukarı bakacak şekilde örülerek devşirme malzeme olarak kullanıldığını tespit etmiştir.

Her ne kadar yazıtta yer alan Nikion ismi Hellen dünyasında çok kullanılan bir isim olmasa bile (Krş. *I.Priene* 64; *LGPN* I 334; II 334 vd.; IIIA 323), onun oğlu Nikandros'un ismi hem Küçük Asya (Krş. *I.Priene* 37; 313; 354; *I.Smyrna* 2; 72; 90; 155; *I.Rhod. Peraia* 302.) hem de tüm Hellen dünyasında popülerdir (Krş. *LGPN* I 329; II 330; IIIA 316 vd.; IIIB 299). Polykartes (Πολυκάρτης, ου) ismi bu yazıt haricinde belgelenmemiştir. Oğlunun ismi olan Polyainetos da Hellen Dünyasında oldukça nadir olarak görülürken (Krş. *LGPN* I 376; II 371; IIIA 367.), Ephesos'ta tanrıça Aphrodite için bir *epitheton* olarak kullanılmıştır (SEG XIV. 1).

¹⁸¹ Lindos Tapınak Kroniği'nde her ne kadar tarihsel gerçekliği kuşkuyla olsa da denizcilikle ilgili iki *dekatai* sunusu kaydedilmiştir. Bunların birisinde Aretos ve çocukları Girit'ten gelen bir geminin *dekatesi* olarak bir vazoyu (έχινέα) Athena Lindia'ya sunmuşlardı (*Lindos II. 2. XVI: ...Ἄρετος καὶ παῖδες Ἀθηναίαι Λινδία δεκάταν ναὸς τᾶς ἐκ Κρήτας...*). Diğerinde ise Sybaris kentinden Amphinomos ve çocukları gemilerinin kurtulması üzerine ağaçtan bir inek ve danayı (βοῦν ξυλίαν καὶ μόσχον) *dekate* olarak tanrıçaya sunarlar

ettikleri kazancın ya da denizde geçirdikleri büyük bir tehlikenin *dekatesini* Athena'ya adanmışlardı. Zira gerçekleştirilen bu sunu Phaselis ve Athena'nın denizcilikle olan bağlantısının iz düşümü gibidir. Bu bağlamda Phaselisliler için en kazançlı ve elverişli mesleklerden birisi denizcilik ve ticaret olarak görülmektedir. Phaselis kenti jeopolitik konumu ve sahip olduğu üç doğal limanıyla kuruluşundan itibaren özellikle Arkaik ve Klasik dönemlerdeki Doğu Akdeniz ticaretinde etkin bir rol oynamıştır¹⁸². Hellas'tan Mısır'a kadar uzanan ticaret rotası üzerinde Küçük Asya'nın güney kıyılarındaki en önemli limanlardan birisidir¹⁸³. Zira söz konusu rota üzerinde bulunan Rhodos, Antilibanon, Ürdün, Damanhur, Zagazig, Benha el Asl ve Asyut gibi doğrudan Phaselis'in ticari ilişkileri olan kentlerdeki defnelerde yer alan Geç Arkaik ve Erken Klasik döneme ait Phaselis sikke darpları da bunu açığa çıkarmaktadır¹⁸⁴. Ayrıca bu dönem içerisinde hem Phaselis'te hem de farklı bölgelerde bulunan kent sikkeleri üzerinde tasvir edilmiş domuz protomlu savaş gemisi kentin denizcilikle olan bağıını göstermektedir¹⁸⁵.

Kentin denizcilikle ilintili bu karakteri politik alanda da etkin bir şekilde varlığını hissettirerek yazılı kaynaklarda ilk kez Mısır'ın Naukratis kentindeki Hellenion tapınağının MÖ VI. yüzyılda gerçekleşen inşasında açığa çıkmaktadır¹⁸⁶. Hellen dostu (φιλέλλην) olarak

(*Lindos* II. 2. XXVI: ...Ἀμφίνομος καὶ παῖδες ἀπ' εὐρυχώρου Συβάρειος ναὸς σωθείσας τάνδ' ἀνέθεν δεκάταν...).

¹⁸² Kentin limanlarına ilişkin olarak bk. Blackman 1973, 355-364; Schäfer *et al.* 1981; Tüner-Önen 2008, 67-72; Aslan – Baybo 2015, 1-17. Ayrıca bir liman kenti olarak Phaselis'in Doğu Akdeniz ticaretindeki konumu ve önemi hakkında bk. Tüner-Önen 2012, 205-212.

¹⁸³ Söz konusu rota batıda Hellas'tan başlayarak Ege Adaları ve Ionia'dan Rhodos'a, oradan da Lykia-Pamphylia sahillerinden Kıbrıs, Finike ve Mısır'a ulaşmaktaydı. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Tüner-Önen 2008, 64; Akdoğu-Arca *et al.* 2011 287-312. Ayrıca bu dönemde hem savaş hem de ticari gemilerin uzun süreler açık denizde kalabilecekleri teknolojileri bulunmamaları ve sık sık yemek, temizlik ve barınma ihtiyaçları nedeniyle sadece kıyı denizciliği yapılabilmekteydi (Bosch 1975, 7; Werner 1990, 55; Heipp-Tamer 1993, 14; Akdoğu-Arca *et al.* 2011, 288).

¹⁸⁴ Rhodos (*IGCH* 1185); Antilibanon (*CH* VI. 5-6); Ürdün (*IGCH* 1482); Damanhur (*IGCH* 1637); Zagazig (*IGCH* 1645); Benha el Asl (*IGCH* 1640); Asyut (*IGCH* 1644). Hellas ve Mısır arasındaki ticarete, her şeyden önce Hellas'ın hububat fakiri bölgelerine yapılan tahıl ihracı söz konusudur. Hellen kentleri bunun karşılığını gümüş sikke ya da gümüş külçe ile ödemişlerdir. Mısır'daki zengin define buluntuları da bu şekilde açıklanabilmektedir (Heipp-Tamer 1993, 31).

¹⁸⁵ Sikkeler üzerindeki ticaret gemilerinin değil de savaş gemilerinin olması kentin denizlerdeki üstünlüğünü gösteren politik bir anlamı içeriyor olmalıdır. Zira savaş gemileri muhtemelen hem diğer devletlere hem de korsanlara karşı deniz ticaretini koruma altına alan önemli bir simgeydi (Heipp-Tamer 1993, 15). Bunun yanında Lykia'da bugün olduğu gibi antikçağda da oldukça fazla domuz vardı. Phaselis'liler onlara büyük saygı duyuyorlar ve onları muhtemelen koruyucu kutsal hayvanlar olarak görüyorlardı. Gemilerinin mahmuz kısmını da kendilerini düşmanlarına karşı korumak ve yerel dinamiklerle onları korkutmak amacıyla domuz formunda yapılmışlardı (Svoronos 1914, 144-145). Phaselis sikkeleri üzerindeki deniz atı, yunus, balık, deniz yılanı, yengeç, midye gibi tasvirler de buranın bir liman kenti olarak önemine ve denizciliğine işaret etmektedir (Heipp-Tamer 1993, 25, 60.)

¹⁸⁶ Hdt. II. 178. Bu kentlerin dışında Aiginalılar Zeus, Miletoslular Apollo ve Samoslular da Hera için kendi

bilinen ve bazı Hellen kentlerinde Athena için de bir takım adaklar sunan Mısır Kralı Amasis Dönemi'nde (MÖ 570-526) Ionia'dan Khios, Teos, Phokaia ve Klazomenai; Dor'lardan Rhodos, Knidos, Halikarnassos ve Phaselis; Aiol'lerden Mytilene kentleri Nil deltasındaki önemli bir *emporion* (ticaret limanı) olan Naukratis'te bu tapınağı inşa etmişlerdir¹⁸⁷. Her ne kadar Naukratis kentinde Phaselis'e ilişkin arkeolojik herhangi bir belge bulunmasa da, Hellenion'un kuruluşuna katılan diğer kentler gibi Phaselis kenti de *emporiona prostatai* (προστάται τοῦ ἐμπορίου) atıyordu ve muhtemelen buraya gerçekleştirilen ahşap ihracatına katkı sağlıyordu¹⁸⁸.

Pers saldırılarını savuşturmayı başaran Atina kenti, başta kendisi olmak üzere Hellen kentlerini gerçekleştirecek yeni dış saldırılara karşı korumak ve Persler'in yol açtığı tahribata karşı bir cevap verilebilmek amacıyla MÖ 478/477 yılında Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurmuştur¹⁸⁹. Ancak söz konusu birlik (*symmakhia*) kısa sürede Atina kentinin hegemonyasındaki bir imparatorluğa dönüşmesi üzerine bazı müttefikler bu durumdan rahatsızlık duymaya başlamışlardı¹⁹⁰. Bu bağlamda Naksos kenti MÖ 469 yılında birlikten ayrılmak istemiş, ancak Atinalıların talepte bulunan tüm kentlere karşı sergiledikleri tutumu burada da sergilemiş ve kenti kuşatıp ayaklanmayı bastırması için Marathon Savaşı'nın galip komutanı Miltiades'in oğlu Kimon'u buraya göndermişti¹⁹¹. Naksos'ta amacına ulaşan Kimon yönünü hemen Lykia ve Pamphylia sahillerinde Pers hakimiyeti altındaki kentlere çevirir. Karia ve Lykia'daki kentleri anlaşma yoluyla denetimi altına alan ve Attika-Delos Deniz Birliği'ne dahil eden Kimon¹⁹², Phaselis'in vergi ödemek ya da gemi yardımı göndermek istememesi nedeniyle kenti cezalandırmaya karar vermişti¹⁹³. Ancak Phaselis'i talan edecek yıkıcı bir kuşatmadan koruyanlar daimi olarak sıkı dostlukları bulunan Khios'lular olmuştur. Kimon'u komutası altında bulunan Khios'lular komutanın öfkesini yatıştırarak onu

kentlerine ait olmak üzere birer tapınak yaptırmışlardır. Naukratis kenti hakkında bk. Möller 2000.

¹⁸⁷ Bazı Hellen kentlerindeki tapınaklara daha çok ticari nedenlerle adaklar sunduğu bilinen Amasis, Kyrene'de altın kaplama bir Athena heykelini ve Lindos'ta ise iki heykel ile ketenden mükemmel bir zırh gömleği ve on adet *phialaiyi* tanrıçanın tapınaklarına adanmıştır (Hdt. II. 182; *Lindos* II. 2. XXIX; Plin. *nat.* XIX. 11-12; Ael. *An.* IX. 17. Ayrıca bk. Francis – Vickers 1984, 68-69).

¹⁸⁸ Phaselis kentinden gerçekleştirilen böyle bir ahşap ticareti ispatlanamamış olsa da, ortaçağ ve yeniçağda buradan ahşap ihraç edilmesi nedeniyle antikçağ söz konusu durum geçerli olduğu kabul edilebilir. Zira günümüzde bile Phaselis kentinin hemen yanı başında yükselen Tahtalı Dağı'nın adı da bölgenin antik dönemdeki ahşap ticaretini anımsatır (Bresson 1980, 307 vd; Blackman 1981a, 31; Heipp-Tamer 1993, 14-16).

¹⁸⁹ Thuk. I. 18-19; 96; Diod. XI. 47. 1; Plut. *Arist.* XXIV. 1.

¹⁹⁰ Thuk. I. 99. 1-2.

¹⁹¹ Thuk. I. 98. 4.

¹⁹² Diod. XI. 60. 4 vd.

¹⁹³ Plut. *Kim.* XXI. 3.

Phaselisliler ile anlaşmaya ikna etmiş ve Phaselislileri de kent surlarından içeriye oklar aracılığıyla gönderdikleri mesajlarla haberdar etmişlerdi. Nihayetinde iki taraf için gerçekleştirdiği ara buluculuk netice göstermiş. Attika-Delos Deniz Birliğine girmeleri, yıllık olarak 10 talanta *tributum* ödemeleri ve de barbarlarla yapılacak savaşlarda gemi teymin etmeleri koşuluyla Phaselisliler talandan kurtulmuşlardır¹⁹⁴.

Atina nezdinde kendi imparatorluğu içerisine almayı başardığı Phaselis her daim doğudaki önemli liman kentlerinden birisi olmayı sürdürmüştür. Zira Perslerle neredeyse yarım yüzyıl süren savaşlar, MÖ 449/448 yılındaki Kallias Barış anlaşmasıyla son bulmuş¹⁹⁵ ve bu anlaşmalarının maddelerine göre de Phaselis ile Kyaneia kenleri arasındaki denizlerde hiçbir Pers gemisinin yelken açmamıştır¹⁹⁶. Atina kentinin bu anlaşmada Phaselis'i doğudaki son ticaret limanı görmesi ona verdiği önemi göstermektedir. Bunun yanında söz konusu anlaşmaya yakın tarihlerde Atina kentinde Phaselis'li tüccarlar ile gerçekleştirilen bir anlaşma (συμβόλαιον) kentin ticaretteki önemini ön plana çıkarmaktadır¹⁹⁷. Bu anlaşma Phaselisli tüccarların yargılanmalarına ilişkin kurallar belirlenmekte ve bunların aksi bir durumun gerçekleşmesi durumunda ise ceza miktarı olan on bin *denarii*nın tıpkı Phaselis'te olduğu gibi Atina kentinin de baş tanrıçası olan Athena'ya ödeneceği ifade edilmektedir. Bunun yanında Atinalılar için özel bir müttefik konumundaki Khioslulara tanınan ayrıcalıklar, Phaselis ile Atinalılar arasında sık sık yaşanan ticari anlaşmazlıkları en üst düzeyde gidermek amacıyla Phaselisli tüccarlara da tanınmıştır. Zira Phaselisli tüccarlar daha çok dolandırıcılık ve kurnazlıklarıyla ünlenmişlerdi¹⁹⁸. Tam da bu bağlamda Artemon ve Apollodoros adındaki iki

¹⁹⁴ Phaselis kenti Atikka-Delos Birliği *tributa* listelerinde aralıklarla MÖ 454/453 yılından MÖ 415/414 yılına kadar yer almaktadır: MÖ 454/453: ATL I ve II 1; MÖ 452/451: ATL I ve II 3; MÖ 451/450: ATL I ve II 4; MÖ 450/449: ATL I ve II 5; MÖ 448/457: ATL I ve II 7; MÖ 445/444: ATL I ve II 10; MÖ 444/443: ATL I ve II 11; MÖ 443/442: ATL I ve II 12; MÖ 442/441: ATL I ve II 13; MÖ 441/440: ATL I ve II 14; MÖ 440/439: ATL I ve II 15; MÖ 433/432: ATL I ve II 22; MÖ 432/431: ATL I ve II 23; MÖ 425/424: ATL I ve II A9, III 70-89; MÖ 415/414: ATL I 37; II 40.

¹⁹⁵ Plut. *Kim.* XIII. 5-6; *FGrHist* IIB 124 F 16 'Kallisthenes'. Ayrıca bk. Harpok. *lex.* 66; *FGrHist* IIB 115 F 154 'Theopompos'; *FGrHist* IIIB 342 F 13 'Krateros'. Bunun yanında Atinalılar elçilik görevini başarıyla gerçekleştirmesi vesilesiyle Kallias'a onurlar verilmiş (Paus. I. 8. 2) ve söz konusu anlaşmasının anısına bir "Barış Sunağı" inşa etmişlerdir (Suda κ. 214 s.v. Καλλίας).

¹⁹⁶ Dem. *de fal. leg.* XIX. 273; Diod. XII. 4. 5; Lykurg. *Leokh.* 73; Plut. *Kim.* XIII. 4; Suda κ. 1620 s.v. Κίμων; Isok. *Paneg.* IV. 118; *Areop.* VII. 80; *Panath.* XII. 59; Ael. Arist. XII. 153; *FGrHist* IIB 115 F 154 'Harpokration'; Suda κ. 214 s.v. <Καλλίας = Kallias>. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Hdt. VII. 151; Plat. *Men.* 12-13 241e-242a; Harpok. *lex.* 66; *FGrHist* IIB 115 F 153 'Theopompos'; Plut. *Kim.* XIII. 4-6; Andok. *de Pac.* III. 29; Paus. I. 8. 2.

¹⁹⁷ *IG* I² 16.

¹⁹⁸ Dünyadaki tüm halklar içerisinde Sideliler, Pamphyliya kentleri arasında ise Phaselislilerin en sahtekar kişileri olarak görülmektedir (Ath. *Deip.* VIII. 42; Eust. *Comm. ad Hom. Il.* III. 336. 8 vdd). Bunun yanında arp sanatçısı Phaselis'te hamama gider. Ancak kentte yabancılara uygulanan yüksek ücret nedeniyle "bir kuruş için beni Phaselisli yapacaktın" diye kölesine çıkışır (Ath. *Deip.* VIII. 45. 6-13).

Phaselisli tüccarın Atinadaki mahkemeleri söz konusu durumun özünü kavramamıza yardımcı olur. Buna göre söz konusu iki Phaselisli bir Atinalıdan borç para alarak ticaret yapmak için Pontos'a açılır, ancak yapılan anlaşmaya sadık kalmayarak borçlarını ödenmezler. Bunun üzerine Phaselisli tüccarların ağabeyi olan ve teminat olarak Atina'da kalan Lakritos'a dava açılır ve Demosthenes'in savunmasını yürüttüğü davayı Atinalı tüccar kazanır¹⁹⁹. Söz konusu anlaşma ve davaya ilişkin bilgiler Phaselislilerin Atina kentinde yoğun olarak ticaret yaptığını göstermektedir. Bunun yanında Atinalılar için Phaselis'in ticari önemi MÖ V. yüzyılın sonuna gelindiğinde de ortaya çıkmaktadır. Peloponnesos'lu korsanların Doğu Akdeniz'de kendilerine üst edinerek Phaselis, Phonike ve yakın limanlardan yelken açan ticaret gemilerine zarar vermelerini engellemek ve vergi toplamak için Melesandros komutasındaki altı gemilik bir donanmayı Karia ve Lykia'ya göndermişlerdir²⁰⁰. Ancak Lykia kentlerinin kendisine karşı çıkması sonucunda Ksanthos'ta karaya çıkar çıkmaz öldürülür. Phaselis ise bu dönemde özgür bir kent olarak Atina kenti ile iş birliği içindedir ve yalnızca ticaret değil, aynı zamanda önemli bir stratejik ortaktır²⁰¹.

Siyasi ve ticari açıdan önemli bir liman olduğu anlaşılan Phaselis kentindeki tüccarlar ise kendilerini düşmanlarından ve denizlerdeki tehlikelerden korumak adına dua edecekleri ve adaklarını sunarak sığınacakları en uygun tanrı/tanrıça olarak Athena'yı görmekteydiler. Zira Athena hem Phaselis'in baş tanrıçasıdır hem de denizler üzerinde mutlak bir koruyuculuğa sahiptir. Yukarıdaki adak yazıtında belirginleşen Phaselis-Athena ve denizcilik arasındaki ilişki kentin karakterini simgeleyen sikkeleri üzerinde de açıkça ortaya çıkmış ve baş tanrıça Athena gemi pruvasında promakhos pozisyonunda tasvir edilmiştir (Fig. 15)²⁰².

Fig. 15. MÖ 167-130 Yılları Arasındaki Phaselis Sikkeleri, Gemi Pruvasında Athena Promakhos

¹⁹⁹ Demosthenes'in *πρὸς τὴν Λάκριτον Παραγραφὴν* (= *contra Lacritum*) adlı eserinde davanın tüm detayları anlatılmıştır. Ayrıca bk. Harpok. *lex.* 281 vd; Lib. Or. XLII. 1; Syr. *Herm. Lib.* IV. 344. 13 vdd; 348 14 vdd; Suda s.v. *Sylas*.

²⁰⁰ Thuk. II. 69; TL 44a-44f; b-11.

²⁰¹ İki kent arasındaki bu ilişkilerin yansımaları olarak Atina *demosu* tarafından onurlandırılan pek çok Phaselisli (*IG II² 554; 1056/1057*) ve mezarı Atina'da olan Phaselisliler de görülebilir (*IG II² 1046; 1047*). Bunun yanında Phaselis ve diğer Küçük Asya kenlerinin onurlandırdıkları Atinalı bir *nauarkhes* de bilinmektedir (*IG II² 3218*).

²⁰² Heipp-Tamer 1993, 327-367no Taf. XXVI-XXIX.

Hellen efsanelerinde ise denizlerin hakimi Poseidon olmasına rağmen Athena'ya da büyük bir saygı duyulur ve baş tanrıça olarak özellikle Ege Adaları ile liman kentlerinde tapınım görürdü²⁰³. Megara'daki Athena Etia tapınağının yanısıra tanrıçaya ait en önemli denizcilik kültlerinden birisi de Suonion'daki Poseidon Soter tapınağının yakınlarındaki küçük bir tepenin zirvesinde yer alan Athena Sounias tapınımıydı²⁰⁴. Ayrıca Argolis'te yer alan dağlık burundaki βουπορθμός'ta (Öküz Geçidi) konumlanan tapınağında προμαχώρμα (körfez ya da limanın koruyucusu) *epithetonu* ile saygı görmekteydi²⁰⁵. Mothone'de Diomedes tarafından adanmış bir heykelin de içerisinde bulunduğu rüzgarların Athena'sına (Ἀθηνᾶ Ἄνεμῶτις) ait bir tapınak bulunmakta ve gemicilerin koruyucusu olduğuna inanılmaktaydı²⁰⁶. Batı Hellen dünyasında ise tanrıçanın bu özelliği daha çok Odysseus'un kurmuş olduğuna inanılan Athena tapınaklarında görülür. Bunlardan birisi de tanrıçanın Syrakusa'daki Ortygia üzerindeki kültünde açığa çıkar: Syrakusa'daki surların dışında ve Olympia tapınağının yakınında bir altar bulunmaktaydı. Denizciler buradan açılırken yanlarında topraktan yapılmış ve içlerine çiçekler, bal petekleri, tütsüler ve çeşitli baharatlar bulunan bir kupa taşırlar ve Athena tapınağındaki kalkanlar gözden kayboluncaya kadar ellerinde tuttuktan sonra bunları denize dökmekteydiler²⁰⁷.

Athena'nın efsanelerde denizlerle ilintili olan etkinliği sadece kahramanlara ya da denizcilere rehberlik yaparak onların koruyuculuğunu üstlendiği bir yalınlıkta değildi. Tanrıça akıl ve zekanın sembolü olan Metis'in kızıydı ve onun özelliklerini de kendinde barındırması nedeniyle, Iason ya da Danaos'un gemisi olarak bilinen ilk gemiyi bizzat kendisi inşa ederek zekasının ürünü de insanlara göstermişti²⁰⁸. Bir diğer ünlü destanda Iason ve Argonautai'nin altın postu ele geçirmek için Kolchis'e gitmelerinden önce Athena geminin tahtalarını Argo için seçer, kaptanın kim olacağına karar verir ve gemi yapımını denetler. Bununla da kalmaz yolculuk esnasında geminin kayalıklara çarpmasını önler ve doğru yöne gitmesine sağlar²⁰⁹.

²⁰³ Athena'nın denizlerdeki etkinliğinin mitoslardaki yansımaları için bk. Detienne 1970, 133-170; Robertson 1996a, 383-475; Deacy 2008, 48-49.

²⁰⁴ Paus. I. 1. 1; Recio 2000, 118. Sounion'daki Athena tapınağında bir savaş gemisiyle birlikte MÖ VII. yüzyıla tarihlendirilen *terrakotta* bir adak tableti bulunmuştur. Bu adak Homeros'ta (*Il.* III. 278-285) adı geçen Menelaos'un efsanevi dümencisi Phrontis'e ait olabileceği düşünülmektedir (Lane 2009, 49).

²⁰⁵ Paus. II. 34. 8-9.

²⁰⁶ Paus. IV. 35. 8.

²⁰⁷ Ath. *Deip.* XI. 6. Ayrıca bk. Recio 2000, 118.

²⁰⁸ Apollod. *bibl.* II. 1. 4.

²⁰⁹ Apoll. Rhod. *argon.* I. 18-19. Ayrıca Helena'yı Troia'ya götüren geminin sorumluluğu da tanrıça Athena'ya aittir (Hom. *Il.* V. 59). Odysseus'un oğlu Telemakhos babasından haber alabilmesi için kendisine başvurduğu zaman, ona bir gemi hazırlamasını tavsiye eder ve yolculuk esnasında kendisine rehberlik yaparak Pylos'a doğru bir rüzgar ona yardımcı olarak gönderir (Hom. *Od.* I. 113 vd.). Bunun yanında yine Telemakhos denize açılmadan önce ellerini yıkar ve Athena'ya dua eder, sonrasında ise tanrıçaya adaklar sunar (Hom. *Od.* II.

Sonrasında ise Argo gemisinin çapası da tanrıçanın Kyzikos'taki tapınağına adanır²¹⁰. Denizlerin hakimi Poseidon genellikle kahramanlara ve insanlara karşı katı davranan ve felaketler getiren bir tanrı olarak görülürken, Athena ise onlara gemi yapmayı öğretmiş ve daha sonra onları açık denizlerde koruyup kollamıştır. Bu bağlamda tanrıçanın denizlerde hakim olduğu ve genellikle insanlara ya da kahramanlara yardım ettiği, ancak felaketler ve *khaos* yaratmaya da muktedir olduğu anlaşılmaktadır²¹¹.

Athena daimi koruyuculuğunu denizlerde de göstermiş ve Phaselis gibi bir liman kentinin karakteriyle bütünleşmiştir. Bu bağlamda yukarıda sözü edilen akropolis üzerinde bulunmuş her iki adak da kentin erken dönemine ait siyasi ve sosyo-kültürel tarihine ilişkin somut birer belge niteliği taşımaktadırlar²¹². Bunların yanında Phaselis'teki Athena kültünü diğer liman kentlerinden daha özel bir konuma sahip kılan farklı bir özelliği daha bulunmaktadır. Kentin Athena'sına, Troia kahramanı Akhilleus'un efsanevi savaş silahı kargısının adanmış olması, Phaselis'i evrensel bir niteliğe kavuşturma isteği olarak öne çıkmaktadır.

Söz konusu kargının Homeros öncesinde köklü bir tarihi geçmişi bulunmaktaydı. Efsanelerde birkaç tanrının ellerinde şekillenmiş kutsal bir savaş silahıdır ve Akhilleus onu babası Peleus ve annesi Thetis'ten devralmıştı. Oluşum sürecinde öncelikle Kheiron, Pelion dağında yetişen bir dişbudak ağacını (μελίη) itinayla şekillendirir, ardından Athena tarafından perdahlanır ve nihayetinde Hephaistos da bronzdan uç kısmını (αίχμη) yerleştirir²¹³. İmal edildikten sonra tüm tanrılar Peleus ve Thetis'in evlilik törenine katılmak üzere Pelion dağına toplandıkları esnada Kheiron tarafından düğün hediyesi olarak Peleus'a verilir²¹⁴. Akhilleus ise bu silahı Troialılara karşı gerçekleştirilen savaşta kullanmak üzere babası Peleus'tan alır²¹⁵. Ancak Akhaların ilk çıkarması yanlışlıkla Mysia Bölgesi'ne gerçekleşince, Akhilleus buraya yerleşmiş olan Herakles'in oğlu Telephos'u Troialı sanarak onu kargısıyla bacağından

260-264; XV. 222-224). Herodotos (III. 59) ise, Aigineteslilerin bir deniz zaferi sonrasında Samos gemi pruvalarını Aigina'daki Athena tapınağına adadığını aktarır.

²¹⁰ Apoll. Rhod. *argon*. I. 955-960

²¹¹ Hom. *h.* XXVIII. 11-13.

²¹² Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 125.

²¹³ Schol. Hom. *Il.* XVII. 140 = *Cypr.* V. Pindaros'un (*Nem.* III. 33) aktardığı farklı bir versiyona göre ise Peleus kargıyı bizzat kendisi şekillendirir.

²¹⁴ Bunun yanında Shannon (1975, 31), Homeros'un *Ilias* (XVI. 140-144; XVII. 194-197; XVIII. 82-85; XIX. 387-391; XXII. 133) destanını dikkate almanın daha doğru olacağını belirterek kargının bir düğün hediyesi olarak değil, doğrudan Kheiron'un ve diğer tanrıların Peleus'a verdiği bir hediye olarak görür. Tanrılar tarafından Peleus'a verilen diğer silahlar için bk. Schol. Pind. *Pyth.* III. 167 (Poseidon tarafından atları); Cat. 209. Schol. Pind. *Nem.* IV. 95. (Hephaistos tarafından hançer). Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Janko 1994, 333-334.

²¹⁵ Hom. *Il.* XVII. 194-197.

yaralar²¹⁶. Saldırımın yanlış bölgeye yapıldığı ve Telephos'un bir Hellen olduğu anlaşılınca, Troia kentine ulaşmak üzere tekrar yola çıkılsa da, çok güçlü bir fırtına Akha donanmasını Hellas'a kadar sürükler. Yarası bir türlü iyileşmeyen Telephos'a ve Argos kentinde toplanan Akhalara tanrılar tarafından birer kehanet verilir. Buna göre Telephos'un yarasını yalnızca bunu yapan kişi iyileştirebilecek ve Akhalar da sadece Telephos'un yardımıyla Troia kentine ulaşabileceklerdi²¹⁷. Böylece Akhilleus kargısıyla yaraladığı Telephos'u iyileştirmiş ve Akhalılar da Troia'ya ulaşmışlardı²¹⁸.

Akhilleus kendisine ganimet payı verilen Briseis'in Agamemnon tarafından geri alınmasıyla savaştan çekilmiştir. Hellenlerin askeri yıkımları ve Nestor'un ikna çabaları sonrasında onun kuzeni Patroklos savaşa katılmaya karar verdiğinde, Myrmidonların lideri Akhilleus'un tüm silahlarını (dizlikler, zırh, kılıç, kalkan ve miğfer) kuşanıp, Ksanthos ve Balios adındaki atlarını alarak onun yerine geçer²¹⁹. Ancak yalnızca Akhilleus'un kullanma becerisine sahip olduğu kargısını alamaz²²⁰. Bu nedenle Hektor, Patroklos'u öldürülüp tüm savaş silahları alındığında, Akhilleus'un kargısını ele geçirememiştir. Daha sonrasında Akhilleus kuzeninin intikamını almak için yeniden savaşa katılmak üzere tanrı Hephaistos'un ürettiği yeni savaş silahlarını ve kendisinde bulunan kargısını kuşanır²²¹. Dişbudak ağacından yapılmış kargısıyla birçok düşmana ağır yaralar açmış, birçoğuna da ölümü getirmiştir. Akhilleus'un ismen öldürdüğü bilinen yirmi altı kişiden Troia kralı Priamos'un oğulları Plydoros, Dryops ve Hektor başta olmak üzere on bir üst düzey Troialı savaçının hayatları onun ünlü kargısıyla son bulur²²². Savaşın ardından Akhilleus'un kargısına ilişkin doğrudan

²¹⁶ Pind. *Isthm.* V. 41-42; VIII. 48-56; *Dict. Cret.* II. 3; Apollod. *Epit.* III. 17; 20; Ovid. *Met.* XII. 112; Sen. *Tro.* 215-218; Eust. *Comm. ad Hom. Il.* 46. Ayrıca Akhilleus ile Telephos'un Kaikos'taki savaşını betimleyen bir sahneler antikçağ sanatçıları için oldukça popüler öğelerdi ve bazı antik yazarlar bu betimleri bizzat gördüklerini aktarırlar: Paus. VIII. 45. 7; Plin. *nat.* XXXIV. 152.

Telephos'un rehberliğinde gerçekleştirilen ikinci seferde Akhilleus ve ordusu Thebe (Hom. *Il.* VI. 414-424) ve Lyrnessos (Hom. *Il.* II. 689-692) gibi kentlere bazı yağma girişimleri gerçekleştirmişlerdir. Akhilleus ile Agamemnon arasındaki Briseis ile ilgili ilk anlaşmazlıklar da bu yağma seferleri sırasında gerçekleşmiş olmalıdır. Akhilleus ve Telephos ile ilgili olarak bk. Schmidt 1924, 283-285; Schwenn 1934, 364-366; Strauß 1994, 866-868; Preiser 2001, 277-286; Papaioannou 2007, 77-79.

²¹⁷ Hyg. *fab.* 101.

²¹⁸ Schol. Hom. *Il.* I. 59; *Dict. Cret.* II. 10; Quint. Smyrn. IV. 201; Prop. *eleg.* II. 1. 58-64. Ayrıca Akhilleus'un yaraları iyileştiren bir bitki keşfetmesi nedeniyle, ona *achilleos* ismi verilmiş ve Telephos'u iyileştirmek için Akhilleus tarafından kullanılmış (Plin. *nat.* XXV. 42).

²¹⁹ Hom. *Il.* XVI. 130-138; 145-154.

²²⁰ Hom. *Il.* XVI. 140-144; XIX. 389-391. Ayrıca bk. Shannon 1975, 31; Janko 1994, 333.

²²¹ Hom. *Il.* XIX. 1-39.

²²² *Ilias* destanında Akhilleus'un kargısıyla öldürdüğü Troialılar: Priamos'un en küçük oğlu Plydoros (XX. 407-420; XXI. 91-92); Dryops (XX. 455) ve Hektor (XXII. 306-404); Otrynteus'un oğlu Iphition (XX. 381-395); Antenor'un oğlu Demoleon (XX. 395-400); Troialı savaççı Hippodamas (XX. 402-406); Troialı bir savaççı Mulios (XX. 471-472); Thrakeli Peireos'un oğlu Rhigmos (XX. 484-487) ve onun arabacısı Areithoos (XX.

bir kayıt bulunmamasına rağmen, bir anlatıma göre Odysseus, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos'u Skyros'tan getirerek babasının savaş silahlarını kendisine verir²²³.

Akhilleus'un kargısına ilişkin aktarımlar daima efsanevi öğelere yapılan atıflarla ibaretti, ancak ilk ve tek olarak Pausanias söz konusu kargıyı somutlaştırır ve onun lokalizasyonuna ait bilgiler verir²²⁴; Paus. III. 3. 8:

ὄτι δὲ ἐπὶ τῶν ἡρώων τὰ ὄπλα ὁμοίως χαλκᾷ ἢ πάντα, μαρτυρεῖ μοι καὶ Ὀμήρου τῶν ἐπῶν <τὰ> ἔς τε ἀξίνην ἔχοντα τὴν Πεισάνδρου καὶ ἔς τοῦ Μηριόνου τὸν ὀιστόν. Βεβαιοὶ δὲ καὶ ἄλλως μοι τὸν λόγον ἐν Φασήλιδι ἀνακείμενον ἐν Ἀθηνᾶς ἱερῷ τὸ δόρυ Ἀχιλλέως καὶ Νικομηδεῦσιν ἐν Ἀσκληπιοῦ ναῷ μάχαιρα ὁ Μέμνονος· καὶ τοῦ μὲν ἢ τε αἰχμὴ καὶ ὁ σαυρωτήρ, ἢ μάχαιρα δὲ καὶ διὰ πάσης χαλκοῦ πεποιήται.

Homeros'un Peisandros'a ait savaş baltasına ve Meriandros'un okuna dair söyledikleri, kahramanların savaş aletlerinin de aynı şekilde bronz aletler olduğu yönündeki düşüncelerime şahitlik yapar. Phaselis'teki Athena tapınağında adak hediyesi olarak bulunan Akhilleus'un kargısı ve Nikomedesler'deki Asklepios tapınağında (adak hediyesi olarak) bulunan Memnon'a ait kılıç da benim söylediğimi onaylar; (burada bahsedilen) mızrak, kargı ucu ve de kılıç tamamen bronzdan yapılmışlardır.

Pausanias'ın yukarıdaki metninde açık şekilde Troia kahramanı Akhilleus'un kargısının Phaselis'teki Athena tapınağında bir adak hediyesi olarak muhafaza edildiği belirtilmektedir²²⁵. Burada ilk dikkati çeken olgu kargı için tercih edilen kelimedir. Bilinen en erken ve ayrıntılı bilgilerin elde edildiği Homeros ve geç dönemde Pausanias, söz konusu savaş silahı için birbirinden farklı kelimeler kullanırlar: Bu bağlamda Homeros özel olarak ἔγχος ifadesini, Pausanias ise δόρυ kelimesini tercih eder.

Homeros δόρυ ve ἔγχος isimlerinin ikisini de kargı silahını belirtmek için kullanmasına

487-489). Bias'ın oğulları olan Laognos ve Dardanos'tan birini kılıçla diğerini ise kargısıyla öldürür (XX. 460-462).

Aynı destanda Akhilleus'un diğer savaş silahlarıyla öldürdüğü Troialılar: Priamos ile Laothoe'nin oğlu Lykaon (XXI. 34-138); Eetion ve çocukları (VI. 414-428); Paionialı savaşçılar Therslokhos, Mydon, Astypylos (XXI. 209), Mnesos, Thrasios, Ainos ve Ophelestes (XXI. 210); Hippodamas (XX. 402-406); Deukalion (XX. 478-483); Ekheklos (XX. 474-477); Ennomos (II. 858-861; XVII. 218); Alastor oğlu Tros (XX. 463-472); Asteropaios (XXI. 139-204).

²²³ Ilias Parva *fr.* I. Burada Akhilleus'un tüm savaş silahları ifade edilmiştir, kargısına ilişkin özel bir ifade yoktur. Akhilleus'un savaş silahları hakkında bk. Hom. *Il.* XIX. 369-391. Ayrıca bk. Kirk 1985, 313-314.

²²⁴ Söz konusu iki isim de kargı ifadesini karşılmasına rağmen, etimolojik açıdan ἔγχος ismi Hellençe'ye yabancıdır ve nesir yazım türünün gelişmesiyle kullanımı oldukça sınırlanmıştır. Aynı anlamda kullanılan diğer terim δόρυ ise Hint-Avrupa kökenli ve antikçağ boyunca oldukça yaygın bir kullanıma sahipti. Epik metinlerde her iki kelime de yaygın bir şekilde kullanılarak beş yüze yakın farklı örnekte karşımıza çıkar. Bunların iki yüz yirmi beşi bir sıfatla tamamlanır, fakat yüksek sayıdaki sıfat tamlamaların neredeyse tümü sadece bir kaç kombinasyonun sürekli olarak tekrar edilmesinden ibarettir: bunların iki yüz on birinden sadece yirmi üç kombinasyonunu ifade eder; ve aynı zamanda kesin olarak bu konuda herhangi bir varyasyonun görüldüğü iki yüz on bir örnekten sadece on yedisi satır içerisinde belirli noktalara iliştilmiş geleneksel anlatımlardır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Page 1959, 239 dn. 54-55.

²²⁵ Tüner-Önen 2008, 199.

rağmen, Akhilleus'un kargısı için yalnızca ἔγχος ifadesine yer vermektedir²²⁶. Homeros'un kargıyı ifade ederken özenle seçtiği bu kelime, onun farklı bir konuma sahip olduğunu belirtir. Zira yazar *Ilias* destanında aynı savaş silahları için yer yer farklı kelimeler kullanır, bazen de bir kişinin savaş silahını betimlerken ısrarla aynı isim üzerinde durarak silahlarla onları kullanan savaşçıları kişileştirmeyi tercih eder²²⁷. Ancak Homeros'un kargıya atfen kullandığı bazı sıfatlar doğrudan kargının kendisini belirten istisnalardır. Bu bağlamda genellikle Akhilleus'a ait kargının dişbudak ağacından yapıldığını belirten μελίνη ya da nadirde olsa farklı sıfatlarla birlikte anılmaktadır. Bu bakımdan Akhilleus'un kargısının da bu ağaçtan yapılması nedeniyle zaman zaman ἔγχος ifadesini hiç kullanmadan, sıfatın isim hali olan μελίη isminin yan anlamındaki “dişbudak ağacından kargı” ile Akhilleus'un savaş silahını işaret etmek için seçer²²⁸. *Ilias* destanı içerisinde söz konusu ifadenin de sadece iki istisna haricinde on farklı yerde Akhilleus'un kargısı için özel olarak kullanılmıştır²²⁹.

Homeros'un kullandığı söz konusu iki kelime de kargı ifadesini karşılmasına rağmen, etimolojik açıdan ἔγχος Hellence'ye yabancıdır ve nesir yazım türünün gelişmesiyle kullanımı oldukça sınırlanmıştır²³⁰. Aynı anlamda kullanılan δόρυ ise Hint-Avrupa kökenlidir ve antikçağ boyunca oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. MS II. yüzyılda yaşayan Pausanias da kendi döneminde kullanılan şekilde kargıyı ifade etmek için δόρυ kelimesini tercih eder. Bunun dışında her iki yazar da söz konusu kargının uç kısmını (οἰχμηή) bronz olarak tanımlamışlardır. Daha önce de belirtildiği gibi Pausanias, efsanevi bu kargının Phaselis'teki Athena tapınağında bir adak hediyesi olarak (ἐν Φασήλιδι ἀνακείμενον ἐν Ἀθηνᾶς ἱερῷ) durduğunu ifade eder²³¹. Antikçağda Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar uzanan bir tarihi olan söz konusu savaş silahının kutsal bir emanet olarak yer alabileceği en muhtemel mekanlar kuşkusuz tapınaklardı. Tapınaklar içerisinde ise Athena tapınakları hem savaş silahlarının adanma yoğunluğu bakımından hem de efsanevi olaylar açısından en muhtemel

²²⁶ Homeros δόρυ ifadesini Paris (*Il.* III. 338), Agamemnon (*Il.* XI. 43-45) ve Patroklos (*Il.* XVI. 139-144) gibi farklı karakterlerin kargısını belirtmek için kullanmaktadır. Ayrıca söz konusu iki ifade arasındaki farklılıklar için bk. Page 1959, 238-242.

²²⁷ Paris (III. 334-335), Patroklos (XVI. 135-136) ya da Akhilleus'un (XIX. 373) kalkanları için *sakos* (σάκος) ismi kullanılırken, Agamemnon'un kalkanı (XI. 32-40) farklı olarak daima *aspis* (ἄσπις) ismiyle anılmıştır (Kirk 1985, 313).

²²⁸ Hom. *Il.* XVI. 143; XIX. 390; XX. 277, 322; XXI. 162, 169, 174; XXII. 133, 225, 328. Bazı istisnai durumlarda ise isim temel anlamında kullanılarak dişbudak ağacını belirtmek için kullanılmıştır (Hom. *Il.* XIII. 177-180; XVI. 767-768).

²²⁹ Özellikle Hektor'un ölüm sahnesinde Akhilleus'un kargısı olağandan farklı bir şekilde μελίη ismi ile belirtilmiştir. Bunun yanında *Ilias* destanında μελίη Akhilleus için, ἐυμελής ise Priamos için sınırlı olarak kullanılmışlardır (Shannon 1975, 32).

²³⁰ Page 1959, 273-275.

²³¹ Tapınaklara adak olarak sunulan savaş silahları için bk. Rouse 1902, 95-148; Larson 2009, 123-133.

yapılardı. Bu bağlamda değerlendirildiğinde memleketinden uzak diyarlarda kahramanların başından geçen zorlu maceralarda onları koruyan ve kollayan Athena, Akhilleus'un da koruyucu tanrıçası olarak birçok efsanede onu desteklemişti. Dahası gücünü arttırması ve açlık hissi duymaması için ona ambrosia ve nektar vermiş²³² ve kahramanın öfkesine yenilip kendisine zararı dokunacak bir eyleme kalkıştığında ise daima onu sakinleştiren önleyici bir figür olarak belirmiştir²³³. Troia savaşında Akhilleus'tan kaçan Hektor'a kardeşi Deiphobos olarak görünerek Hektor'u savaşıma ikna eden de²³⁴, savaş sırasında Hektor'un kargısının yönünü değiştirerek Akhilleus'u vurmasını önleyen²³⁵ ve Akhilleus'un Hektor'u vuramadığı zaman kargısını kendisine geri getiren de yine tanrıçanın kendisidir²³⁶. Bunun yanında diğer tanrı ve tanrıçaların Akhilleus'a gönderdiği mesajlarda bir aracı konumundaydı²³⁷.

Athena ve Akhilleus arasındaki bu efsanevi bağın yanında, polis ritüelleri içerisinde bu tarz silah adakları genellikle baş tanrı/tanrıçalara sunulmaktaydı. Ayrıca askeri bakımdan koruyucu role sahip tanrı/tanrıçalara ve silahların üretilerek sergilendiği özel fonksiyonları sahip tapınaklara da bu adaklar sunulabiliyordu²³⁸. Ancak sunuyu yapacak olan kişiler adaklarını gerçekleştirilmeden önce kendi tercihlerine göre bir seçim hakları yoktu; bu kent pantheonunda yer alan tanrıların konumlarına göre belirleniyordu. Bu bağlamda Hellen polislerinin sosyal yaşamı için önemi bulunan ve birçoğunda baştanrı/tanrıça konumunda yer alan Athena ve Apollon ön plana çıkmaktadır²³⁹. Phaselis'teki söz konusu savaş silahı da Athena tapınağına adanmıştı.

Tüm bunlar değerlendirildiğinde her ne kadar adamanın ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmiyor olsa da, ilk akla gelen bir Kral ya da imparator gibi önemli tarihi bir kişilik tarafından, olağandışı siyasi ve sosyal olayların gerçekleştiği koşullar altında adanmış

²³² Hom. *Il.* XIX. 353.

²³³ Hom. *Il.* I. 197; XV. 614; XVIII. 203.

²³⁴ Hom. *Il.* XXII. 293-300.

²³⁵ Hom. *Il.* XX. 439.

²³⁶ Hom. *Il.* XXII. 339.

²³⁷ Hom. *Il.* XX. 118-129.

²³⁸ Larson 2009, 125. Ayrıca J. Larson (2009, 127 fig. 3) Hellen dünyasından yüz kırk altı farklı kutsal alan içerisinde yer alan MÖ VIII-V. yüzyıllarına ait adak hediyesi olarak sunulmuş savaş silahlarını değerlendirerek: Athena'nın söz konusu kutsal alanlar içerisinde %53.4'le en yüksek orana sahip olduğu ve onu Apollon (%30.1), Erkek ve Kadın Kahrmanların (%6.8) ve tanrısı belli olmayan (%9.6) adakların izlediğini belirtmektedir. Söz konusu kentlerde baş tanrı/tanrıça konumunda bulunan tanrılara gerçekleştirilen silah adakları değerlendirildiğinde ise; Athena yine %21.2'yle en yüksek orana sahipken, Apollon (%15.1), tanrısı belli olmayan adaklar (%9.6), Artemis (%8.9), diğer tanrıçalar (% 8.2), diğer tanrılar (%8.2), Demeter/Kore (%7.5), Hera (% 7.5), Zeus (%6.8) ve Erkek ile Kadın Kahrmanların (%6.8) izlediğini görülmektedir.

²³⁹ Öncelikli olarak kentin sosyal yaşamında etkin bir tanrı olan Zeus'a ise daha çok savaş alanlarında silahlar adanır, tapınaklarında bu tür sunular fazla bulunmazlardı (Larson 2009, 127-128).

olabileceğidir. Bu nedenle Phaelis'in kurulduğu MÖ 691 yılından Pausanias'ın metninin yazıldığı MS II. yüzyıla kadar bu koşullara uygunluğuyla ilk dikkat çeken isim Büyük İskender'in Perslere karşı gerçekleştirdiği seferdi²⁴⁰. Bu durum Athena, Akhilleus ve Büyük İskender özelinde değerlendirildiğinde tarihi olaylara ve konjunktüre de uyumlu olarak değerlendirilebilir. Zira yukarıda belirtildiği üzere Athena her daim Akhilleus'un koruyucusu tanrıçasıydı; Büyük İskender ise tüm hayatını Akhilleus'a hayranlık duyarak yaşamış ve kendisini onunla özdeşleştirmişmiş büyük bir kraldı.

Homeros'un *Ilias* eseri ise Büyük İskender'in yaşamına yön vermiş ve en önemlisi de Perslere karşı açtığı seferde kendisine ilham kaynağı olmuştur²⁴¹. Bunun yanında daima destanın kahramanı Akhilleus gibi davranmaya ve onun gibi bir savaşçı olmaya çalışmıştır²⁴². Henüz küçüklüğünde Akhilleus'a öykünmeye başlamış ve öğretmeni kendisini Phoiniks'le, İskenderi ise Akhilleus ile özdeşleştirmişti²⁴³. Annesi Olympias tarafından soyunun da sözü Troia kahramanına uzandığı söylentileri arasında Küçük Asya topraklarına adım atan Kral, Hellespontos'ta Akhilleus'un mezarını ziyaret ederek ona çelenkler sunar²⁴⁴. Bu sırada Akhilleus'un mezarı başında yiğitliklerini akratacak Homeros gibi bir ozana sahip olmadığı için kendisini çok şansız hissettiğini dile getirerek yakınmıştır²⁴⁵. Ayrıca çıktığı büyük sefer sırasında da Akhilleus'un kuzeni Patroklos'u kaybettiğinde saçlarını kazıtması gibi Büyük

²⁴⁰ Tüner-Önen 2008, 199. Tüner-Önen – Yılmaz 2015, 221-225.

²⁴¹ Büyük İskender, Küçük Asya topraklarına geçtiğinde de okumak için sürekli yanında tutmuş ve *Ilias*'ı yastığının altında muhafaza etmiştir (Plut. *Alex.* VIII. 20). Bunun yanında Dareios'u yenilgiye uğratarak tüm mallarını savaş ganimeti olarak aldığı, Kralın payına güzel işlemeli bir sandık ganimet olarak düşmüştü. Büyük İskender çevresindekilerle biraz fikir alışverişinde bulunduktan sonra içersine koyulabilecek en değerli şeyin Homeros'un eserleri olduğuna karar verir (Plut. *Alex.* XXVI. 1; Plin. *nat.* VII. 29. 108-9; Strab. XIII. 1. 27). Dio Khryostomos'a (*Orat.* IV. 39) göre ise Büyük İskender söz konusu eseri en ince detayına kadar biliyordu.

²⁴² Büyük İskender'in Akhilleus'u örnek alarak hareket etmesine ilişkin olarak bk. Plut. *Alex.* V. 5; Arr. *anab.* VII. 14. 4. Akhilleus'a öykünmesine ilişkin bk. Edmunds 1971, 372-374; Stewart 1993, 78-86; Ameling 1988, 658-692; Cohen 1995, 483-505. L. Edmunds (1971, 369), İskender'in kendisini Akhilleus ile ilişkilendirmesinin temelinde dini dinamiklerin bulunduğunu düşünürken, A. Cohen (1995, 485) ise bunu eğitiminden kaynaklanan seküler bir olgu olarak görür.

²⁴³ Büyük İskender'in küçük yaşta Akhilleus'a öykünmesine ilişkin bk. Arr. *anab.* VII. 14. 4. Ayrıca bk. Plut. *Alex.* V. 8.

²⁴⁴ Büyük İskender'in annesi Olympias tarafından Akhilleus'un soyundan geliyordu: Plut. *Alex.* 2.1; Arr. *anab.* I. 11. 8; IV. 11. 6; Diod. 17.1.5; Curt. 4.6.29; 8.4.26; Iust. 11.3.1; Strab. XIII. 1. 27; *FGrHist* IIB 115 F 355 'Theopompos'. Eur. *Andr.* 1239-1249; Paus. I. 11. 2; Pind. *Nem.* IV. 51; VII. 35- 40. Babası II. Phillipos tarafından ise Isoc. 5.32, IOS, 109-15, 127; Arr. *anab.* II. 5. 9; III. 3. 2; IV. 10. 6; IV. 11. 6; VI. 3. 2; Diod. XVII. 1. 5; Curt. IV. 2. 3; Plut. *Alex.* 2.1.

Akhilleus'un mezarını ziyareti hakkında bk. Diod. XVII. 17. 3; Arr. *anab.* I. 12. 1; Plut. *Alex.* XV. 7-9; Iust. XI. 5. 12.

²⁴⁵ Arr. *anab.* I. 12.

İskender de en yakın arkadaşlarından Hephaistion öldüğünde saçlarını kazıtır²⁴⁶.

Büyük İskender'in Akhilleus'a olan öykünmesi dini anlamda da yoğun şekilde hissedilmektedir. Bu bağlamda Akhilleus'un koruyucu tanrıçası Athena olması nedeniyle Büyük İskender de tanrıçaya ayrı bir önem veriyor kendisi için koruyucu bir tanrıça olarak görüyordu²⁴⁷. Her fırsatta tanrıçaya adaklar adanmış ve gittiği kentlerde onun için muazzam tapınaklar inşa etmiştir²⁴⁸. Athena muhtemelen Büyük İskender'in kontrolünde olan Korinthos Birliği'nin de baş tanrıçasıydı²⁴⁹. Kral, Ilion'a vardığında ise kendi silahlarını tanrıçanın tapınağına adanmış ve *Ilias* destanındaki kahramanların kullandığı ve burada bulunduğu inanılan silahları alarak onları savaşlarda önünde taşıttırıyordu²⁵⁰. Bu silahlar içerisinde bir kalkan Malli kalesinin MÖ 325 yılında yağmalanması sırasında en ön saflarda Peuketes tarafından götürülüyordu²⁵¹. Ancak bunlar arasında Akhilleus'un kargısının olup olmadığına dair özel bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Büyük İskender söz konusu kargıyı almış olsa bile, böylesi değerli bir sunuyu Phaselis'teki Athena tapınağına adanması için önemli bir nedeni de olmalıdır.

Bu bağlamda Büyük İskender ile Phaselis kenti arasında çok iyi ilişkiler kurulduğu dikkat çeker. Kral daha henüz güneyde Arykanda, doğuda Phaselis teritoryumuna kadar uzanan Μιλύας χώρα bölgesine geldiği zaman, Phaselisli elçiler burada kendisine olan dostluklarını ve bağlılıklarını bildirerek altın bir taç sunmuşlardı²⁵². Kent teslim olduktan

²⁴⁶ Arr. *anab.* VII. 14. Patroklos öldükten sonra ise Akhilleus'un da ölmek istemesine benzer şekilde, Büyük İskender de Hephaistion için hissetmekteydi (Arr. *anab.* VII. 17). Bunun yanında Büyük İskender Troia'ya gittiğinde Athena için krbanlar adadı ve Akhilleus'un mezarına ait bir sütünü yağladı. Sonrasında ise Akhilleus onuruna düzenlenen bir koşu yarışmasına katıldı. Kent içerisinde dolaşırken birisi ona “*Aleksandros'un (Paris) lirini görmek ister misin?*” diye sorunca, “*Onu pek merat etmiyorum. Akhilleus'un yiğit kahramanlar için beste yaptığı liri görmeyi tercih ederim*” cevabını verir (Plut. Alex. XV. 7-9).

²⁴⁷ Price 1991, 29-31; Fredricksmeier 2000, 144; Higbie 2003, 136.

²⁴⁸ Büyük İskender MÖ 334 yılında Granikos'ta Perslere karşı ilk kez galip gelmesinin ardından ele geçirdiği üç yüz Pers kalkanını üzerine “*Phillipos oğlu İskender ve Lakedaimonlular haricindeki Hellenler bu (kalkanları) barbarların yaşadığı Asia'dan alarak adadılar*” yazdırarak Atina'daki Athena tapınağına adadı (Arr. *anab.* I. 16. 7). Büyük İskender'in Athena'ya sunduğu adaklar için bk. Plut. Alex. XVI. 18; Arr. *anab.* I. 16. 7 (Atina); Strab. XIII. 1. 26 (Troia); *I.Priene* 145. (Athena Polias için Priene kentinde bir tapınak adanmıştır: βασιλεὺς Ἀλέξανδρος | ἀνέθηκε τὸν ναὸν | Ἀθηναίῃ Πολιάδι); Curt. III. 7. 3; Arr. *anab.* II. 5. 8-9 (Soli ve Magarsos); Curt. III. XII. 27 (Issos Savaşı'ndan Sonra); Curt. IV. 13. 15 (Gaugamela Savaşından önce); *Lindos II.* 2. XXXVIII (Lindos); Curt. VIII. 2. 32 (Sogdiana'daki Khorienes Kayalığı'nı kuşattıktan sonra); Arr. *anab.* IV. 22. 6 (Hindistan Seferi sırasında Parapamissos'ta yer alan Nikaia kentine geldiğinde); Curt. VIII. 11. 24 (Aornos'un fethinde). İskenderin son tasarımlarından birisi de Ilion'da ve Makedonya'da muazzam Athena tapınakları inşa etmekte (Diod. XVIII. 4. 5; Strab. XIII. 1. 26). (Büyük İskender'in koruyucu tanrıları olarak Zeus ve Athena için bk. Prandi 1990, 345-369; Fredricksmeier 2003, 262).

²⁴⁹ Price 1991, 29.

²⁵⁰ Arr. *anab.* I. 11. 7-8; VI. 9. 3; 10. 2; Plut. Alex. XV. 5; Diod. XVII. 17. 3-18; 18. 1; 21. 2; Iust. XI. 5. 12.

²⁵¹ Arr. *anab.* VI. 9. 3.

²⁵² Arr. *anab.* I. 24. 5. Hall 1986, 143-145; Keen 1996, 113-116.

sonra ise Solyma Dağları arasından Phaselis'e geçen Büyük İskender MÖ 334-333 kışını geçirmek üzere bir süre burada kaldı²⁵³. Bu sıralarda Phaselislilere yağma faaliyetleriyle zarara uğratan Mnaralılar üzerine de bir hareket düzenleyerek onları kent için etkisiz hale getirmişti²⁵⁴. Ayrıca yine Büyük İskender'in muhtemelen Phaselis'te olduğu dönemde kendisine karşı düzenlenen bir suikast planı ortaya çıkarılmıştır²⁵⁵. Buna göre Pers kralı Dareios, Büyük İskender'i öldürmesi karşılığında bin *talanta* ve Makedonia Krallığı'nı kendisine verileceği haberini kralın ordusunda Tessalia süvari komutanı olan Lynkestis'li Aleksandros'a Sisines adındaki bir kişi aracılığıyla iletcekti²⁵⁶. Ancak sonuca ulaşamayan bu girişimle birlikte Büyük İskender'in Phaselislilerle kurduğu iyi ilişkiler, muhtemelen kendisinin Ilion'dan aldığı Homeros dönemi kahramanlarına ait savaş silahları içerisinde yer alması muhtemel olan Akhilleus'un kargısını Phaselis'teki Athena tapınağına adanmış olması beklenebilir. Ancak Kralın Akhilleus'a olan hayranlığı ve söz konusu efsanevi savaş silahının önemi antik yazarların göz ardı edebileceklerini düşünmek oldukça zorlama bir beklentidir.

Söz konusu kargıyla ilintili tek bilgi veren yazar olan Pausanias'ın MÖ II. yüzyıldaki aktarımından sonra da herhangi bir kayıta böyle bir bilginin yer alamaması, yazarın kendi döneminde belki yerel belki de panhellenik anlamda popüler olan bir söylencenin yansıması olarak görülebilir. Zira aynı zamanda Phaselis'te Athena kültürüne ilişkin bazı yenilikler söz konusudur. Bu bağlamda özellikle II. Sofistik Dönemi'n karakterine uygun olarak kentler kendi kökenlerini Hellenlerle bağdaştırarak, bu yönlerini ön plana çıkarmak ve bazı ayrıcalıklara sahip olmak için büyük gayret içerisindeydiler. Phaselis kenti de muhtemelen bu kapsamda Athena kültürüne ilişkin ilk olarak MS II. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen ve Phaselis'lilerin Boule ve Demos'unun Ptolemaios adlı vatandaşdaşlarını onurlandırdıkları bir yazıtta *prokathēgetis epitheton*'unun tanrıçayla anılması sonucunda gerçekleşir: TAM II 1200;

²⁵³ Arr. *anab.* I. 24. 1-6; XXV. 1-2; Plut. *Alex.* XVII. 1-8. Kentte bulunduğu bir gün Phaselisli retor, tragedya yazarı ve bir bilmece ustası olan Theodektes'in *agoradaki* heykelini görünce, ünlü filozof Theodektes'in heykeline pek çok çelenk atmıştı (Plut. *Alex.* XVII. 8). Büyük İskender, Theodektes ile resmen tanışmamış olsa da onu kendi hocası Aristoteles'ten dolayı gıyaben tanımış olmalıdır (Tüner-Önen 2013, 125-150).

²⁵⁴ Büyük İskender Phaselis'te kaldığı dönemde, hem kendi ordusuna geçiş yolunda saldırılar düzenleyen hem de Phaselislilerin ziraaî faaliyetlerini engelleyen Pisidia sınırındaki Mnaralılar üzerine bir sefer düzenleyerek güçlü surlarla çevrilmiş olan Mnara'yı ele geçirdiştir (Arr. *anab.* I 24, 3-6; Diod. XVII 27. 7; 28. 1-5). Söz konusu yerleşim daha sonra muhtemelen Phaselis teritoryumuna dahil edilmiştir. Mnara'nın lokalizasyonuna ilişkin olarak bk. Tüner 2002, 68-70.

²⁵⁵ Hammond 1997, 78-80; Fox 1997, 134-137; Badian 2000, 56-57; Heckel 2003, 210-211.

²⁵⁶ Arr. *anab.* I. 25; Iust. XI. 7. 1-2. Büyük İskender'in en önemli komutanlarından Parmenion, Pers casusu Sisines'i Phrygia'da yakalamış ve songulanması için Kralın yanına göndermişti. Büyük İskender, daha en başından beri Büyük İskender'in ordunun içerisinde yer almasını istemeyen Arkadaş Birliği'ndeki komutanlarını topladı ve onun tutuklanmasına karar verdi. Böylece çok önemli bir teklike savuşturmuş oldu, zira soruşturmalar sırasında ordu arasındaki iletişime ilişkin önemli bilgileri içeriyordu. A. B. Bosworth'a (2005, 70) göre MÖ 333 yılının baharında Gordion'da buluşulmasına da Phaselis'te karar verilmişti.

Φασηλειτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος
 [Π]τολεμαῖον δις τοῦ Κολαλή[μιος]
 [Φ]αση<λε>ίτην, ἄνδρα καλὸ[ν]
 [καὶ] ἀγαθ[ὸ]ν γενόμενον καὶ [τοῦ]
 5 [πρ]ώτου τάγματος τῆς πό[λ]εο[ς],
 εἰκοσαπρωτεύσαντα κ[— — — — —]
 μέχρι τοῦ τῆς ζωῆς χρόνου[ν, ἱερα]-
 τεύσαντα τῆς προκαθηγέτ[ι]-
 δος τῆς πόλεος θεᾶς Ἀθηνᾶς
 10 Πολιάδος καὶ τῶν θεῶν Σεβασ-
 τῶν, πρυτανεύσαντα φιλοτεί-
 μως, ὑποφυλάξαντα τοῦ Λυκίων
 ἔθνους, ὡς καθ' ἐκάστην ἀρχὴν
 τετειμησθαι αὐτὸν ὑπὸ τῆς
 15 πόλεος · πολλὰ καὶ μεγά-
 λα παρεσχημένον τῇ πατρίδι
 ἐν τῷ τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνῳ,
 καὶ μετὰ τὴν τελευταίην δὲ
 αἰωνίους δωρεὰς καταλελοι-
 20 πότα τῇ πατρίδι εἷς τε ἀναθήματ[α]
 καὶ θεωρίας καὶ διανομὰς ἀρετῆς
 ἔνεκεν τῆς εἰς αὐτόν ——— τὴν δὲ τοῦ
 ἀνδριάντος ἀνάστασιν ἐποίησατο
 Μέννησσα ἢ καὶ Τερτία Ἐνβρόμου δις
 25 Φασηλεῖτις, ἢ θεία καὶ κληρονόμος αὐτοῦ,
 καθ[ὼ]ς
 [ὁ] Πτολεμαῖος διετάξατο.

Phaselis'lilerin Boule ve Demos'u, güzel ve iyi bir insan olan, yaşamı boyunca kentte önde gelen birisi olan, eikosaprotas'lık yapmış, kentin prokathegetis'i tanrıça Athena Polias ve Tanrı Augustus'ların rahipliğinde bulunmuş, onursever şekilde pryτανlık görevini ve Lykia ulusunun hypophylaks görevini yerine getirmiş, öyle ki her memuriyetliği esnasında kent tarafından onurlandırılmış, yaşamı boyunca vatani için çok ve büyük yardımlarda bulunmuş ve ölümünden sonra ise vatanına sunular, oyunlar ve para dağıtımı için sonsuz hediyeler vasiyet etmiş olan Kolalemis'in oğlu Ptolemaios'tan olma Phaselisli Ptolemaios'u erdemi vesilesiyle (onurlandırdı). Enbromos oğlu Enbromos'un kızı, (aynı zamanda) onun (Ptolemaios'un) da teyzesi ve mirasçısı, namı diğer Tertia olan Mennessa bu heykelin Ptolemaios'un vasiyetine uygun olarak dikilmesini sağladı.

Yazıtta yer alan *prokathegetis* (yol gösterici, önder) *epithetonu* kentlerin koruyucusu olarak tanımlanan tanrılara atfedilmekte ve kullanımı da genellikle Küçük Asya'nın batı sahilleriyle sınırlı kalmaktadır²⁵⁷. U. Brackertz ise Hellenistik Dönem'in ideolojisini yansıttığına inandığı söz konusu *epithetonun* kentlerin kendi tanrılarına politik unvanlar vererek bir takım prestij sunduklarını öne sürer²⁵⁸. Ancak kentlerdeki yerel agonlara taraftar

²⁵⁷ Ephesos'ta Artemis (Merkelbach – Stauber 1996, 11no), Termessos'ta Hermes (SEG XVII. 552), Sidyma'da ise Hekate (TAM II. 189; 190) *prokathegetis epithetonu*yla anılmaktadır.

²⁵⁸ U. Brackertz (1976, 211-223), bir kent ile özel bir ilişki içerisinde yer alarak temel bir tanrıyı belirlemek için özellikle Hellenistik Dönem'de kullanılan bazı farklı unvanları da ayırmıştır: 1-) ἀρχηγέτης, ἀρχηγέτις (τῆς πόλεως) 2-) (προ)καθηγεμών, (προ)καθηγέτις (τῆς πόλεως) 3-) ὁ προεστῶς (ἢ προεστῶσα) τῆς πόλεως 4-) ὁ τῆς πόλεως θεός. Homeros tarafından Apollo için kullanılan ἀρχηγέτης Klasik ve Hellenistik dönemlerde ortaya çıkar. Kentin genetivus formu olan τῆς πόλεως ile birlikte olsun ya da olmasın bu unvan resmi dökümanlarda dahil olmak üzere bir kentin ana tanrısı olarak düşünülen tanrılar için kullanılabilirdi. Ayrıca τῆς πόλεως ifadesi olmaksızın söz konusu ἀρχηγέτης epithetonu kente yerleştirilen tanrı ve kahramanlar için de kullanılmaktadır. (MÖ 270/269 yılında Atinalılara yaptığı birçok hizmet nedeniyle Kallias onurlandırılır. Bu onurlandırmada MÖ 279/278 yılında Kallias'ın II. Ptolemaios'un heyetine giderek Panathenaia bayramları için bir takım sunularda bulunulması istediği belirtilir. Ancak yazıtta dikkati çeken nokta bu bay-

çekebilmek için rekabet içerisindeki Küçük Asya kentleri söz konusu unvanı yerel tanrıalarının popüleritesini arttırmak için kullanmış gibi görünmektedir²⁵⁹. Zira Phaselis'te de hemen hemen yine aynı dönem içerisinde ilk kez bazı agonlar düzenlenmiştir²⁶⁰. Bunlardan bir tanesi de Panhellenik olarak kentlerin koruyuculuğunun simgesi haline gelmiş Athena'nın koruyucu tilsimi olan Palladion adını taşıyordu ve muhtemelen de tanrıça Athena onuruna düzenleniyordu²⁶¹. Tüm bunlar değerlendirildiğinde Akhilleus'un söz konusu kargısının Büyük İskender'in kente gelişinden öncesinde ya da bizzat kralın kendisi tarafından Phaselis'teki Athena Tapınağı'na adanmış olmasından ziyade, Pausanias'a ait aktarımınla öncesinde tanrıça için kentte gerçekleştirilen diğer yenilikler kapsamında burada bir adak hediyesi olarak saklandığı popüler bir görüş olarak değerlendirilebilir²⁶².

Yukarıda söz edilen Palladion agonu da bu kapsamda ismini Troia kenti kaynaklı Athena'nın Palladion heykeline dayanmaktadır ve Phaselis'teki Athena'nın koruyucu yönünü vurgular²⁶³. Agon ise ilk kez Aurelia Apphia tarafından MS III. yüzyılda kent için vakfedilmiş

ramların ilk defa Athena Polias'a değil de Athena ἀρχηγέτης (baş lider, kurucu) için yapıldığı belirtilmektedir. T. L. Shear (1978, 36 dn 88), Athena'nın bu epitheti ile Athena Polias'ın kastedildiğini ve ikisinin aslında aynı olduğunu aktarır. Söz konusu *epitheton*lar hakkında ayrıca bk. Geisau 1957, 171; Kroll 1982, 69; Cole 1995, 305.

²⁵⁹ Bu bağlamda temel bir festival düzenlemek için askeri gücü elinde bulunduran Teos'un kendisinden daha büyük kentlerden çok daha fazla söz konusu unvanı kulanması dikkat çeker. Ayrıca Roma İmparatorluk Dönemi'nde Küçük Asya'daki agonların dönüşümü ve gelişimi için bk. Çokbankır 2010, 19-37.

²⁶⁰ Merkelbach – Stauber 2002, 76: ἀθλοχάρους OC[| κῶδος | καὶ γενόμεν C[| ἀλλ' οὐ νῦν κείνων[|| ἔστην Γ[| ἀλλὰ πατρός[| βιεα Γ[| ἦτοι γὰρ παῖδε[ς] Λ[|| ἄμα μισ[| τὸν πατέρα στε[φ | ησεμ[| μάρτυς γοῦν ἐστ[ι || ὄλβον ἄσι[| σημαίων ἀρετ[ῆν | εἰ δ' ἐθέλης καὶ γα[| ἀνδρῶν εἰμι πάλης[
TAM II 1207: Αὐρήλιον Κούγαν, υἱὸν | Αὐρηλίου Ὀνιάλλεος | τοῦ καὶ Πονεσέλμου | Κολαλήμεος, Φασηλί- || την, νεικήσαντα ἀν- | δρῶν πάλην | θέμιδος, ἧς κατέλι- | πεν Εὐκρατίδας Α- | κρίτου δῖς, Φασηλίτη[ς], || ἄπτωτον ἄμε[σο]- | λάβητον. “*Kolalemis oğlu Poneselmos olarak da bilinen Aurelius Oniallis'in oğlu Phaselis'li Aurelius Kougas, Akritos oğlu Akritos'un oğlu Phaselis'li Eukratidas'ın miras bıraktığı themis'in yetişkin erkekler katagorisi güreş müsabakasını sırtı yere gelmeden ve belini kavratmadan kazandı.*”
Adak et al. 2006, 4no: [τὸν δεῖνα τοῦ δεῖνος] | [τοῦ Εὐκρατίδου,] | [Φασηλίτην, νεικήσαντα] | [ἀνδρῶν πάλην θέμιδος,] | [ἧς κατέλι]πεν ὁ πάππος | [αὐτοῦ Εὐκ]ρατίδας Α[κρί]του | [τοῦ Ἀκρίτου] Φασηλείτης | [ἄπτωτον] ἄμεσολάβητον. “*Akritos'un torunu ve kendisinin büyük babası olan Eukratidas'ın vasiyet ettiği agon'un erkekler katagorisi güreş müsabakasını beli kavranmadan ve sırtı yere gelmeden kazanan Eukratidas'ın torunu falancayı (dikti).*”

Adak et al. 2006, 5no: [- - - -] συνστε[φθεις] | [νεική]σας καθῶς τὸ π[λῆ]- | [θος ἐπ]εβοήσατο θέ[μι]- | [δος τῆ]ν ἀνδρῶν πάλη[ην,] || [ἧς κατέ]λιπεν Εὐκρατί[δας] | [Ακ]ρίτου β' Φασηλ[ίτης]. “*(Ben n.n.), Akritos'un oğlunun oğlu Eukratidas'ın miras bıraktığı themis'in yetişkin erkekler katagorisi güreş müsabakasını kazandığım için birlik toplantısında alınan sesli oylama uyarınca (diğer sporcularla birlikte) taçlandırıldıktan sonra (bunu diktim).*”

²⁶¹ TAM II. 1206; Adak et al. 2006, 6no.

²⁶² Ayrıca Troia kentinden sürgün edilerek Phaselis'in hemen yanbaşıında ikamet eden Thebe ve Lyrnessoslular da söz konusu efsanelerin oluşumuna katkı sağlamış olabilirler (Eust. *Comm. ad Hom. II. I. 501. 30 vdd*).

²⁶³ Triton'un yanında, onun kızı Pallas'la birlikte savaş sanatını öğrenen Athena'nın kazayla Pallas'ı öldürmesi neticesinde ya da *pallein* fiilinden türemiştir (Apollod. *bibl. III. 12. 3*). Palladion heykeli hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Frazer 1921, 38-41; Ziehen 1949, 171-189; Demargne 1984, 965-969; Sourvinou-Inwood 2011,

ve buradaki oyunda çocuk katagorisi güreş yarışmasını da Aurelius Ptolemaios kazanmıştır:

TAM II. 1206 (Fig. 16);

- Αὐρ(ἥλιος) Πτολεμαῖος ὁ καὶ
 Ζωσιμᾶς, υἱὸς Αὐρ(ἡλίου) Ἀρτε-
 μιδώρου Πτολεμαίου, Φα-
 σηλείτης, νεικήσας πα[ί]-
 5 δων πάλην ἐνδόξως ἀ-
 γῶνος Παλλαδείου πρῶ-
 τως ἀχθέντος, οὗ ἔδωρή-
 σατο τῇ πόλει ἡ ἀξιολο-
 γωτάτη Αὐρηλία Ἀφφία Κ[ο]-
 10 λαλήμεος δις Ἐμβρό-
 μου δις, Φασηλείτις,
 ἄπτωτος ἀμεσολάβη-
 τος.

Fig. 16. Palladeion Agonuna ait Yazıt

Ptolemaios oğlu Aurelius Artemidoros'un oğlu, Zosimas olarak da bilinen Phaselis'li Aurelius Ptolemaios, II. Embromos'un oğlu II. Kolalemis'in övgüye layık kızı Phaselis'li Aurelia Apphia'nın kente hediye ettiği ve ilk olarak düzenlenen Palladeion Agon'unun çocuklar katagorisi güreş müsabakasını sırtı yere gelmeden ve belini kavratmadan üne değer bir şekilde kazandı.

Diğer bir yazıtta ise ilkiyle aynı yüzyıla tarihlenmekte ve Aurelius Kougas'ın yetişkin erkekler katagorisi güreş müsabakasını kazanarak ödül olarak heykeller aldığı belirtilmektedir: Adak *et al.* 2006, 6no (Fig. 17);

Fig. 17. Palladeion Agonuna ait Yazıt

- [Αὐρ.] Κούγας Ὀνιάλλεος
 [τοῦ κα]ι Πονεσέλμου Κολα-
 [λήμε]ος Φασηλείτης
 [νε]ικήσας ἐνδόξως ἀν-
 5 [δρῶν πάλην τ]ὸν ἀγῶ-
 [να Παλλαδείου] θέμιδος,
 [ἧς κατέλιπεν] ἡ ἀξιολο-
 [γωτάτη γυν]ῆ Αὐρ. vac.
 [Ἀφφία Κολαλήμ]εος δις Ἐμ-
 10 [βρόμου δις Φασ]ηλείτις,
 [λαβῶν ἄθλον τοῦ]ς ἀνδρί-
 [αντας].vac.

Kolalemis oğlu Poneselmos olarak da bilinen Oniallis'in oğlu Phaselis'li Aurelius Kougas, Embromos'un oğlunun oğlu olan Kolalemis'in oğlunun kızı, övgüye layık bir kişi olan Phaselis'li Aurelia Apphia'nın miras bıraktığı Palladeion agonunun yetişkin erkekler katagorisi güreş müsabakasını kazandı, ödül olarak heykeller aldı.

Phaselis'teki Palladion agonu isimi bakımında Panhellenik olarak bilinen tek örneği teşkil eder. Bunun yanında her ne kadar kentteki agon yazıtında zafer elde eden Aurelius Kougas ödül olarak heykeller aldığı söylene de, agonun tanrıçaya ait Palladion heykeli onuruna mi düzenlendiği bilinmemektedir²⁶⁴. Ancak Athena'nın en erken tapınımlardan itibaren kentlerin koruyucusu rolüne ilişkin en önemli sembolü olan heykeline ait bu özel isim, Phaselis'teki agonun itibarını ve değerini arttırmayı ve daha çok katılımcı çekmeyi amaçlamış olmalıdır. Zira Greko-Romen toplumlarda söz konusu heykelle ait efsaneler çok çeşitli ve de yaygındır. Genellikle ağaçtan (ξύονον [*ksoanon*]) yapılan, göğüslerinde aigis, sağ elinde bir kargı, sol elinde ise bir öreke ile kirmen taşır vaziyette ve üç kübit uzunluğunda tasvir edilir²⁶⁵. Bir kentin koruyuculuğunu garanti eden Palladion heykelinin en eskisi ve saygı göreni ise Troia kentinde bulunuyordu. Efsaneye göre Ilos, Troas Bölgesi'ne geldiğinde, kuracağı şehrin sınırlarını belirlemesi hususunda Zeus'a dualar ederek ondan bir işaret bekler. Bunun üzerine ertesi gün uyandığında çadırının önünde Athena'nın bir kaza eseri hayatını kaybeden oyun arkadaşı Pallas'ın onuruna yaptığı heykelin toprağa saplanmış olarak durdurduğunu fark eder ve bunun kendisine gönderilmiş bir işaret olduğunu düşünür²⁶⁶. Athena söz konusu heykeli ilk olarak her ne kadar Olympos'ta Zeus'a ait tahtın hemen yanına koymuş olsa da, Ilos'un büyük büyükannesi Elektra'nın Zeus ile birleşmeleri sırasında heykelle dokunarak onu lekelemesi

²⁶⁴ İmparator Domitianus'un Roma kentinin biraz dışında kalan Alba'daki villasında Athena (Minerva) onuruna düzenlenen şii yarışmasını Carus adlı bir kişi kazanmış ve ödül olarak da Palladion heykelini almıştır (Mart. *Ep.* IX. 23).

²⁶⁵ Apollod. *bibl.* III. 12. 3; Schol. *Eur. Ores.* 1129; Dion. Hal. *ant.* I. 68-69. Diod. *fr.* IX. 3. İskenderiye'li Clement (*prot.* IV. 42) Palladion'un tıpkı Olympia'daki Zeus heykelinde olduğu gibi, Pelops'un kemiklerinden yapıldığı görüşünü aktarır. Bunun yanında antikçağ boyunca söz konusu heykel genellikle silahlı ve ayakta tasvir edilmiştir. Ancak Homeros (*Il.* VI. 92; 273; 303) Troia'daki Athena heykelini oturur vaziyette düşünmüş, zira Troia'lı bir kadının adak *peplosunu* tanrıçanın dizlerine koyduğunu belirtir. Bunun yanında Strabon (XII. 1. 41) da bu tartışmalara bir katkıda bulunmuş ve Phokaia, Massilia, Roma, Khios ve bazı yerlerdeki zeytin ağacından yapılmış Athena heykellerini oturur halde olduğunu aktarmıştır (Kroll 1982, 67-68).

²⁶⁶ Söz konusu anlatının var olan farklı versiyonlarında genellikle heykelin henüz Athena tapınağının çatısı inşa edilmeden önce gökyüzünden atıldığı düşünülmüştür. Örneğin *Dict. Cret.* (V. 5) metnine göre, söz konusu heykel Ilos'un Athena tapınağını yaptığı esnada; fakat çatı kısmı henüz inşaa edilmemişken gökyüzünden düşmüştü. Sonrasında ise Palladion kutsal yapı içerisinde uygun bir yere koyulmuştur. Roma'daki kutsal yıldırım taşı Terminos'un da Iuppiter tapınağında üstü açık bir bölgede bulunması, gökyüzünden düştüğüne inanılan nesnelere kapalı alanlarda değil de daha çok üstü açık bir bölgede konumlandığını göstermektedir (Graves 2004, 775).

üzerine, Athena öfkelenerek heykeli ve genç kadını yeryüzüne atar²⁶⁷. Bunun yanında Palladion'un Troia kentine gökyüzünden düştüğü²⁶⁸ ya da kimi anlatıya göre Athena'nın²⁶⁹, kimine göre ise Zeus'un²⁷⁰ hediyesi olarak Dardanos tarafından Troia kentine getirildiği gibi farklı efsaneler de bulunur.

Palladion heykeli ve Athena'nın kentlerdeki koruyucu rolüyle bağlantılı en klasik efsane kuşkusuz Troia Savaşı'nda, kentin ele geçirilip savaşın kaybedilmesine neden heykele ilişkindir. Bu kapsamda kent Akhalar kaşısında büyük bir direniş göstermiş, ancak koruyucu tılsımı olan Athena'nın Palladion heykelinin Odysseus ve Diomedes tarafından çalınmasının ardından savaşı kaybetmiştir²⁷¹. Birçok geç dönem kaynağı bu anlatıyı sürdürmüştür ve vazo betimlerinde Palladion'un kaçırılış sahnesi sergilenmiştir²⁷². Savaşın ardından en güçlü Hellen kentlerinden olan Atina, Argos ve Sparta, daha sonrasında ise Roma tanrıça Athena'nın koruyuculuğunu elde edebilmek ve siyasi alanda kendi güçlerini meşrulaştırmak adına Troia'daki Palladion heykelinin kendi kentlerine getirildiği efsanelerini geliştirmişlerdir.

Argoslular en eski heykelin kendilerinde olduğunu ileri sürerler; Atina ve Spartalılar ise kendi Palladion heykellerini Argoslu kahraman Diomedes'ten aldıklarını düşünmüşlerdir²⁷³.

²⁶⁷ Ovid. *Fast.* VI. 420 vd; Apollod. *bibl.* III. 12. 3.

²⁶⁸ *FGrHist* 26 F 1. 34. 1. 'Konon' = Phot. *Bibl.* 186; *FGrHist* 3 F 179. 'Pherekydes'; Dion. Hal. *ant.* II. 66. 5; Clem. Alex. *prot.* IV. 42; Ovid. *Fast.* VI. 421 vd.

²⁶⁹ Dion. Hal. *ant.* I. 68 vd.

²⁷⁰ *Iliouper.* IV = Dion. Hal. *ant.* I. 69. 3.

²⁷¹ *Il. Parva* XI; Verg. *Aen.* II. 162-170; *FHG* IV. 387 'Derkyllus'; Plut. *mor.* 309 [17A]. App. *Mithr.* XII. 53; Quint. Smyrn. X. 350-360. Bir efsaneye göre Odysseus geceleyin Diomedes'le birlikte Troia'ya girerler ve daha sonra tekrar buluşmak üzere ayrılırlar. Odysseus dilenci kılığında kendisini kamofile eder Diomedes'i beklediği sırada Hellen tarafından tanınır ve onun yardımıyla Diomedes'le birlikte Palladion'u çalarak birçok muhafızı öldürdükten sonra Akhaların gemilerine getirirler (Apollod. *Epit.* V. 13). Ancak Palladion heykelinin, Akhaların Troia kentine girmesinden önce mi yoksa kent düştükten sonra mı çalındığı antikiteden bu yana tartışıla gelmiştir. *Ilioupersis* metnine (IV) göre heykel, Akhalar Troia'yı ele geçirdiğinde ve sonrasında hala kentteydi. Zira Troia düştükten sonra Aias tarafından kovalanan Kassandra kült heykelinin koruyuculuğunu elde edebilmek için ona sığınmıştı (Strab. XIII. 40). Bu nedenle farklı bir durum ortaya çıktı ve Odysseus ile Diomedes'in çaldığı kült heykelinin aslında Palladion'un bir kopyası olduğu ileri sürüldü. Bazı görüşlere göre Troia kentinde iki Palladion heykeli vardı, birisi Odysseus ve Diomedes tarafından kaçırılan kopya heykel, diğeri ise Aineas tarafından İtalya'ya götürülen gerçek Palladion (Dion. Hal. *ant.* I. 68vd.; II. 66. 5 Paus. II. 23. 5; Ovid. *Fast.* VI. 421; ayrıca bk. Clem. Alex. *prot.* IV. 42). Zira gökyüzünden düşen gerçek Palladion heykeli Troia kentinden çalınmış olsa bile, kentin duvarları içerisindeyse kent kesinlikle alınmazdı. (Apollod. *Epit.* V. 10). Konuya ilişkin olarak detaylı bilgi için bk. Robertson 2001, 33-35; Sourvinou-Inwood 2011, 227-245; Letoublon 2014, 143-161.

²⁷² Pytheas isimindeki bir sanatçıya ait tabanında Odysseus ve Diomedes'in Palladion heykelini çalarken resmedilen bir kase onbin *denarii* gibi yüksek bir fiyat karşılığında satılır (Plin. *nat.* XXXIII. 156-157).

²⁷³ Atinalılar ise kendi adalet mahkemelerinin adının söz konusu Palladion heykelinden geldiğini iddia etmişlerdir. Diomedes, Troia'nın düşmesinden sonra çaldığı Palladion heykeliyle birlikte memleketi Argos'a dönüş yolundadır. Ancak karanlık kendisinin ve mürebatının nerede olduklarını anlamasına engel olması nedeniyle Atikka topraklarına geçmişlerdi. Demophon ise karanlıktan da yararlanarak bu insanların bir çoğunu öldürmüş ve Palladion heykelini ele geçirmiştir. Bunun yanında söz konusu grubun arasından bir

MÖ VI. yüzyıl ya da daha erken dönemden itibaren varlığı bilinen Argos'taki Palladion büyük ihtimalle Larissa Tepe'sindeki akropoliste yer alan Athena Polias tapınağında bulunmaktaydı²⁷⁴. Argos'taki Athena'nın *palladion* heykeli yıkanmak üzere Arestor *phratriası* kadınları tarafından kentten 4 km uzaklıkta yer alan Inakhos Nehri'ne götürülüyordu. Bu törene erkekler katılamazken, tanrıçanın giysisi çıkarılarak heykel nehirde kadınlar tarafından yıkanır ve yeni *peplosu* giydirilirdi²⁷⁵. Son derece gizlilik içerisinde yürütülen bu ritüel Atina kentinde de *plynteria* adıyla kutlanmaktaydı²⁷⁶.

Roma da Palladion heykeline sahip olma iddaasındaydı. Buna göre Palladion heykeli Diomedes²⁷⁷ ya da Aineas²⁷⁸ tarafından Troia'dan öncelikle Lavinum'a getirilmiş ve buradan da bir sonraki nokta olan Roma kentine taşınmıştır²⁷⁹. Troia'nın hem koruyucusu hem de trajik sonuyla yok edicisi olan Palladion heykelinin koruyucu gücünden esinlenerek Roma kenti de bu efsanelerle Latium'daki diğer kentler üzerinde üstünlük iddiası eğilimdeydi²⁸⁰. Roma Yasası'nı (*pignora imperii*) koruyan altı tılsımla birlikte, Palladion da Roma Forum'unda bulunan Vesta Tapınağı'nın içerisinde saklanıyordu²⁸¹. Augustus, Palladion heykelini ya da

Atinalı Demophon'un atının çiftesiyle ölmüştü. Bu nedenle ilk kez Demophon'un yargılandığı Atina'daki bu mahkemeye Palladion adı verilmiştir (Paus. I. 28. 8; ayrıca bk. Clem. Alex. *prot.* IV. 42). Sparta'da Odysseus'un bir tapınağının neden Leukippos'un kızlarının tapınağının yanında inşa edildiği sorusuna cevap olarak: Diomedes'in soyundan gelen Erginos Argos'taki Palladion heykelini çalmak için Temenos'u ikna eder: Ayrıca Erginos, Temenos'un arkadaşlarından biri olan Leagros'un yardımıyla ve bilgisiyle bunu gerçekleştirmiştir. Ancak sonradan Leagros ile Temenos arasında bir anlaşmazlık baş göstermesi üzerine, Leagros heykeli Sparta'ya götürmüştür. Spartalı krallar da bu heykeli memnuniyetle kabul etmişler ve onu Laukippos'un kızlarına ait tapınağın yanında bir yere koyarlar. Troia'dan heykeli çalanlardan birinin kendilerini koyuyacağına ilişkin Delphoi'dan gelen bir kehanet üzerine de hemen orada Odysseus için bir tapınak inşa edilerler. Zira Sparta kralı Ikarios'un kızı Penelope ile evliydi ve kentle özel bir ilişkisi bulunuyordu (Plut. *mor.* 302 [48D]).

²⁷⁴ MÖ VI. yüzyılda Athena Polias için inşa edilmiş ve bazı kutsal yasalara sahipti (*SEG XI.* 314).

²⁷⁵ Kallim. *hym.* V. 51-54; 82-89.

²⁷⁶ Plynteria, Panathenaia şenliklerinden iki ay önce Targelion ayının son haftasında kutlanıyordu. Athena'ya ait kült heykeli Phaleron kıyılarında yıkanmak üzere tapınağından çıkarılır ve yıkandıktan sonrada tapınağa geri getirilirdi. Plynteria hakkında detaylı bilgi için bk. Simon 1983, 46-48; Robertson 1996b; 48-52; Sourvinou-Inwood 2011, 135-224.

²⁷⁷ Cass. *Hem. fr.* VII; Serv. *Aen.* II.166; Sil. *pun.* XII. 51-78.

²⁷⁸ Paus. II. 23. 5.

²⁷⁹ Palladion heykeli hakkındaki en yaygın görüş buradan çok uzaklarda saklandığına ilişkindir. Aineas onu Troia'dan alarak İtalya'ya getirmiştir. Dardanos'un Troia kentine getirdiği söylenen bu heykeli Aineas, Troia savaşı sırasında almış ve İtalya'da yerleşene kadar saklamıştı (Plut. *Cam.* XX; Paus. III. 23. 5; Dion. Hal. *ant.* I. 68-69; II. 66. 5). Roma kentinin ilk krallarından biri olarak kent dinini kuran Numa Pompilius'un döneminde heykelin Roma'da olduğu düşünülmüş (Flor. *epit.* I. 1. 2).

²⁸⁰ İtalya'da Lavinium, Luceria ve Siris kentleri de Troia'daki Palladion heykeline sahip olduklarını düşünmekteydiler (Strab. VI. 264; Serv. *Aen.* II. 166; Plut. *Cam.* XX; Tac. *ann.* XV. 41; Dion. Hal. *ant.* II. 66).

²⁸¹ Serv. *Aen.* VII. 188; Prudent. *Orat. Sym.* 192-197; 965-973. Bunun yanında Ilion'daki Athena tapınağı alevler içindeyken Ilos, Palladion heykelini kurtarmış ancak bu sırada alevlerden kör olmuştu. Benzer şekilde

bir kopyasını Palatinus tepesi üzerinde kendisinin adadığı Vesta Tapınağı'na taşıdığı öne sürülür²⁸².

pontifex maximus L. Caecilius Metellus da MÖ 241 yılında Vesta tapınağı yandığı sırada kült heykelini alevlerden korumaya çalışırken Palladion heykelini kurtarmış ancak kendisi de kör olmaktan kurtulamamıştı (Plut. *mor.* 309 [17A]; ayrıca bk. Ovid. *Fast.* VI. 437vd; Cic. *Sca.* XXIII. 48; Val. Max. I. 3. 5; Sen. *Controv.* IV. 2; Plin. *nat.* VII. 137-138).

²⁸² *CIL* X. 6441. Athena'ya ait Palladion'un baş kısmında yer alan bir fragman da Palatinus tepesinde bulunmuştur. Herodianus'a (I. 14. 4.) göre, Palladion heykeli MS 191 yılında Forum'daki tapınakta yer alıyordu. Bu durum belki de gerçek Palladion heykelinin her daim burada bulunduğu ya da Augustus döneminden sonra buraya geri getirildiği anlamına gelebilir. Heliogabalus kendisi için Palatinus tepesinde bir tapınak inşa edilmiş ve Ana Tanrıça'ya ait sembol, Vesta'nın ateşi, Palladion heykeli ve Sali'i'e ait kalkanları, dahası Romalıların kutsal olarak gördükleri hemen herşeyi bu tapınağa taşımıştır (SHA *Heliogab.* III. 4-5; VI. 8-9).

6. PHASELİS PANTHEONU VE ATHENA POLİAS

Phaselis'in baş tanrıçası Athena, efsanelere göre bizzat babası Zeus'un başından doğar ve onun en sevdiği çocuğudur. Athena'nın babasıyla olan bu güçlü bağı polis yaşamında da Athena kült ortağıyla kendisini göstermiş ve Doğu Akdeniz'de polis ile kurumlarının koruyucuları olarak saygı görmüşlerdir²⁸³. Hem sosyal düzeni koruyor hem de politik yaşama yön veriyorlardı. Tanrıların en kilit rollerinden birisi Panhellenik anlamda polisteki sosyal birlikteliği ve uyumu korumaktı. Athena Polias için kutsal olan akropolis aynı zamanda Zeus Polieus'un da evidir. Ancak Zeus Polieus hiç bir zaman baş tanrı rolünde değildi. Zira bu durum S. Deacy'nin Atina örneğini temel alarak açıkladığı panhellenik anlamda polislerin pantheonlarındaki hiyerarşik düzenle ilişkilidir²⁸⁴. Buna göre Zeus kızı Athena'yı, tanrıça ise akropolisi ve dolayısıyla polisi korumaktadır. Zeus, kendisi onuruna düzenlenen Diasia, Dipolieia ve Olympieia festivalleriyle polisin sosyal birlikteliğini canlı tutmakta önemli rol oynamıştır. Bunların yanında polis kurumlarının koruyuculuğunu da beraber üstlenmişlerdi. Agora, Zeus Agoraios ve Athena Agoraia için kutsalken, Phratriaların kutsal tanrıları Zeus Phratrios ve Athena Phratrion'dur²⁸⁵. Kurumlara ilişkin olan bu *epithetonlar* polis oluşumunda

²⁸³ Cole 1995, 292-301; Sourvinou-Inwood 2000, 33-35.

²⁸⁴ Deacy 2008, 76-79. Bunun yanında Athena da bu foksionuyla birçok kentte Zeus'la birlikte anılmaktadır. Athena'ya ait kutlamalarda daimi olarak Atinalılar tanrıçayla Zeus arasındaki ilişkiye vurgu yaparlar. Bunun en erken örneklerinden birisi şair Solon'dur (*fr.* IV. 1-4). Tanrının koruyuculuğuna sahip olan tanrıça bu özelliğinin en büyük dayanağı ve kendisindeki ayrıcalığı olarak babası Zeus'u görür. Böylece hiyerarşi Zeus ~ Athena ~ Atinalılar şeklinde oluyordu (Herington 1963, 63).

²⁸⁵ Atina'da tüm phratriaların temel tanrıları Zeus Phratrios ve Athena Phratrion'dur, Athena'nın agorada bir tapınağı vardır, ve ayrıca tapınak olmasada başka bir içerisinde bir altar bulunan kutsal bir alan da vardır (Sourvinou-Inwood 2000, 34). Ayrıca polisin toplumsal ve siyasi yaşamına işlerlik kazandıran en önemli dinamiklerden birisi olarak *phratriaların* varlığı Homeros Dönemi'ne kadar geriye gider. Bu kurumun bilinen en erken dönemlerinden itibaren askeri rolünün bulunduğu Homeros'un (*Il.* II. 362-363) *Ilias* adlı eserinde Nestor Akha'ların komutanı Agamemnon'a hangi phratrianın ve hangi phyle'nin hain hangisinin cesur savaştığı görülebilir diye ordusunu phyle ve phratrionlarına göre düzenlemesini öğütler. Ayrıca eserde iç savaş isteyen bir kişinin ancak bir phratrionya, bir yasaya ve bir ocağa sahip olmayan birisi olabileceği vurgulanmaktadır (Hom. *Il.* IX. 63-64. Ayrıca bk. Andrewes 1961, 129-140). Bu kuruma ilişkin başka bir veri ise M.Ö. 621 yılında Atina'da gerçekleşen Drakon Yasaları'nın M.Ö. 409/408 yılına ait taş üzerine yazılmış bir kopyasında bulunmaktadır (*JG* I³ 104). Yazıtı göre cinayet nedeniyle sürgün edilen bir kişinin memleketine geri dönmesi için, öldürülen kişinin babası, kardeşi ve oğlu öncelikli olarak onu affetme yetkisine sahiptir. Ancak öldürülen kişinin söz konusu yakınları ya da başka bir yakın akrabası bulunmuyorsa, bu kişinin kayıtlı olduğu Phratrion'dan seçilen on kişi sürgün edilen kişiyi affedebilmektedir. Arkaik Dönem boyunca oldukça etkin olan bu kurumun genel yapısı Atina'daki Kleisthenes reformlarıyla değişmiş olmasına rağmen, varlığı Hellenistik Dönem'e kadar güçlü bir şekilde devam etmiştir.

Phratrialar kendilerine ait tapınakları, bayramları, yasaları ve en üst noktada yönetici liderleri bulunmaktadır. Söz konusu yapılanma polis içerisinde dini ve askeri amaçlı küçük bir polis gibi oldukça sistemli bir şekilde organize edilmişlerdir. Özellikle Ionia ve Attika'da phratrialar tarafından genç erkeklerin birliğe kabulü ve yeni evli çiftlerin birliğin kayıtlarına (*ta koina grammeteia*) girmesi amacıyla Pyanopsion (Πυανεψιών) ayı içerisinde üç gün boyunca kutlanan Apatouria (Ἀπατουρία) bayramları özel bir yere sahiptir. Bazı durumlarda ise bir kişi Thargelia (Θαργήλια) (Isaeus VII. 15) ve Anthesteria (Ἀνθεστήρια) (Schol. Plato,

yaratılan kültüsel bir bağ gibiydi ve hepsi Polias/Pelieus'un yani polis koruyuculuğuna yardımcı birer bileşenlerdi.

Zeus, Agoraios *epitheton*uyla Lykia Bölgesi'nde Ksanthos, Limyra, Tlos, Myra, Antiphellos, Letoon ve Arneai'de tapınım görmekteydi²⁸⁶. Ancak buradaki Zeus Agoraios'un rolü, Hermes'in agoradaki ticaret faaliyetlerinden farklı olarak mekanın koruyucusuyla ilişkindir. Polis kurumuyla ilişkili olan bir diğer *epitheton* ise Boulaios'tur ve Lykia içerisinde sadece Phaselis görülmektedir. Kent tiyatrosunun yaklaşık 120 metre güneybatısında, içinde Zeus Boulaios'a ait mermer bir altanın bulunduğu kare planlı bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. MS I. yüzyılın sonu ya da II. yüzyılın başına tarihlenen altar üzerindeki yazıtta tanrının tek başına genitivus haliyle verilmesi, altanın Zeus Boulaios'un kutsal alanına ya da kentin *bouleuterion*nuna ait olabileceğini göstermektedir; *SEG XXXI. 1302* (Fig. 18):

Διὸς	<i>Zeus</i>
Βουλαίου	<i>Boulaios'un</i>

Fig. 18. *Zeus Boulaios'a ait sınır yazıtı, Phaselis*

D. J. Blackman bu altanın büyük bir olasılıkla prytaneionda durması gerektiğini ve İmparator Hadrianus'un kente gelişi ile ilgili olarak dikildiğini düşünmektedir²⁸⁷. Ancak "Boule'nin koruyucusu" ve "meclise iyilikler bahşeden" anlamına gelen Βουλαῖος *epitheton*unu genellikle *bouleuterion* yapıları ile ilişkilidir²⁸⁸. Pergamon, Aigai ve Dodona gibi

Timaios 21 B (III.5); Proklos on Plato, *Timaios 21 B*; Philostratos, *Her. 12.2*) gibi farklı bir bayramda phratriaya dahil olabilmekteydi. Kuzeybatı Hellen Dorları ise Apatouria'ya benzer olarak tanrı Apollon onuruna Apellai (Ἀπέλλαι) bayramını kutlamaktaydılar (Sourvinou-Inwood 2000, 33).

²⁸⁶ Çevik 2015, 80.

²⁸⁷ Blackman 1981b, 143 dn. 1.

²⁸⁸ Akdoğu-Arca 2008, 84.

kentlerde görüldüğü üzere *bouleuterionun* kent içinde tespit edilmesinde yardımcı olmuştur. Ayrıca Phaselis kenti sikkelerinde ise MÖ 221/20-189/88 arasında basılan Büyük İskender drakhmelerinin arka yüzünde Zeus Aitephoros ve Zeus Lykaios tasvirleri ile betimlenmiştir²⁸⁹.

Hellenler için yemin kavramının hayatı bir önemi vardı. Bu her şeyden önce *do ut des* prensibinin de işlediği insanla tanrı arasındaki anlaşma ile başlar ve gerek günlük yaşamda gerekse kamusal alanda genişleyerek artardı. Helios'un ise önemli özelliklerinden bir tanesi her şeyi gören ve duyan tanrı olmasıdır. Bu nedenle pek çok bölgede yeminleri ve anlaşmaları gözeten, hybride bulunanları cezalandıran bir tanrı olarak başka tanrılarla birlikte anılmıştır. Zira Helios, işlenen günahları cezasız bırakmayacağı düşüncesiyle yapılan her türlü işin tanığı olarak çağırılırdı²⁹⁰. MÖ IV. yüzyıla tarihlenen bir adak yazıtı Helios kültürünün Phaselis'teki varlığını kesin olarak belgelemektedir. Adak *et al.* 2006, n° 1 (Fig. 19):

Fig. 19. Helios'a ait adak yazıtı, Phaselis

Σωτᾶς Ἐλλοκράτεος Ἄλιου
καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς πᾶσι
vac. ἱερητεύσας Ἄλιου vac.

*Hellokrates oğlu Sotas, Helios rahibi
olduğu sırada (bunu) Helios'a
ve diğer tüm tanrılara (adadı).*

²⁸⁹ A.B. Cook (1925, 1187vd), Phidias'm Nike tutan Olympia Zeus heykeli ve Arkadia birlik sikkeleriyle karşılaştırması sonucu bunları ilişkilendirmekte ve bu tasvirleri belirlemektedir. Phaselis sikkelerindeki Zeus Lykaios tipi Arkadia sikkelerindekilere uyar (Heipp-Tamer 1993, 66-67).

²⁹⁰ Jessen 1912, 59.

Sotas adında bir şahsın Helios'un rahipliğini yaptığı sırada tanrı Helios ve diğer tüm tanrılara bir adak sunar. Bu yazıt açık bir şekilde kentte tanrıya ait bir tapınak olduğunu göstermektedir. Ancak bu kutsal alanın nerede yer aldığı kesin olarak bilinmemektedir. Zira P. Matern'ne göre Helios güneş tanrısı olduğu için kendisine yönelik tapınımlar genellikle açık alanlarda yapılmaktadır. Antikçağda herkes tarafından en çok tanınan kült yeri olan Rhodos'ta sahip olduğu tapınak dahi oldukça mütevazıdır²⁹¹. Bu kapsamda Phaselis'teki kült yeri de muhtemelen akropolis üzerinde yer alması gereken sade bir tapınaktı²⁹². Bunun yanında tanrının kentteki varlığı Helenistik Dönem'e ait kent sikkelerinde sık sık Helios portresinin betimlenmesiyle görülmektedir²⁹³. Tanrının kentteki tapınımının kaynağı muhtemelen ana kenti Lindos ve Rhodos adasıyla ilintilidir. MÖ 408 yılında Ialysos, Kamiros ve Lindos'un gerçekleştirdiği *synoikismos* ile kurulan Rhodos'un baş tanrısı Helios'tur ve en eski kült yeri de yine buradadır. Khares tarafından yapılan dünyanın yedi harikasından biri Kolosal Helios heykeli ve Lysippos'un *quadrigası* Rhodos'tadır²⁹⁴. Tanrının Rhodos Pereia'sı başta olmak üzere Küçük Asya'nın güney kıyılarında tapınımın özellikle Hellenistik Dönem'den sonra yaygınlaştığı görülmektedir. Ancak Lykia'da ise kesinlikle baskın bir karakter göstermez. Her ne kadar Arkaik Dönem ve öncesinde Likya'daki Luvi ve yerel pantheonu ait "Tiwalya, Ha/elu-ya ya da Ddeweze" bilinse de bu kesinlik kazanmış bir özdeşleştirme değildir. Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise tanrı artık yenilmez unvanıyla Sol Invictus olarak İmparatorluğun baş tanrısı olurken, Likya'da sadece Phaselis kentinde bu tanrıya tapınım bir adak yazıtıyla belgelenmiştir.

Phaselis kenti pantheonunda da önemli bir yeri olduğu anlaşılan Helios kültürünün, Hellen ve Roma dünyasında güneş-ışık bağlamında Apollon ile *synkritize* olduğu görülmektedir²⁹⁵. Ancak ilk zamanlarda Homeros'un da belirttiği gibi Helios ve Apollon birbirinden farklı tanrılar olarak algılanır²⁹⁶. MÖ V. yüzyılda Helios kültürünün ortaya çıkmasıyla Hellenlerdeki güneş tanrı Apollon ile özdeşleştirmeye başlar²⁹⁷. Anadolu'da ele geçen yazıtlarda her iki tanrının çoğu kez birlikte anıldığı bilinmektedir. Helios-Apollon, Helios Apollon Lairbenos, Helios Apollon Kisauloddenos, Helios Apollon Tyrimnaios şeklindeki ifadeler bu durumu belgeler²⁹⁸. Phaselis kentinde de bu iki tanrı için adaklar sunulmuştur ancak anlaşıldığı

²⁹¹ Matern 2002, 11; 191.

²⁹² Tüner-Önen 2008, 174.

²⁹³ Heipp-Tamer 1993, 60-61.

²⁹⁴ Plin. *nat.* XXXI. V 63.

²⁹⁵ Jessen 1912, 76; Fauth 1995, 41-55.

²⁹⁶ Hom. *Od.* XII. 261-402.

²⁹⁷ Matern 2002, 20; Graf 2008, 121.

²⁹⁸ Akıncı-Öztürk 2011, 16-18.

kadarıyla söz konusu tanrılar birbirlerinden farklı olarak algılanmıştır.

Arkaik ve Klasik dönemlerde polislerin koruyucusu olma özelliğine sahip en güçlü tanrı olarak Athena ve Zeus'un yanında Apollon da ön plana çıkar. Tanrının üstlendiği sağlık ve kehanet özelindeki misyon onun Miken Dönemi'nden itibaren Hellenlerin ona büyük bir saygı duymasını sağlar. Linear B yazıtlarında sağlık veren ve salgın hastalıklardan kurtaran tanrı olarak söz edilen Paiwon/Paian ile özdeşleştirilmiştir²⁹⁹. Homeros, *Ilias* eserinde Apollon'u hem vebayı gönderen hem de onu iyileştiren tanrı olarak aktarır³⁰⁰. Yaşanan salgınlardan sonra bazı polislerde hemen tanrıya ait bir kült kurulduğu görülür. MÖ 433 yılında Roma kentinde patlak veren veba salgının sonrasında da bu durum söz konusu olmuş ve Apollo Medicus kültü kentte kurulmuştur³⁰¹. Aynı şekilde MÖ 430'daki bir veba salgınından sonra Apollon Epikourios'un (Yardımcı) onuruna Arkadia'daki Bassai'da bir tapınak inşa edilmiştir³⁰². Tanrının iyileştirici özelliği sadece veba ile ilintili bir sınırlayıcılığa sahip değildir. Sağlık alanında özellikle Ionia bölgesinde Oulios *epitheton*uyla tapınım görmüştür. Ionia'nın Karadeniz'deki kolonilerinin neredeyse tümünde Apollon sağlık tanrısı olarak yer alır ve birçoğunda da baş tanrı konumundadır. Ancak koloni kentlerinde kurulan kült ana yurtlarından farklı bir *epitheton* olan Ietros ile MÖ VI. yüzyıldan itibaren var olmuştur³⁰³. N. Erhardt her ne kadar Ietros *epitheton*'u için Ionia'da doğrudan bir belge bulunmasa da tanrının bölgedeki sağlıkla ilişkili diğer *epitheton*larından söz konusu kültün buradan kaynaklanarak Karadeniz'deki kolonilere ve Ege adalarına yayıldığını belirtmektedir³⁰⁴. Phaselis'in ana kenti Lindos'ta da tanrı Apollo hem sağlık veren Oulios hem de vebadan koruyan Loimios olarak tapınım görmekteydi³⁰⁵. Kökenlerinin, Lindos'un hemen karşısındaki Lykia'da olduğu ileri sürülmesi nedeniyle Tanrı Apollon burada özel bir konuma sahiptir ve aynı zamanda Lykia Birliği'nin kuruluşuyla onun baş tanrısı olmuştur. Ancak buradaki tapınımları genellikle kehanet özelliği ile ilişkilidir. Phaselis'te ise polislin ve vatandaşlarının sağlığını koruyan tanrı Apollo Ietros olmuştur. Kent akropolisinde, tiyatronun üst kısmında Doğu Roma Dönemi yapı kalıntıları arasında bulunan kalkertaşından küçük bir altar üzerindeki yazıt aracılığıyla tanrıya adandığı anlaşılmaktadır ve harf karakterlerinden de MÖ IV. yüzyıla tarihlenebilmektedir: Adak *et al.* 2006, n° 2 (Fig. 20);

²⁹⁹ Graf 2008, 66-68.

³⁰⁰ Hom. *Il.* I. 42; 456.

³⁰¹ Liv. IV. 25. 3-4.

³⁰² Paus. VIII. 41. 7-9.

³⁰³ Graf 2008, 70; Ustinova 2009, 245-298.

³⁰⁴ Ehrhardt 2002, 93-102.

³⁰⁵ Macrob. *Sat.* I. 17. Graf 2008, 68.

[...]γένης
 [Κλ]εόμβροτος
 Κλέανδρος
 παῖδες Κόπριος
 Ἀπόλλωνι Ἱατρῶι.

*Kopris'in oğulları [...]genes,
 [Kl]eombrotos ve Kleandos, (bunu)
 Apollon Iatros'a (adadılar).*

Fig. 20. *Apollon Iatros'a ait Adak Yazıtı, Phaselis*

Altarın üst kısmında ayak tabanı için yapılmış iki küçük oyuntu; muhtemelen burada Apollon'un küçük bir heykeli dikilmiş olduğunu ve bunun da akropolis tepesinde yer alması gereken Apollon Tapınağı'na sunulduğunu göstermektedir. Zeus Boulaios'a ait yazıtın güneydoğusunda görülen, L planlı stoa ile çevrilmiş alanın, çok sayıdaki yivsiz sütun bulunması nedeniyle, yan yana inşa edilmiş, Artemis ve Apollon'a ait iki tapınak olabileceği düşünülmektedir³⁰⁶. Bunun yanında Phaselis'in MÖ II. yüzyıl gümüş sikkelerinin ön yüzünde defne çelenkli Apollon başı tasvir edilmiştir³⁰⁷.

İlk kez yazılı olarak belgelenen Hestia ve Hermes kült birlikteliği Phaselis pantheonunda yer almaktadır. Hestia, evlerde ailenin devamlılığını gösteren ve daimi olarak yanan ateşin sembolüdür³⁰⁸. Söz konusu durum ateşin özellikle ana kentten koloni kentlerine taşınmasında da görülür. Bu nedenle genellikle Prytaneion'da Hestia'ya ait bir ocak sürekli olarak yanmaktadır. Hermes ise özellikle liman kentlerinde tüccarların ve ticaretin koruyucusu olarak ön plana çıkar. Phaselis akropolisinde MÖ IV. ait bir adak yazıtında Aristokrateia ve Nikares adlı kişiler demiourgos görevini yerine getiren babaları Athanion için Hestia ve Hermes'e bir adak sunmuşlardı: TAM II 1185 (Fig. 21);

³⁰⁶ Tüner-Önen 2008, 16.

³⁰⁷ Heipp-Tamer 1993, 80-83.

³⁰⁸ Miller 1978; Malkin 1987, 114-134.

Fig. 21. *Hestia ve Hermes'e ait Adak Yazıtı, Phaselis*

[Αρ]ιστοκράτεια καὶ Νικάρης
 ὑπὲρ Ἀθανίωνος τοῦ πατρὸς
 δαμιοργήσαντος
 Ἑστίαι καὶ Ἑρμῶι.

Aristokrateia ve Nikares
demiourgosluk yapmış
babaları Athanion için
Hestia ve Hermes'e (adadılar).

Kent sikkeleri üzerinde ise Hestia'ya rastlanmasa da, birkaç sikkede Hermes'in atributları Herme ve Kerykaion görülür³⁰⁹. Yazılı kaynakalarda Hestia ait bit Homerik Hymnos dışında neredeyse hiç bir kaynakta ortak bir efsaneye sahip olmayan bu çiftin, heykel ve friz betimlerinde beraber yer alması dikkat çekmektedir³¹⁰. Özellikle nadiren tasvir edilen Hestia ait betimlerin bir çoğunda Hermes ile birlikte anıldığı görülmektedir. Bunun en güzel örneği Phedias'in, Olympia'daki Zeus Heykelinin podyumuna işlediği oniki figürü tanrı arasında Hestia ve Hermes'te çift olarak yer vermesinde görülmektedir³¹¹. Ancak onlar, burada betimlenen Zeus-Hera, Poseidon-Amphitrite, Hephaistos-Kharis gibi karı-koca, Apollo-Artemis ve Helios-Selene gibi kardeş, Aphrodite-Eros gibi anne çocuk ya da Athena-Heracles gibi koruyucu ve kahraman ilişkisine sahip değillerdi. Bunun yanında Lykia'daki Sidyma

³⁰⁹ Heipp-Tamer 1993, 60.

³¹⁰ Hom. *h.* XXIX.

³¹¹ Paus. V. 11. 8.

kentine ait oniki tanrı listesinde de aynı durum söz konusudur³¹². Ancak bu grift kült birlikteliği, Hestia ve Hermes'in bazı sembolleri üzerine geliştirilen metaforik yorumlarıyla açıklanmasına neden olmuştur. Bu noktada J. P. Vernant, Hestia'yı evdeki durağanlığının kalıcı bir imgesi olarak görürken, aynı zamanda ticaretin de en canlı şekilde yaşandığı agoradaki Hermes'e ait daimi devinimin de tetikleyicisi olarak yorumlar ve iki tanrı arasındaki zıtlıkların beraberlikteki asıl unsur olduğunu belirtir³¹³. Ayrıca bu birlikteliğin tamamen evlilik ve ocağa ilişkin bir temelle ilişkilendirilebileceği düşünülebilir. Zira Rhodos'ta Hestia ile evlilik tanrısı Zeus Teleios arasında demourgos adında eponymous memuriyetli bulunan bir kült birlikteliği vardı³¹⁴. Hermes ikna becerileri ve karşı çiftleri birleşmedeki önemiyile, belki de Zeus Teleios'un görevini Phaselis'te üslenmiş olabilir.

Phaselis akropolisindeki yazıtta yer alan söz konusu tanrılar için görevlendirilmiş bir demourgos memuriyetliği yer almaktadır. Bu memuriyetliğin görev tanımı tam olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen dini ve hukuki alanda yetkili olduğu düşünülebilir. Söz konusu memuriyetlik ilk olarak Arkaik Dönem'de Hellas ana karasında ortaya çıkmış ve büyük kolonizasyon hareketi sırasında yayılmıştı. Bu dönemde koloniyi kuran anakent demourgosluk yapacak memuru seçerek koloniye gönderiyordu. Ancak söz konusu memuriyetliğin görev tanımı bölgeye ve döneme göre değişmiş olmalıdır. Phaselis'in kuruluş döneminden itibaren Hestia ve Hermes için görev yapan demourgosluk memuriyetliği, Phselis'in Lykia Birliği'ne katılmasıyla ortadan kalkmış olmalıdır³¹⁵.

Ayrıca bu dönemlerde Küçük Asya'ya neredeyse tamamen hakim olan Roma'nın kentlerin iç organizasyonlarını da değiştirmekteydi. Roma İmparatorluğu'nun kurulmasıyla da İmparatorluk Kültü gelişim göstermiş ve Küçük Asya'daki kentlere yerleşmiştir. Bu kült özellikle kentlerdeki Roma hakimiyetini yakından hissetmekteydi ve sunu ritüelleri ağırlıklı bir yapıya sahipti. MÖ 29 yılında Asia Eyaleti tarafından Augustus'a sunulan defne tacı (corona civica) İmparatorluk kültürünün Küçük Asya'daki en erken örneklerinden birisi olur³¹⁶. Daha sonraki süreçte ise kentler arasında hızla yaygınlaşmış ve MS I. yüzyılın sonuna doğru bazı nemli ayrıcalıkların elde edildiği *neokoros* unvanının sahibi olabilmek için kendi aralarında bir rekabet ortaya çıkmıştır. Phaselis ve Lykia kentleri de uzun yıllardır sürdürdükleri bağımsızlıklarını devam ettirmek için Roma İmparatorluğu'na karşı şükranlarını farklı vesilelerle sunmuşlar. Bu öncelikli olarak Roma Capitolinus tepesinde Iuppiter için

³¹² SEG XXXVII. 1228.

³¹³ Vernant 1969, 131-168.

³¹⁴ Dethloff 2003, 116-117.

³¹⁵ Tüner-Önen 2008, 163.

³¹⁶ Price 2004, 109.

gerçekleştirilen iki adak ve Roma'nın Eyaletlere yerleştirdiği Thea Rome kültüne tapınma başlamıştır³¹⁷. Daha sonrasında ise Lykia'nın tam olarak Roma İmparatorluğu hakimiyeti altına girdikten sonra ise bölgeye İmparatorluk Kültü'nün yerleştiği görülmektedir. Aperlai'dan ele geçen Claudius Dönemi'nden bir onur yazıtı imparatorluk rahipliğinin eyaletin kuruluş aşamasına kadar geri götürülebildiğini gösterir. Phaselis'te ise bulunan iki yazıt İmparator Kültü'nün kentteki varlığının saptanmasını sağlar. İlki MS II. yüzyılın ikinci çeyreğinden İmparator Kültü rahibi Ptolemaios için yapılan onurlandırmadır³¹⁸. Diğeri ise en erken MS III. yüzyıla tarihlenen İmparator Kültü rahibesi Aurelia Bettia gerçekleştirilen onurlandırmadır³¹⁹. Rahibe Aurelia Bettia örneğinde olduğu gibi evli kadınların hem kentte hem de eyaletteki imparator rahipliğine katılabildiği Lykia içinde sık sık belgelenmiştir. Buna göre kadınlara İmparator evinin bayan üyeleri için özel yetkiler verilerek rahibelik makamına yükseltirler. Lykia kentlerinin imparator rahiplerinin MS II. yüzyılda kült fonksiyonlarıyla sınırlı kalmadığına yönelik işaretler vardır: Tlos'da polis kurumunun verdiği bir dilekçede, *euergetes* Lalla, İmparatorların rahipliği için işleri yoluna koymasından dolayı onurdırılması söz konusu olmuştur³²⁰. Sidyma'da Commodus Dönemi'nden bir karar, İmparator rahibi'nin başkanlık ettiği bir halk toplantısında gerusia'nın yenilenmesi hakkında eyalet valisi ile yürütülen görüşmeyi içerir³²¹.

Hellen dünyası içerisindeki örnekleri değerlendirildiğinde her polisin bir baş tanrısı olmak zorunda değildi, başlarında hiçbir baş tanrı tespit edilemezken bazılarında ise birden çok baştanrı görülmektedir. Bu bağlamda yukarıda sözü edilen Phaselis kentinde tapınım gören tanrı ve tanrıçalar değerlendirildiğinde sadece Athena Polias'a ait veriler kentin baş tanrıçası olarak tanımlamamıza olanak sağlar. Zira bunu tespit etmeye çalışırken U. Brackert'in konu hakkındaki araştırmalarında ortaya çıkardığı bazı metodolojik kıstaslar temel alınmıştır:

- 1) Kült yapısı kentteki en temel konumdaki yerde bulunacak ve tüm vatandaşlara hizmet edecek.
- 2) Tanrı/Tanrıça kentin güvenliğini garanti edecek.
- 3) Kent ana tanrı/tanrıçanın mallarına ve topraklarını kutsayacak.
- 4) Politik gelişmeler ana tanrı/tanrıçanın desteğine bağlı olacak.
- 5) Tanrı kentle özdeşleşmiş olacak³²².

³¹⁷ *CIL* I² 725; VI. 372.

³¹⁸ *TAM* II. 1200.

³¹⁹ *TAM* II. 1204.

³²⁰ *SEG* XXVII. 938.

³²¹ *TAM* II. 175.

³²² Brackertz 1976, 155

Bunların dışında 15 farklı madde daha belirtilmektedir. Ancak bunlardan Athena Polias ve Phaselis için önemli olanlar şunlardır;

- 1) Kentin sikkeleri büyük ağırlıkla ana tanrıçanın betimlemesiyle basılmıştır.
- 2) Kentin kolonileri varsa ya da kent koloni kentiye ana kentteki ana tanrı/tanrıça ile bağları bulunacak.
- 3) Ana külte sahip tanrının tapınağı ya akropolis'te ya da agora'da bulunacak.
- 4) Ana Tanrıçanın tapınağı aynı zamanda devlet arşivi de olacak ve kutsal emanetler bu tapınakta muafaza edilecek.
- 5) Ana tanrı Hellenistik dönemde krallarla, Roma döneminde ise İmparatorlarla birlikte tapınım görecektir³²³.

³²³ Brackertz 1976, 156-157.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sonuç olarak Athena Hellen efsanelerinde ve polis kültürlerinde en erken dönemlerden itibaren önemli bir koruyucu tanrıça olarak ortaya çıkmaktadır. Athena'ya ilişkin belgeler tanrıçanın Phaselis pantheonunun baş tanrıçası olduğunu kanıtlar. Zira Arkaik ve Klasik dönemlerde kentlerin baş tanrıları, Hellenistik Dönem'de krallarla, Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise İmparatorlarla birlikte tapınım görürlerdi. Bu duruma paralel olarak Phaselis'lilerin boule ve demosu Ptolemaios için yaptıkları bir onurlandırmada Athena Polias ve tanrı İmparatorlar birlikte anılmaktadır. Darp edilen Klasik ve özellikle Helenistik Dönem baskıları üzerinde Athena-baykuş, Athena Palladion ve Athena Promakhos tasvirleri gözükmetedir³²⁴. Bunun yanında Polias epitehonunun akropolisi işaret etmesi nedeniyle, Phaselis kentindeki Athena'ya ait tapınağın da akropoliste bulunması gerekmektedir. Zira akropolisteki kule duvarında devşirme malzeme olarak kullanılan ve çalışma içerisinde söz edilen iki adak yazıtı devşirme malzeme olarak kullanılarak tanrıçaya ait tapınağın muhtemelen akropoliste yer aldığını göstermektedir. Athena Polias'ın kentin baş tanrıçası olduğunu gösteren bir diğer belge de, kutsal bir emanet olarak Troia Savaşı kahramanı Akhilleus'un kargısının kentteki Athena Tapınağı içerisinde bulunmasıdır. Söz konusu savaş silahının kentte bulunma nedeni olarak iki olasılık ön plana çıkar. Bunlardan ilki Büyük İskender'in Perslere karşı çıktığı sefer kapsamında MÖ 334/333 kışını Phaselis'te gelerek Troia'dan aldığı Akhilleus'un kargısını Phaselis kentindeki Athena Tapınağı'na bırakmasıdır. İkincisi ise muhtemelen daha güçlü bir ihtimal olan II. Sofistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi dinamiklerinin sonucunda Phaselis'te kente daha çok ziyaretçi çekebilmek amacıyla yaratılan bir efsane oluşudur. Geç Roma Dönemi'ne gelindiğinde ise özellikle MS III. yüzyılda elde edilen veriler kentte Tanrıça Athena onuruna Palladeion (Παλλαδείον) agonları düzenlendiğini açığa çıkarmaktadır. Tanrıçanın Phaselis akropolisi içerisindeki durumuna bakıldığında ise Klasik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar kentin ve kurumlarının baş tanrıçası olduğu hem filolojik ve epigrafik hem de nümismatik verilerle açık bir şekilde tespit edilebilmektedir. Phaselis'teki Athena'ya sunulan adak yazıtları, tanrıçaya ait tapınağın lokalizasyonu ve tanrıçanın kentin erken dönem siyasi ve sosyo-kültürel tarihi açısından taşıdığı önemi göstermesinin yanında, kentin Arkaik Dönem'ine ilintili somut belgeler olarak hem Phaselis'in ve hem de bölgenin yerleşim tarihinin değerlendirilmesine ışık tutacak nitelikte bilgiler sunmaktadır.

³²⁴ Heipp-Tamer 1993, 41, n° 75 (baykuş); 80 vdd. lev. 25-29; 92-97 lev. 31-33.

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar Listesi

- Ael. *An.* (= Claudius Aelianus, *De Natura Animalium*)
Kullanılan Metin ve Çevirileri: Aelian, *On Animals*. Trans.: A. F. Scholfield, vol. I-III. Cambridge, Mass.-London 1979² (The Loeb Classical Library).
- Ael. Arist. (= Aelius Aristides)
Kullanılan Metin: *Aristides*, II vols. Ed.: G. Dindorfii. Leipzig 1829.
- Ael. Herod. (= Aelius Herodianus, *De Prosodia Catholica*)
Kullanılan Metin: Aelius Herodianus, *De Prosodia Catholica*. Ed.: A. Lents, Teubner 1867.
- Aiskh. *Ag.* (= Aiskhylos, *Agamemnon*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Aiskhylos, *Oresteia: Agamemnon. Libation-Bearers. Eumenides*. Trans.: A. H. Sommerstein. Cambridge, Mass.-London 2009 (Loeb Classical Library).
- Aiskh. *Sept.* (= Aiskhylos, *Septem Contra Thebes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Aiskhylos, *Suppliant Maidens, Persians, Prometheus, Seven Against Thebes*. Trans.: H. W. Smyth. Cambridge, Mass.-London 1956 (The Loeb Classical Library).
- Andok. *de Pac.* (= Andokides, *De Pace*)
Kullanılan Metin: Andokides, *De pace*. Ed.: G. Dalmeyda, *Andocid. Discours.* Paris (1930) 87-100.
- Anth. Graec.* (= *Anthologia Graeca*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Greek Anthology*. Trans.: W. R. Paton, vol. I-V. Cambridge, Mass.-London 1916-2005 (The Loeb Classical Library).
- Apoll. Rhod. *argon.* (= Apollonios Rhodios, *Argonautica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Argonautica*. Trans.: R. C. Seaton. Cambridge, Mass.-London 2006¹² (The Loeb Classical Library).
- Apollod. (= Apollodoros)
bibl. (= *Bibliotheke*) *Epit.* (= Epitome)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Library*. Trans.: J. G. Frazer, vol. I-II. Cambridge, Mass.-London vol. I. 2001⁹; vol. II. 2002⁹ (The

Loeb Classical Library).

App.

(= Appianus)

Syr. (= *Syriake*) *Mithr.* (= *Mithridateios*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*. Trans.: H. White, vol. I-IV. Cambridge, Mass.-London 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

Aristoph. *Eq.*

(= Aristophanes, *Equites*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristophanes, *Birds. Lysistrata. Women at the Thesmophoria*. Trans.: J. Henderson, Cambridge, Mass.-London 2000 (Loeb Classical Library).

Aristoph. *Lys.*

(= Aristophanes, *Lysistrata*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Aristophanes, *Acharnians. Knights*. Trans.: J. Henderson, Cambridge, Mass.-London 1998 (Loeb Classical Library).

Arr. *anab.*

(= Arrianus, *Anabasis*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Arrian*. Trans.: P. A. Brunt, vols. I-II. Cambridge, Mass.-London 1976-1983 (The Loeb Classical Library).

Arr. *cyn.*

(= Arrianus, *Cynegeticus*)

Kullanılan Metin: *Arriani Nicomediensis Scripta Minora. Arrian*. Trans.: R. Hercher – A. Eberhard, Leipzig 1885.

Ath. *Deip.*

(= Athenaios, *Deipnosophisticarum Epitome*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Deipnosophistis*. Trans.: C. B. Gulick, vols. I-VII. Cambridge, Mass.-London 1927-1999⁶. (The Loeb Classical Library).

Bib. Sac.

(= *Biblia Sacra [Kitab-ı Mukaddes]*)

Gn. (= *Genesis*) *Lv.* (= *Leviticus*) *Nm.* (= *Numberi*)

Dt. (= *Deuteronomium*) *I. Sam. & II. Sam.* (= *Samuel*)

I. Chr. & II. Chr. (= *Chronicle*) *Neh.* (= *Nehemias*)

Am. (= *Amos*) *Mal.* (= *Malachias*) *Mt.* (= *Mattheus*)

Lc. (= *Lucas*) *Hebr.* (= *Hebraei*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Holy Bible - King James Version*. İstanbul 2013.

- Cass. Dio (= Cassius Dio, *Rhomaika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cassius Dio, *Roman History*. Trans.: E. Carry, vols. I-IX. London 1914-1927 (The Loeb Classical Library).
- Cass. Hem. fr. (= Lucius Cassius Hemina, *fragmenta*)
Kullanılan Metin: *Historicorum Romanorum Reliquiae*. Ed.: P. Hermann, vol I. Lipsiae 1870 (vol. I); 1906 (vol II).
- Clem. Alex. prot. (= Clement Alexandrinus, *Protrepticus*)
Kullanılan Metin: *Clement d'Alexandrie, Le protreptique*. Ed.: C. Mondesert. Paris 19492.
- Cic. Sca. (= Cicero, *Pro Scauro*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cicero. *Pro Milone. In Pisonem. Pro Scauro. Pro Fonteio. Pro Rabirio Postumo. Pro Marcello. Pro Ligario. Pro Rege Deiotaro*. Trans.: N. H. Watts, Cambridge, Mass.-London 1931 (The Loeb Classical Library).
- Cic. Verr. (= Cicero, *In Verrem*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Verrine Orations*. Trans.: L. H. G. Greenwood, vol. VII/1-VIII/2. Cambridge, Mass.-London vol. VII/1 2002⁸; vol. VIII/2, 2001⁷ (The Loeb Classical Library).
- Cic. leg. agr. (= Cicero, *de lege agraria*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Cicero. *Pro Quinctio. Pro Roscio Amerino. Pro Roscio Comoedo. On the Agrarian Law*. Trans.: J. H. Freese. Cambridge 1930 (Loeb Classical Library).
- Curt. (= Quintus Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Quintus Curtius Rufus*. Trans.: J. C. Rolfe. Cambridge, Mass.-London 1946 (The Loeb Classical Library).
- Cypr. (= *Cypria*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Greek Epic Fragments: From the Seventh to the Fifth Centuries BC*. Trans.: M. L. West. Cambridge, Mass.-London 2003 (Loeb Classical Library).
- Dem. de fal. leg. (= Demosthenes, *De Falsa Legatione*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Demosthenes, *Orations XVIII-XIX. De Corona; De Falsa Legatione Vol, II*. Trans.: C. A. Vince - J. H.

Vince. Cambridge, Mass.-London 1999⁸ (The Loeb Classical Library).

Dict. Cret.

(= *Dictys Cretensis*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Trojan War. The Chronicles of Dictys of Crete and Dares the Phrygian*. Trans.: R. M. Frazer, Indiana 1966.

Dio Khrys. *Orat.*

(= Dio Khrysostomos, *Orationes*)

Kullanılan Metinler ve Çeviri: Dio Chrysostomus, *Discourses*. vol. III. Trans.: J. W. Cohoon - H. L. Crosby. Cambridge, Mass.-London 2006⁶ (The Loeb Classical Library).

Diod.

(= Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*)

Kullanılan Metinler ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*. Trans.: C. H. Oldfather, vol. I-VI; C. H. Sherman, vol. VII; C. B. Welles, vol. VIII; R. M. Geer, vol. IX-X; F. R. Walton, vol. XI-XII. Cambridge, Mass.-London 1933-2004⁷ (The Loeb Classical Library).

Dion. Hal. *ant.*

(= Dionysios Halikarnassos, *De Antiquitates Romanae*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Dionysius of Halicarnassus. The Roman Antiquities*. Trans.: E. Carry, vol. I-VII. London vol. I 2001⁶-vol. VII. 1984³ (The Loeb Classical Library).

Eur. *Andr.*

(Euripides, *Andromacha*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides. *Children of Heracles. Hippolytus. Andromache. Hecuba*. Trans.: David Kovacs. Cambridge, Mass.-London 1995 (Loeb Classical Library).

Eur. *fr.*

(= Euripides, *Fragmenta*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Aegeus-Meleager*. Trans.: C. Collard – M. Cropp, Cambridge, Mass.-London 2008 (Loeb Classical Library).

Eur. *IT.*

(= Euripides, *Iphigenia in Taurica*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides, *Iphigenia in Taurica*. Trans.: A. S. Way. Cambridge, Mass.-London 1978 (The Loeb Classical Library).

Eur. *Rhes.*

(= Euripides, *Rhesus*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides. *The Plays of Euripides*. Trans.: E. P. Coleridge. vol. I, London 1891.

- Eur. (= Euripides)
Or. (= *Orestes*) *Phoen.* (= *Phoenissae*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Euripides. *Helen. Phoenician Women. Orestes.* Trans.: D. Kovacs, Cambridge, Mass.-London 2002 (Loeb Classical Library).
- Eust. *Comm. ad Hom. Il.* (= Eustathius, *Commentarii ad Homeri Iliadem*)
 Kullanılan Metin: *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes.* Ed.: M. van der Valk, vol. I-IV. Leiden: 1:1971; 2:1976; 3:1979; 4:1987.
- Eust. *Comm. in Dion. Per.* (= Eustathius, *Commentarium in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem*)
 Kullanılan Metinler: Eustathius, *Commentarium in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem.* Ed.: K. Müller. *Geographi Graeci Minores*, vol. II. Paris 1990².
- Flor. *epit.* (= Annius Florus, *L. Annaei Flori Epitoma De Tito Livio Bellorum Omnium Annorum DCC Libri II*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Annius Florus, *Lucius Annaeus Florus The Two Books of the Epitome, Extracted from Titus Livius, of All the Wars of Seven Hundred Years.* Trans.: E. S. Foster. London - New York 1929 (The Loeb Classical Library).
- Harpok. *lex.* (= Harpokration, *Lexicon in decem oratores Atticos*)
 Kullanılan Metin: Harpokration, *Lexicon in decem oratores Atticos.* Ed.: W. Dindorf, *Harpocratonis lexicon in decem oratores Atticos*, vol. I. Oxford (1853) 1-310.
- Hdn. (= Herodianus)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodian. *History of the Empire.* Trans.: C. R. Whittaker, Cambridge 1969 (Loeb Classical Library).
- Hdt. (= Herodotos, *Historiae*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotos, *The Persian Wars.* Trans.: A. D. Godley, vol. I-IV. Cambridge, Mass.-London 1920-2004¹² (The Loeb Classical Library).
- Hippon. *fr.* (= Hipponaks, *Fragmenta*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Archilochus, Semonides, Hipponax.*

Greek Iambic Poetry: From the Seventh to the Fifth Centuries BC.
Trans.: D. E. Gerber, Cambridge, Mass.-London 1999 (The Loeb
Classical Library).

Hom. h.

(= *hymni Homerici*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Hesiodos, *The Homeric Hymns and
Homeric Hymns*. Ed.: H. G. Evelyn-White, Cambridge, Mass.-London
1914 (The Loeb Classical Library).

Hom. Il.

(= Homeros, *Iliad*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *İlyada*. Çev.: A. Erhat-A. Kadir.
İstanbul 1993⁷.

Hom. Od.

(= Homeros, *Odyssey*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Odyssey*. Çev.: A. Erhat-A. Kadir.
İstanbul 1988⁶.

Hyg. fab.

(= Hyginus, *Fabulae*)

Kullanılan Metin: *Hygini Fabulae*. Ed.: H. J. Rose, Leiden 1933.

Il. Parva

(= *Iliad Parva, fragmenta*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Greek Epic Fragments: From the
Seventh to the Fifth Centuries BC*. Trans.: M. L. West. Cambridge,
Mass.-London 2003 (The Loeb Classical Library).

Iliouper.

(= *Ilioupersis, fragmenta*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Greek Epic Fragments: From the
Seventh to the Fifth Centuries BC*. Trans.: M. L. West. Cambridge,
Mass.-London 2003 (The Loeb Classical Library).

Isok.

(= Isokrates)

Areop. (= *Aeropagiticus*) *Paneg.* (= *Panegyricus*)

Panath. (= *Panathenaicus*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Isocrates*. Trans.: G. Norlin, vol. I-II.
Cambridge, Mass.-London 2000⁷.

Iust.

(= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum
Philippicarum Pompei Trogi*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epitome of the Philippic History of
Pompeius Trogus*. Trans.: J. C. Yardley. Atlanta 1994.

Kallim. hym.

(= Kallimakhos, *Hymni*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: Calimachus, *Hymns and Epigrams* Trans.: A. W. Mair, Cambridge, Mass.-London 2000⁷ (The Loeb Classical Library).
- Ksen. *Anab.* (= Ksenophon, *Anabasis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Xenophon, *Anabasis*. Trans.: C. L. Brownson, vol. III. Cambridge, Mass.-London 2001³ (The Loeb Classical Library).
- Lib. *Or.* (= Libanius, *Orationes*)
Kullanılan Metin: Libanius, *Orationes* 1-64. Ed.: R. Foerster, *Libanii Opera*, vols. 1-4. Leipzig I (1903); II (1904); III (1906); IV (1908).
- Liv. (= Livius, *Ab Urbe Condita*)
perioch. (= *Ab urbe condita librorum periochae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Livy, From the founding of the city*. Trans.: A. C. Schlesinger. vols. I-XIV. Cambridge, Mass.-London 1967 (The Loeb Classical Library).
- Lucan. (= M. Annaeus Lucanus, *bellum civile*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Lucan. *The Civil War (Pharsalia)*. Trans.: J. D. Duff. Cambridge, Mass.-London 1928 (The Loeb Classical Library).
- Lukian. *Alex.* (= Lucianus Samosathenus, *Alexander*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Alexander the False Prophet*. Trans.: A. M. Harmon, vol. IV, Cambridge, Mass.-London 1961 (The Loeb Classical Library).
- Lykurg. *Leokh.* (= Lykurgos, *Oratio in Leocratem*)
Kullanılan Metin: Lykurgos, *Oratio in Leocratem*. Ed.: N. C. Conomis post C. Scheibe – F. Blass. *Lycurgi oratio in Leocratem*. Leipzig (1970) 33-90.
- Mart. *Ep.* (= Martialis, *Epigrams*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epigrams* Trans.: D. R. Shackelton Bailey, vol. I-III. Cambridge, Mass.-London 1993 (The Loeb Classical Library).
- Mela (= Pomponius Mela, *De Chorographia*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pomponius Mela's Description of the World*. Trans.: F. E. Romer. Ann Arbor 1998.
- Ovid. *Fast.* (= Ovidius, *Fasti*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Fasti*. Trans.: J. G. Frazer, vol. V. Revised by G. P. Goold. Cambridge, Mass.-London 2003⁸ (The Loeb Classical Library).
- Ovid. *Met.* (= Ovidius, *Metamorphoses*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Metamorphoses*. Trans.: F. J. Miller, vol. III-IV. Revised by G. P. Goold. Cambridge, Mass.-London 2005¹⁷ (The Loeb Classical Library).
- Paus. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Pausanias, *Description of Greece*, vol. I; III-IV, Ed.: W. H. Jones; vol. II, Eds.: W. H. Jones – H. A. Ormerod; vol. V, Ed.: R. E. Wycherley. 1918-2004¹⁰.
- Phot. *Bibl.* (= Photios, *Bibliotheka*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Photios, *Bibliotheka*. Ed.: R. Henry, Paris 1971.
- Phot. *lex.* (= Photios, *lexicon*)
 Kullanılan Metin: Photios, *Lexicon* (E-Ω). Ed.: R. Porson. Cambridge 1822.
- Pind. (= Pindaros)
Ol. (= *Olympian Odes*) *Nem.* (= *Nemean Odes*)
Isthm. (= *Isthmian Odes*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Pindar. *Nemean Odes. Isthmian Odes. Fragments*. Trans.: W. H. Race, Cambridge, Mass.-London 1997 (The Loeb Classical Library).
- Plat. *Men.* (= Platon, *Meneksenos*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: Platon, *Meneksenos*. Ed.: J. Burnet, *Platonis Opera*, vol. III. Oxford 1903.
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus “Yaşlı”, *Naturalis Historia*)
 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Natural History*. Trans.: H. R. Rackham, vol. I-V; IX; W. H. S. Jones, vol. VI-VIII; D. E. Eichholz, vol. X. Cambridge, Mass.-London 1938-2004⁸ (The Loeb Classical

- Library).
- Plin. *nat.* (= G. Plinius Secundus “Yaşlı”, *Naturalis Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Natural History*. Trans.: H. R. Rackham, vol. I-V; IX; W. H. S. Jones, vol. VI-VIII; D. E. Eichholz, vol. X. Cambridge, Mass.-London 1938-2004⁸ (The Loeb Classical Library).
- Plut. *mor.* (= Plutarkhos, *Moralia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Moralia*. Trans.: F. C. Babbitt – W. C. Helmbold, vols. I-XIV. London - New York 1928-1967 (The Loeb Classical Library).
- Plut. (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloî*)
Alex. (= Aleksandros) *Arist.* (= Aristeides)
Cam. (*Camillus*) *Kim.* (= Kimon)
Marc. (= Marcellus)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. Trans.: B. Perrin, vols. I-XI. London, New York 1959 (The Loeb Classical Library).
- Poll. *onom.* (= Pollux, *Onomasticon*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pollux: Onomasticon*. Trans.: E. Bethe, vols II. 1900-1931.
- Polyain. *strat.* (= Polyainos, *Strategemata*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Strategemata*. Eds.: E. Woelfflin – J. Melber, *Polyaeni Strategematon Libri VIII*. Leipzig 1887.
- Polyb. (= Polybios, *Historiai*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Histories*. Trans.: W. R. Paton, vols. I-VI. Cambridge, Mass.-London 1922 (The Loeb Classical Library).
- Prop. *eleg.* (= Sextus Propertius, *Elegiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Propertius. *Elegies*. Trans.: G. P. Goold. Cambridge, Mass.-London 1900 (The Loeb Classical Library).
- Prudent. *Orat. Sym.* (= Prudentius, *Contra Orationem Symmachi*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Prudentius. *Preface. Daily Round. Divinity of Christ. Origin of Sin. Fight for Mansoul. Against Symmachus I*. Trans.: H. J. Thomson. Cambridge, Mass.-London 1949 (The Loeb Classical Library).

- Ps.-Skylaks (= Pseudo-Skylaks, *Periplous*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pseudo-Skylaks: Periplous*. Çev.: M. Arslan, *MJH* II/1 (2012) 239-257.
- Ptol. *geo.* (= Claudios Ptolemaios, *Geographika Hyphegegis*)
Kullanılan Metin: *Claudii Ptolemaei Geographia*. Ed.: K. Müller. Paris 1883.
- Quint. Smyrn. (= Quintus Smyrnaeus)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Quintus Smyrnaeus. The Fall of Troy*. Trans: A. S. Way. Cambridge, Mass.-London 1913 (Loeb Classical Library).
- Schol. Dem. (= *Scholia in Demosthenem*)
Kullanılan Metin: *Scholia Demosthenica*. Eds.: M. R. Dilts. vol I (1983); vol II (1986).
- Schol. Eur. *Ores.* (= Euripides, *Scholia in Orestem*)
Kullanılan Metin: *Scholia in Euripidem*. Ed.: E. Schwartz, vols II, 1887-1891.
- Schol. Hom. *Il.* (= *Scholia in Homerum, Ilias*)
Kullanılan Metin: *Scholia in Homerum, Ilias*. Ed.: T. W. Allen. *Homeri Ilias*, vols. II-III. Oxford 1931.
- Schol. Pind. *Olym.* (= *Scholia in Pindarum, Olympian*)
Kullanılan Metin: *Scholia in Olympionicarum*. Ed.: A. B. Drachmann, 1903.
- Schol. Pind. (= *Scholia in Pindarum*)
Nem. (= *Nemean*) *Pyth.* (= *Pythian*)
Kullanılan Metin: *Pindari Carmina et fragmenta: Scholia in Pindari carmina: Scholia in Pythia, Nemea et Isthmia*. Ed.: F. C. G. Vogelii, vol II/2. Leipzig 1817.
- Sen. *Controv.* (= Seneca Maior, *Controversiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Seneca the Elder. Declamations*. Trans.: M. Winterbottom. Cambridge, Mass.-London 1974 (The Loeb Classical Library).
- Sen. *Tro.* (= Seneca, *Troades*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Seneca. *Tragedies, Volume I: Hercules*.

- Trojan Women. Phoenician Women. Medea. Phaedra.* Trans.: J. G. Fitch. Cambridge, Mass.-London 2002 (Loeb Classical Library).
- Serv. *Aen.* (= Maurus Servius Honoratus, *Commentarius in Vergilii Aeneida*)
Kullanılan Metin: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii.* Ed.: G. Thilo. Leipzig 1881.
- SHA *Heliogab.* (= Scriptores Historiae Augustae, *Heliogabalus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historia Augusta, Volume II: Caracalla. Geta. Opellius Macrinus. Diadumenianus. Elagabalus. Severus Alexander. The Two Maximini. The Three Gordians. Maximus and Balbinus.* Trans.: D. Magie. Cambridge, Mass.-London 1924 (Loeb Classical Library).
- Sil. *pun.* (= Silius Italicus, *Punica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Silius Italicus, *Punica.* Trans.: J. D. Duff. Cambridge, Mass.-London vol. I, 1996⁷; vol. II, 2002⁷ (The Loeb Classical Library).
- Soph. *Trach.* (= Sophokles)
Trach. (= *Trachiniae*) *Phil.* (= *Philoctetes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Sophocles. *Antigone. The Women of Trachis. Philoctetes. Oedipus at Colonus.* Trans.: H. Lloyd-Jones. Cambridge, Mass.-London 1994 (Loeb Classical Library).
- Strab. (= Strabon, *Geographika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Geography of Strabo.* Trans.: H. L. Jones I-VIII. London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library).
- Suda (= Suda-Suidas, *Suidae Lexicon*)
Kullanılan Metin: *Suidae Lexicon.* Ed.: A. Adler I-IV. Leipzig 1928-1971.
- Suet. (= Suetonius, *De Vitae Caesarum*)
Claud. (= *Claudius*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of the Caesars.* Trans.: J. C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.-London 2001⁴ (The Loeb Classical Library).
- Syr. *Herm. Lib.* (= Syrianus, *Scholia ad Hermogenis librum*)

Kullanılan Metin: *Scholia ad Hermogenis librum perì stáσεων*.
Ed.: C. Walz, *Rhetores Graeci*, vol. IV. Stuttgart 1833.

Tac. *ann.*

(= Tacitus, *Annales*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals*. Trans.: J. Jackson.
Cambridge, Mass.-London 1969 (The Loeb Classical Library).

Thuk.

(= Thukydides)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Thucydides. *History of the Peloponnesian War*. Trans.: C. F. Smith, vol. I-III. Cambridge, Massachusetts 2003¹¹.

Val. Max.

(= Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia absoluti, ambusiti, damnati, externi*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings*. Trans.: D. Wardle. Oxford - New York 1998.

Verg. *Aen.*

(= Vergilius, *Aeneis*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Virgil, *Eclogues, Georgics, Aenid, the Minor Poems* Trans.: H. Fairclough, vols. I-II. Cambridge, Mass.-London 1966-1967 (The Loeb Classical Library).

Modern Literatür

Adak – Atvur 1999

M. Adak – O. Atvur, “Epigraphische Mitteilungen Magydos”. *EA* 31 (1999) 53-68.

Adak – Güzelyürek 2003

M. Adak – C. Güzelyürek, *Reiseführer Olympos Çıralı Adrasan*. İstanbul 2003.

Adak *et al.* 2006

M. Adak, N. Tüner – S. Şahin, “Neue Inschriften aus Phaselis”. *Gephyra* II (2006) 1-20.

AE

L'année épigraphique. Paris.

Akar-Tanrıver 2009

D. S. Akar-Tanrıver, *Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi. İzmir 2009.

Akdoğu-Arca 2008

E. N. Akdoğu-Arca, *Küçük Asya'nın Sınır Yazıtları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2008.

Akdoğu-Arca *et al.* 2011

E. N. Akdoğu-Arca, N. Gökalp – N. Tüner-Önen, “Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile olan İlişkileri” *Olba* 19 (2011) 287-312.

- Akıncı-Öztürk 2011 E. Akıncı-Öztürk, *Apollon Lairbenos Kültü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi. İzmir 2011.
- Alanyalı 2011 H. Alanyalı, "Side'nin Roma Dönemi Panteonu". *Anadolu* 37 (2011) 75-92.
- Amandry 1942 P. Amandry, "Actes d'affranchissement delphiques". *BCH* 66-67 (1942) 68-83.
- Ameling 1988 W. Ameling, "Alexander und Achilleus. Eine Bestandsaufnahme". Eds. W. Will – J. Heinrichs, *Zu Alexander d. Gr. Festschrift G. Wirth*, II. Amsterdam (1988) 657-692.
- Arslan – Tüner-Önen 2013 M. Arslan – N. Tüner-Önen, "The Surface Exploration of Phaselis and its Territorium 2013". *ANMED 2014-12* (2014) 189-195.
- Arslan – Tüner-Önen 2014a M. Arslan - N. Tüner Önen, "2012 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması". *AST* 31 (2014) 78-89.
- Arslan – Tüner-Önen 2014b M. Arslan - N. Tüner Önen, "2013 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması". *AST* 32 (2014) 289-300.
- Aslan – Baybo 2015 E. Aslan – S. Baybo, "Phaselis Kent Limanları ve Sualtı Araştırmalarının Ön Değerlendirmesi". *Phaselis I* (2015) 1-17.
- Badian 2000 E. Badian, "Conspiracies". Eds.: A. B. Bosworth – E. J. Baynham, *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford-New York (2000) 50-95.
- Balzat *et al.* 2014 J. S. Balzat, R. W. V. Catling, É. Chiricat – F. Marchand, *A Lexicon of Greek Personal Names, Volume V. B: Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia*. Oxford 2014.
- Barnett 1974 R. D. Barnett, "A Silver Hand-Vase with Lycian Inscriptions". *Mansel'e Armağan / Melanges Mansel II* (1974) 893-901.
- Bean – Mitford G. E. Bean – T. B. Mitford. *Journeys in Rough Cilicia 1964-1968*. Vienna 1970.
- Bean 1965 G. E. Bean, *Side Kitabeleri*. Ankara 1965.
- Bean 1970 G. E. Bean, *Die türkische Südküste von Antalya bis Alanya*. Stuttgart 1970.
- Bean 1999 G. E. Bean, *Eski Çağ'da Güney Kıyıları*. İstanbul 1999.

- Blackman 1973 D. J. Blackman, "The Harbours of Phaselis". *IJNA* 2/2 (1973) 355-364.
- Blackman 1981a D. J. Blackman, "Brief History of the City, based on the Ancient Sources". Ed.: J. Schäfer, *Phaselis. Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*. Tübingen (1981) 31-37.
- Blackman 1981b D. J. Blackman, "The Inscriptions". Ed.: J. Schäfer, *Phaselis. Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*. Tübingen (1981) 138-163.
- Blumenthal 1963 E. Blumenthal, *Die altgriechische Siedlungskolonisation im Mittelmeerraum unter besonderer Berücksichtigung der Südküste Kleinasiens*. Tübingen 1963.
- Bosch 1975 C. E. Bosch, *Studien zur Geschichte Pamphyliens. Untersuchungen in der Gegend von Antalya nr. 1. TTK V/17*. Ankara 1975.
- Bosworth 2005 A. B. Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*. İstanbul 2005.
- Brackertz 1976 U. Brackertz, *Zum Problem der Schutzgottheiten griechischer Städte*. Berlin 1976.
- Bresson 1980 R. A. Bresson, "l'Hellénion et le statut de Naucratis (VIe-IVe siècle a.C.)". *Dialogues d'histoire ancienne* VI (1980) 291-349.
- Bresson 1999 A. Bresson, "Rhodes and Lycia in Hellenistic Time". Eds.: V. Gabrielsen *et al.*, *Hellenistic Rhodes Politics, Culture and Society*. Aarhus (1999) 95-131.
- Bryce 1986 T. R. Bryce, *The Lycians: The Lycians in literary and epigraphic sources*. Copenhagen 1986.
- Burkert 1985 W. Burkert, *Greek Religion*. Oxford 1985.
- CH *Coin Hoards. X vols. 1975-2010.*
- CID *Corpus des inscriptions de Delphes (1977-2002)*. IV vols: G. Rougement (ed.), *Lois sacrées et règlements religieux* (1977) vol. I; J. Bousquet (ed.), *Les Comptes du quatrième et du troisième siècle* (1989) vol II; A. Bélis (ed.), *Les Hymnes à Apollon* (1992) vol III; F. Lefèvre - D. Laroche – O. Masson (ed.), *Documents Amphictioniques* (2002).
- CIG *Corpus Inscriptionum Graecarum*. IV vols. Berlin 1828-1877.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum, consilio et auctoritate Acade-*

- miae Litterarum (Regiae) Borussicae editum*. I-XVI. Leipzig - Berlin 1826-1843. Ed.: Altera: Leipzig, Berlin 1893-.
- Cohen 1995 A. Cohen, "Alexander and Achilles – Macedonians and 'Myceneans' ". Eds. J. B. Carter – S. P. Morris, *The Ages of Homer, A Tribute to Emily Townsend Vermeule*. Austin (1995) 483-505.
- Cole 1995 S. G. Cole, "Civic Cult and Civic Identity", Ed.: M. H. Hansen, *Sources for the ancient Greek city-state: symposium August, 24-27, 1994. Acts of the Copenhagen Polis Centre*, vol. II, Copenhagen (1995) 292-325.
- Cook 1925 A.B. Cook, *Zeus: A Study in Ancient Religion*. Cambridge 1925.
- Costabile 1992 F. Costabile, *Polis ed Olympieion a Locri Epizefiri*. Catanzaro 1992.
- Czech-Schneider 1998 R.Czech-Schneider, *Anathemata: Weihgaben und Weihgabenpraxis und ihre Bedeutung für die Gesellschaft und Wirtschaft der frühen Griechen*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Wilhelms-Universität Münster/Westf. Münster 1998.
- Çevik 2015 N. Çevik, *Lykia Kitabı*. Antalya 2015.
- Çokbankir 2010 N. Çokbankir, *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi (Akdeniz Üniversitesi), Antalya 2010.
- Deacy 2008 S. Deacy, *Athena*. London - New York 2008.
- Demargne 1984 P. Demargne, "Athena". *LIMC* II (1984) 955-1044.
- Dethloff 2003 C. Dethloff, *Corpus of Inscriptions of the Goddess Hestia*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Johns Hopkins Üniversitesi. Baltimore 2003.
- Detienne 1970 M. Detienne, "Le navire d'Athéna". *Revue de l'histoire des religions* 178/II (1970) 133-177.
- Edmunds 1971 L. Edmunds, "The Religiosity of Alexander". *GRBS* XII (1971) 363-391.
- Ehrhardt 2002 N. Ehrhardt, "Apollon İetros, İonia'luların Bilinmeyen Bir Tanrısı mı?". Çev: H. Boyana, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* XXXII (2002) 93-102.
- Ekroth 2002 G. Ekroth, *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-cults in the Archaic to the Early Hellenistic Periods*. Liège 2002.
- Farnell 1896 L. R. Farnell, *The Cults of The Greek States*. vol. I, Cambridge 1896.

- Fauth 1995 W. Fauth, *Helios Megistos: Zur Synkretistischen Theologie der Späntantike*. Leiden-New York-Köln 1995.
- FD III É. Bourguet, *Fouilles de Delphes III (5): Les Comptes du IVe Siècle* 1932.
- FGrHist *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Ed. F. Jacoby. vols. I-XV. Berlin-Leiden 1923-1958.
- Fischer-Hansen et al. 2004 T. Fischer-Hansen, T. H. Nielsen – C. Ampolo, “Sikelia”. Eds. M. H. Hansen – T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. New York (2004) 172-248.
- Fox 1997 R. L. Fox, *Alexander the Great*. London 1997.
- Francis – Vickers 1984 E. D. Francis – M. Vickers, “Green Goddess: A Gift to Lindos from Amasis of Egypt”. *AJA* 88/1 (1984) 68-69.
- Fredricksmeyer 2000 E. Fredricksmeyer, “Alexander the Great and the Kingdom of Asia”. Eds. A. B. Bosworth – E. J. Baynham, *Alexander the Great in Fact and Fiction*. Oxford - New York (2000) 136-166.
- Fredricksmeyer 2003 E. Fredricksmeyer, “Alexander's Religion and Divinity”. Ed.: J. Roisman, *Brill's Companion to Alexander the Great*. Leiden - Boston (2003) 253-278.
- Frei 1990 P. Frei, “Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit”. *ANRW* II 18.3 (1990) 1729-1864.
- Frei 1993 P. Frei, “Solymer – Milyer – Termilen – Lykier. Ethnische und politische Einheiten auf der lykischen Halbinsel”. Eds. J. Borchhardt – G. Dobesch, *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Wien 6.-12. Mai 1990*. Wien (1993) 87–97.
- Gander 2014 M. Gander, “Tlos, Oinoanda and the Hittite Invasion of the Lukka lands. Some Thoughts on the History of North-Western Lycia in the Late Bronze and Iron Ages”. *Klio* 96/II (2014) 369-415.
- Geisau 1957 H. V. Geisau “Prokathegetis”. *RE* XXIII/1 (1957) col. 171.
- Gelder 1900 H. van Gelder, *Geschichte der alter Rhodier*. Haag 1900.
- Gökalp 2008 N. Gökalp, *Attaleia Kenti Tarihi ve Yazıt Korpusu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi. Antalya 2008.
- Göttlicher 1985 A. Göttlicher, *Die Schiffe der Antike*. Berlin 1985.
- Graf 2008 F. Graf, *Apollo*. London - New York 2008.

- Grainger 2009 J. D. Grainger, *The Cities of Pamphylia*. Oxford 2009.
- Hall 1986 A. S. Hall, "The Milyadeis and their Territory". *AS* 36 (1986) 143-45.
- Hammond 1997 N. G. L. Hammod, *The Genius of Alexander the Great*. North Carolina 1997.
- Hansen 2004 M. H. Hansen "The Polis as a Religious Organisation". Eds. M. H. Hansen – Th. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford - New York 2004.
- Hawkins 1974 J. D. Hawkins, "Attestations of Malija (Athena) in Lycian". *Mansel'e Armağan Melanges Mansel II* (1974) 902-903.
- Heckel 2003 W. Heckel, "King and 'Companions': Observations on the nature of Power in the Reign of Alexander". Ed.: J. Roisman, *Brill's Companion to Alexander the Great*. Leiden - Boston (2003) 197-252.
- Heipp-Tamer 1993 C. Heipp-Tamer, *Die Münzprägung der lykischen Stadt Phaselis in griechischer Zeit*. Saarbrücken 1993.
- Hellmann 1999 M.-C. Hellmann, *Choix d'inscriptions architecturales grecques*. Lyon 1999.
- Herington 1955 C. J. Herington, *Athena Parthenos and Athena Polias*. Manchester 1955.
- Higbie 2003 C. Higbie, *The Lindian Chronicle and the Greek Creation of their Past*. Oxford 2003.
- Holderman 1985 E. S. Holderman, "Le sacerdotesse: requisiti, funzioni, poteri". Ed.: G. Arrigone, *Le donne in Grecia*. Bari (1985) 299-330.
- I.Arykanda* *Die Inschriften von Arykanda*. Ed.: S. Şahin, Bonn 1994.
- I.Iasos* *Inschriften von Iasos*. Ed.: W. Blümel, Bonn 1985 (*IK* 28. 2).
- I.Kalchedon* *Die Inschriften von Kalchedon*, Eds. R. Merkelbach, F. K. Dörner – S. Şahin, Bonn 1980.
- I.Priene* *Die Inschriften von Priene*. Ed.: F. H. von Gaertringen. Berlin 1906.
- I.Rhod. Peraia* *Die Inschriften der rhodischen Peraia*. Ed.: W. Blümel, Bonn 1991.
- I.Side* *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse*. Ed.: J. Nollé, Bonn Band I (1993 [*IK* 43]); Band II (2001 [*IK* 44]).
- I.Smyrna* *Die Inschriften von Smyrna*. Ed.: G. Petzel *et al.*, Bonn 1982, 1987, 1990 (*IK* 23 ve *IK* 24, 1-2).
- ID* *Inscriptions de Délos*. 7 vols. Paris 1926-1972. Vol. 6 [1], Nos. 1-

- 88, Ed.: André Plassart (1950); vol. 7 [2], nos. 89-10433, Ed.: Jacques Coupry (1972); vol. 1 [3], nos. 290-371, Ed.: Félix Durrbach (1926); vol. 2 [4], nos. 372-509, Ed.: Félix Durrbach (1929); vol. 3 [5], nos. 1400-1496, Ed.: Félix Durrbach and Pierre Roussel (1935); vol. 4 [6], nos. 1497-2219, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937); vol. 5 [7], nos. 2220-2879, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937).
- IG* *Inscriptiones Graecae*. I-XIV vols. 1873-1939.
- IGCH* *Inventory of Greek Coin Hoards*.
- Jacquemin 1999 A. Jacquemin, *Offrandes monumentales à Delphes*. Stockholm 1999.
- Janko 1994 R. Janko, *The Iliad: A Commentary. vol. IV: books 13-16*. Ed.: G. S. Kirk, Cambridge 1994.
- Jessen 1912 O. Jessen, "Helios". *RE* VIII/1 (1912) 58-93.
- Jim 2011 Th. S. F. Jim, "The vocabulary of ἀπαρχεσθαι, ἀπαρχή and related terms in Archaic and Classical Greece". *Kernos* 24 (2011) 39-58.
- Jim 2014 Th. S. F. Jim, *Sharing with the Gods: Aparchai and Dekatai in Ancient Greece*. Oxford 2014.
- Jones 1986 J. M. Jones, *A Dictionary of Ancient Greek Coins*. Londra 1986.
- Jones 1999 N. F. Jones, *The Associations of Classical Athens*. New York – Oxford 1999.
- Kearns 1996a E. Kearns, "Religion, Greek". *OCD* 3 (1996) 1300-1301.
- Kearns 1996b E. Kearns, "Women in Cult". *OCD* 3 (1996) 1624-1625.
- Keen 1998 A. G. Keen, *Dynastic Lycia: Apolitical History of the Lycians and Their Relations with Foreign Powers c. 545-362 B.C.*. Leiden-Boston-Köln 1998.
- Keesling 2003 C. M. Keesling, *The Votive Statues of the Athenian Acropolis*. Cambridge 2003.
- Kınacı 2014 M. Kınacı, "I. Pharnakes'in Pergamon Krallığı'na Karşı Savaşı". *Cedrus* II (2014) 203-223.
- Kirk 1985 G. S. Kirk, *The Iliad: A Commentary. vol. I: books 1-4*. Cambridge 1985.
- Koch 1901 Koch, "Δεκάτη". *RE* IV (1901) 2423-2424.
- Kroll 1982 J. H. Kroll, "The Ancient Image of Athena Polias". *Hesperia Supp.*

- 20 (1982) 65-76.
- Kurse 1952 B. gr. Kurse, "Polias". *RE* XXI 42 (1952) 1363-1365.
- Lane 2009 Ch. S. Lane, *Archegetes Oikistes, and New-Oikistes: the Cults of Founders in Greek Southern Italy and Sicily*. Columbia 2009.
- Lansdell 1906 H. Lansdell, *The Sacred Tenth of Studies in Tithe-Giving Ancient and Modern*. London-Brighton-New York 1906.
- Laroche 1979 E. Laroche, "L'inscription lycienne". Eds.: H. Metzger *et al.*, *Fouilles de Xanthos*. Tome VI, La Stèle trilingue du Létôon. Paris (1979) 49-127.
- Laroche 1980 E. Laroche, "Les dieux de la Lycie classique d'après les textes lyciens". Ed.: H. Metzger, *Actes du Colloque sur la Lycie Antique*. Paris (1980) 1-6.
- Larson 2007 J. Larson, *Ancient Greek Cults*. New York - London 2007.
- Larson 2009 J. Larson, "Arms and Armor in the Sanctuaries of Goddesses: A Quantitative Approach". Ed.: C. Prêtre, *Le donateur, l'offrande et la déesse: Systèmes votifs des sanctuaires de déesses dans le monde grec*. Liège (2009) 123-133.
- Lebrun 1982 R. Lebrun, "Maliya, une divinité anatolienne mal connue". Ed.: S. Scheers – J. Quaegebeur, *Studia Paulo Naster Oblata II: Orientalia Antiqua*. Paris (1982) 123-130.
- Leschhorn 1984 W. Leschhorn, *Grunder der Stadt*. Stuttgart 1984.
- Letoublon 2014 F. Letoublon, "Athena and Pallas, Image, Copies, Fakes and Doubles". Ed.: J. Martinez, *Fakes and Forgers of Classical Literature. Ergo decipiatur!*. Leiden-Boston (2014) 143-161.
- LGPN P. M. Fraser – E. Matthews, *A Lexicon of Greek Personal Names*. vol I (1987); II (1994); IIIA (1997); IIIB (2000).
- Linders 1975 T. Linders, *The Treasurers of the Other Gods in Athens and their Functions*. Meisenheim am Glan 1975.
- Lindos II C. Blinkenberg, *Lindos, Fouilles et Recherches 1902-1914: Inscriptions, Vol. II*. 1941.
- Louden 2006 B. Louden, *The Iliad, Structure, Myth, and Meaning*. Baltimore 2006.
- Luyster 1965 R. Luyster, "Symbolic Elements in the Cult of Athena". *History of Religions* 5/1 (1965) 133-163.

- Malkin 1987 I. Malkin, *Religion and Colonization in Ancient Greece*. Leiden, 1987.
- Marek 1984 C. Marek, *Die Proxenie*. Frankfurt 1984.
- Matern 2002 P. Matern, *Helios und Sol: Kulte und Ikonographie des griechischen und römischen Sonnengottes*. Istanbul 2002.
- McDonald 1943 W. A. McDonald, *The Political Meeting Places of the Greeks*. Baltimore 1943.
- Merkelbach – Stauber 1996 R. Merkelbach – J. Stauber, “Die Orakel des Apollon von Klaros”. *EA* 27 (1996) 1-54.
- Merkelbach - Stauber 2002 R. Merkelbach – J. Stauber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten*. Bd. IV. München – Leipzig 2002.
- Migeotte 1998 L. Migeotte, “Finances sacrées et finances publiques dans les cités grecques”. *Actas del IX Congreso Español de Estudios Clasicos*. Madrid (1998) 179-85.
- Miller 1978 S. G. Miller, *The Prytaneion*. Berkeley - Los Angeles 1978.
- Möller 2000 A. Möller, *Naukratis: Trade in Ancient Greece*. Oxford-New York 2000.
- Neumann 1979 G. Neumann, *Neufunde lykischer Inschriften seit 1901*. Wien 1979.
- Neumann 2007 G. Neumann, *Glossar des Lykischen*. Wiesbaden 2007.
- Nielsen 2002 T. H. Nielsen, *Arkadia and its Poleis in the Archaic and Classical Periods*. Göttingen 2002.
- Page 1959 D. Page, *History and the Homeric Iliad*. Berkeley-Los Angeles-London 1959.
- Papaioannou 2007 S. Papaioannou, *Redesigning Achilles: ‘Recycling’ the Epic Cycle in the ‘Little Iliad’ (Ovid, Metamorphoses 12.1–13.622)*. Berlin - New York 2007.
- Pape – Benseler 1911 W. Pape – G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, vols. I-II. Braunschweig 1911.
- Parker 1983 R. Parker, *Miasma*. Oxford 1983.
- Patera 2012 I. Patera, *Offrir en Grèce ancienne. Gestes et contextes*. Paris 2012.
- Polignac 1994 F. de Polignac, “Mediation, Competition, and Sovereignty: The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece”, Eds. S. E.

- Alcock – R. Osborne, *Placing the Gods*. Oxford (1994) 3-18.
- Prandi 1990 L. Prandi, “Gli oraculi sulla spedizione asiatica di Alessandro”. *Chiron* 20 (1990) 345-369.
- Preiser 2001 C. Preiser, “Achilles' Heilmittel für Telephos in den Kyprien, in Euripides' Telephos, dei Plinius uund Apollodor”. *Reheinischer Museum* 144 (2001) 277-286.
- Price 1991 M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*. 2 vols. Zurich - London 1991.
- Recio 2000 M. R. Recio, *Cultos Maritimos y Religiosidad de Navegantes en el Mundo Griego Antiguo*. Oxford 2000.
- Robertson 1996a N. Robertson, “Athena and Early Greek Society: Palladium Shrines and Promontory Shrines”. Ed.: M. Dillon, *Religion in the Ancient World: New Approaches*. Amsterdam (1996) 383-475.
- Robertson 1996b N. Robertson, “Athena's Shrines and Festivals” Ed.: J. Neils, *Worshipping Athena: Panathenaia and Parthenon*. London (1996) 27-77.
- Robertson 2001 N. Robertson, “Athena as Weather Goddess: the Aegis in Myth and Ritual”. Eds.: S. Deacy - A. Villing, *Athena in the Classical World*. Leiden-Boston-Köln (2001) 29-55.
- Rouse 1902 W. H. D. Rouse, *Greek Votive Offerings: An essay in the History of Greek Religion*. Cambridge 1902.
- SB F. Preisigke *et al.*, *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten* (1915-).
- Schäfer 1981 J. Schäfer, *Phaselis. Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*. Tübingen 1981.
- Schäfer *et al.* 1981 J. Schäfer, H. Schläger, D. J. Blackman, H. Bremer, J. Christern – P. Knoblauch, *Phaselis: Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*. Tübingen 1981.
- Schmidt 1924 J. Schmidt, s.v. “Telephos”. Ed.: W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, vol. V. Leipzig (1924) 274-308.
- Schwenn 1934 F. Schwenn, s.v. “Telephos”. *RE VA* (1934) 362-369.
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*.
- Segre 1932 M. Segre, “Due Nuovi Testi Storici”. *Riv. Phil.* 60 (1932) 446-452.

- Sfyroeras 1993 P. Sfyroeras, "Fireless Sacrifices: Pindar's Olympian 7 and the Panathenaic Festival". *AJP* 114 (1993) 1-26.
- Shannon 1975 R. S. Shannon, *The Arms of Achilles and Homeric Compositional Technique*. Leiden 1975.
- Shear 1978 T. L. Shear, *Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B.C., Hesperia Supplementum* 17. Princeton 1978.
- SIG³ W. Dittenberer, *Sylloge Inscriptionum Graecarum* (1915-1924-1982³).
- Simon 1983 E. Simon, *Festivals of Attica: An Archaeological Commentary*. London 1983.
- Sinn 1993 U. Sinn, "Greek Sanctuaries as Places of Refuge". Eds. N. Marinatos - R. Hägg, *Greek Sanctuaries. New Approaches*. London – New York (1993) 88-109.
- Sourvinou-Inwood 1993 C. Sourvinou-Inwood "Early Sanctuaries, the Eighth Century and Ritual Space: Fragments of a Discourse". Eds. N. Marinatos - R. Hägg, *Greek Sanctuaries. New Approaches*. London – New York (1993) 1-17.
- Sourvinou-Inwood 2000 C. Sourvinou-Inwood, "What is Polis Religion?". Ed.: R. Buxton, *Oxford Readings in Greek Religion*, Oxford - New York, 2000.
- Sourvinou-Inwood 2011 C. Sourvinou-Inwood, *Athenian Myths & Festivals: Aglauros, Erechtheus, Plynteria, Panathenaia, Dionysia*. Oxford 2011.
- Stewart 1993 A. Stewart, *Faces of Power. Alexander's Image and Hellenistic Politics*. Berkeley 1993.
- Strauß 1994 M. Strauß, s.v. "Telephos". *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, vol. VII. Zürich - München (1994) 866-868.
- Strong 1964 D. M. Strong, "A Greek Silver Head-Vase". *British Museum Quarterly* 28 (1964) 95-102.
- Svoronos 1914 J. Svoronos, "Stylides, ances hierae, aphlasta, stoloï" *JntArchNum* 16 (1914) 146.
- Şahin 2001 N. Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültleri*. İstanbul 2001.
- TAM *Tituli Asia Minoris*. Vindobonae 1901-1989.
- ten Cate 1961 Ph. H. J. Houwink ten Cate, *The Luwian Population Groups of Lycia and Clicia Aspera in the Hellenistic Period*. Leiden 1961.
- Tod 1948 M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions, II. From*

- 403 to 323 B.C. Oxford 1948.
- Troxell 1982 H. A. Troxell, *The Coinage of the Lycian League*. New York 1982.
- Tüner 2002 N. Tüner, “Lykia’nın Yerleşim Coğrafyasında Yeni Lokalizasyonlar”. Ed.: S. Şahin – M. Adak, *Likya İncelemeleri*, I. İstanbul (2002) 63-78.
- Tüner-Önen – Yılmaz 2015 N. Tüner-Önen – F. Yılmaz, “A New Athena Polias Votive Inscription from the Phaselis’ Acropolis”, *Adalya XVIII* (2015) 121-131.
- Tüner-Önen 2008 N. Tüner-Önen, *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2008.
- Tüner-Önen 2012 N. Tüner-Önen, “Ideas Concerning the Historical Identity and the Connections of the City of Phaselis an Eastern Mediterranean Port”. *MJH II/1*, 2012, 205-212.
- Tüner-Önen 2013 N. Tüner-Önen, “Phaselis’li Entelektüeller I: Theodektes, Rhetor, Tragedya Yazarı ve Bir Bilmecce Ustası”. *Cedrus I* (2013) 125-150.
- Ustinova 2009 Y. Ustinova, “Apollo Iatros: A Greek God of Pontic Origin”. Eds. K. Stähler – G. Gudrian, *Die Griechen und ihre Nachbarn am Nordrand des Schwarzen Meeres*. Münster (2009) 245-298.
- van Straten 1981 F. T. van Straten, “Gifts for the Gods”. Ed.: H. S. Versnel, *Faith, Hope and Worship: Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*. Leiden (1981) 65-151.
- Vernant 1969 J.-P. Vernant, “Hestia-Hermes: The Religious Expression of Space and Movement among the Greeks”. *Social Science Information VIII* (1969) 131-168.
- Vidal-Naquet 1983 P. Vidal-Naquet, *Le Chasseur noir*. Paris 1983.
- Walbank 1978 M. B. Walbank, *Athenian Proxemies of the Fifth Century BC*. Toronto – Sarasota 1978.
- Werner 1990 R. Werner, “Zur Geschichte der vorderasiatisch-phönikischen und mykenisch griechischen Handels- und Kolonisationsfahren im Spiegel der Epos- und Periplus Literatur”. *RGZM 15* (1990) 55.
- Yılmaz 2015 F. Yılmaz, “Antikçağda Glykon Kültü”, Eds. N. E. Akyürek-Şahin, M. E. Yıldız – H. Uzunoğlu, *Eskiçağ Yazıları 7*. İstanbul (2015) 157-222.
- Zaidman - Schmitt-Pantel 1992

L. B. Zaidman – P. Schmitt-Pantel, *Religion in the Ancient Greek City*. Cambridge 1992.

Zgusta 1964

L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*. Prag 1964.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Fatih YILMAZ
Doğum Tarihi ve Yeri : 04.08.1988 Trabzon
Medeni Durumu : Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Antalya Lisesi
Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü (2007-2012)
Lisans Tezi: “Antikçağ’da Glykon Kùltü”
Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları ABD (2012- 2015 Aralık)
Yabancı Dil/Diller : İngilizce

Stajlar ve Bilimsel Araştırmalar

- Phaselis Antik Kentinde Bulunan Yayınlı-Yayınsız Hellence Yazıtların RTI Metodu ile Değerlendirilmesi, Türk Tarih Kurumu (2015).
- Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumunun Epigrafik ve Hidrografik Araştırma Projesi, (BAP Araştırma Projesi), (2014).
- PHASELIS: Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi, Cilt I (2015); Dergi Sekreteri.
- CEDRUS, Cilt III (2015); Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Dergi Sekreteri.
- CEDRUS, Cilt III (2015); Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Multimedya ve Grafik Tasarım.
- MJH V/I (2015); Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Redaktör.
- Akdeniz Üniversitesi Ksanthos Kazısı 2014 Kazı Sezonu Epigraf olarak, bilimsel üyelik.
- Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Phaselis ve Territoryumu Yüzey Araştırmaları, 2014 Sezonu Epigraf olarak, bilimsel üyelik.
- CEDRUS, Cilt II (2014); Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Dergi Sekreteri.

- CEDRUS, Cilt II (2014); Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Multimedya ve Grafik Tasarım.
- MJH IV/I (2014); Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Redaktör.
- Akdeniz Üniversitesi Ksanthos Kazısı 2013 Kazı Sezonu Epigraf olarak, bilimsel üyelik.
- Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Phaselis ve Territoryumu Yüzey Araştırmaları, 2013 Sezonu Epigraf olarak, bilimsel üyelik.
- CEDRUS, Cilt I (2013); Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Redaktör.
- CEDRUS, Cilt I (2013); Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Dergi Sekreteri.
- CEDRUS, Cilt I (2013); Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi, Multimedya ve Grafik Tasarım.
- MJH III/II (2013); Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Redaktör.
- MJH III/I (2013); Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Redaktör.
- MJH II/II (2012); Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Redaktör.

İş Denevimi

- Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü'nde görevli araştırma görevlisi (2013 – halen devam etmektedir).

Bilimsel Faaliyetler

1. N. Tüner Önen – F. Yılmaz, “A New Athena Polias Votive Inscription From The Phaselis’ Acropolis”. *ADALYA* XVIII (2015) 121-131.
2. F. Yılmaz, “Antikçağ’da Glykon Kültü”. Eds. N.E. Akyürek Şahin – M.E. Yıldız – H. Uzunoğlu, *Akron 9: Eskiçağ Yazıları 7*. İstanbul (2015) 157-122.
3. F. Yılmaz, “K. Demirci, Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak”. *MJH* IV/1 (2014) 369-371. DOI: 10.13114/MJH.201416450
4. F. Yılmaz, “D. A. AYKIT, Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo”. *MJH* III/2 (2013) 387-389. DOI: 10.13114/MJH/201322500

Sunulan Bildiriler

1. F. Yılmaz, “The Cult of Athena Polias on the Acropolis of Phaselis and within the Eastern Mediterranean” *SOMA: 19th Symposium on Mediterranean Archaeology*. Grand Haber Otel, Kemer/Antalya, (12-14 November 2015).
2. F. Yılmaz, “Phaselis Kenti Pantheonu ve Doğu Akdeniz’deki Etkileşimi”. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi*. Ramada Plaza Antalya

Otel, (4-7 Kasım 2015).

3. F. Yılmaz, “Abonouteikhos/Ionopolis’in Antikçağ Tarihi”. *II. Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Öğrenci Sempozyumu*. İstanbul Üniversitesi (8-9/5/2014).